

УДК 330:631:608

*О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
завідувач відділення ціноутворення, інфраструктури ринку
та розвитку наукових інновацій
О.В. БОДНАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу ціноутворення,
кон'юнктури та інфраструктури ринку
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Енергетичний підхід щодо оцінки трансформацій в сільському господарстві через призму фізіократичних поглядів у контексті інноваційних процесів

Постановка проблеми. Переважно прийнято вважати, що перед людством незалежно від його рівня розвитку та організації постійно існують дві проблеми. З одного боку, продовольче забезпечення, з іншого — задоволення потреб у енергетичних ресурсах. Вважаємо, що практично існує лише одна проблема — енергетична. Справа в тому, що продукти харчування людини є також видами енергетичних ресурсів, які через специфічний двигун внутрішнього згоряння (шлунок) забезпечують її життєдіяльність. Крім того, як продукти харчування, так і загальноприйняті джерела енергетики формуються за рахунок сонячної енергії в різних її трансформаційних проявах, які відбувалися на всіх етапах планетарного розвитку. Зокрема, ще до виникнення людства з появою зелених рослин частка енергії сонця в процесі фотосинтезу уже накопичувалася у формі нині викопних джерел енергії — кам'яне вугілля, нафта, газ, торф та інше. Первісна людина, споживаючи дарову перетворену енергію сонця (дикі плоди, м'ясо диких тварин, риба), використовувала її для подальшого добування їжі й будівництва житла тощо. Зі збільшенням населення земної кулі

до 7,2 млрд осіб загострюються проблеми забезпечення людей енергетичними ресурсами у всіх їх проявах (продукти харчування, паливо тощо). У зв'язку з цим невиправданим є недостатній аналіз у нашій вітчизняній літературі теоретичних протиріч фізіократичного напрямку, основоположником якого є Ф. Кене, визнаний К. Марксом як перший економіст, та представників трудової концепції вартості. Особливо це стосується замовчування в колишньому СРСР праць українського вченого С. Подолинського (1850-1891), якого В. Вернадський вважав одним із своїх попередників у розробці вчення про живу природу, біосферу та її еволюцію в ноосферу, який висунув теорію соціальної енергетики, що розкриває роль праці людини в утриманні, накопиченні, запобіганні від розсіювання та нераціональних втрат форм сонячної енергії. Особливо це має значення для сільського господарства, де завдяки інтелектуальним здібностям людини через інноваційні процеси існують величезні резерви у збільшенні накопичення й збереження сонячної енергії на Землі.

Дослідження зазначених трансформацій енергії в сільському господарстві дає змогу об'єктивніше оцінити причини, що їх зумовлюють.

© О.М. Шпичак, О.В. Боднар, 2015

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження економічних процесів із використанням інструментарію природничих наук було започатковано ще фізіократами. Фізіократія як наука має свої витoki ще в кінці XVII ст., за часів Ф. Кене, засновника системи фізіократів. Ф. Кене та в подальшому його послідовники А.Р.Ж. Тюрго, П.-С. Дюпон де Немур й інші розглядали дію економічних законів розвитку суспільства, спираючись на природний фундамент [7, с. 859, 860]. Д.І. Менделєєв також вважав, що «істинного, правильного вирішення економічних питань можна чекати тільки від застосування прийомів і результатів дослідження в галузі природознавства» [19, с. 89]

Слід також відзначити цікавий факт, що лауреати Нобелівської премії з економіки у 2000 році (МакФадден Д.) та у 2003 році (Енгл Р.), які за своєю базовою освітою є фізиками, при практичній перевірці й запровадженні власних економічних теорій використовували прийоми та методи, які застосовуються при дослідженні фізичних процесів [37,38].

У сучасній вітчизняній економічній науці теоретичні засади фізіократичного напрямку знайшли відображення в теоретико-методологічному обґрунтуванні механізму ціноутворення на аграрну продукцію. Зокрема, О.М. Шпичак, розглядаючи протиріччя і єдність поглядів представників трудової теорії вартості та фізіократів на походження доданої вартості та додаткового продукту, відзначає, що перші будують свою теорію на основі суспільних відносин, де людина є головною діючою особою і праця є джерелом всякого багатства і всякої культури, а фізіократи розглядають цю проблему виходячи із природи. Тут людина є лише продуктом і складовою глобального процесу природи, де багатство створюється в першу чергу за рахунок енергії Сонця та відбуваються трансформації одного виду енергії в інший [35,36]. В.М. Жук ґрунтовно досліджує значення і вплив фізіократичних ідей у формуванні нових підходів до глобальної й національної безпеки та у розвитку бухгалтерського обліку [4,5]. Обґрунтування фізико-економічних засад національної стратегії розвитку агро-сфери на основі унікальної інтелектуальної спадщини С.А. Подолинського, В.І.Вернад-

ського, М.Д. Руденка здійснюють у своїх працях П.Т. Саблук, В.О. Шевчук, В.С. Чесноков [27,29,30,31].

Мета статті – проаналізувати з позицій фізіократичного світогляду анатомію процесу енергетичних трансформацій, що проявляються в об'єктивній необхідності нарощування та збереження енергії Сонця на Землі у зв'язку зі збільшенням населення на планеті й поліпшенням якості життя людей. Сформуванню комплексне бачення цих проблем з урахуванням організаційно-технологічних, людських, інвестиційних і особливо інноваційних факторів, що діють у передових країнах світу й Україні зокрема. Запропонувати методологічні підходи щодо оцінки процесів, що відбуваються в аграрному секторі України з урахуванням природного характеру економічних законів.

Виклад основних результатів дослідження. Ідеї трансформації сонячної енергії завдяки праці людини були запропоновані С. Подолинським у дослідженні «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880), де він заклав основи нової теорії трудової вартості з природничого погляду. Тобто, синтезував вчення фізіократів із теорією доданої вартості Маркса, теорію трудової вартості із досягненнями фізико-біологічних наук [25].

С. Подолинський довів, що праця людини в інших сферах сприяє збільшенню перетворення сонячної енергії у вищі форми та зменшує її розсіювання. Зокрема, це забезпечення сільського господарства високотехнологічною технікою та гібридами, системи енергозбереження у будинках, пошиття теплого одягу тощо. Людина своєю інтелектуальною працею створює інновації, які підвищують продуктивність виробництва через збільшення, накопичення і збереження сонячної енергії [25]. При цьому С. Подолинський визнавав правоту А. Сміта, що метою будь-якого багатства є задоволення власних потреб, яке відбувається споживанням попередньо збереженої енергії через працю [29; 30, с. 55]. Особливо яскраво високий коефіцієнт корисної дії праці, на його думку, проявляється в сільськогосподарському виробництві, оскільки затрати землероба на оранку, сівбу, догляд за посівом та збір урожаю менші, ніж той запас

енергії, який завдяки сонячному випромінюванню накопичується в продукції. Завдяки цьому створюється додатковий продукт, що дає можливість вести розширене відтворення [25, с.41].

Слід зазначити, що К. Маркс і Ф. Енгельс не до кінця оцінили відкриття С. Подолинського. Зокрема, Ф. Енгельс дав негативний відгук на його праці зазначаючи, що «С. Подолинський ... відхилився в бік ... та змішав фізичне з економічним» [18, с. 111]. В. Ленін у своїх дослідженнях теж спирався на відгук Ф. Енгельса. Такий висновок зіграв негативну роль у тому, що його геніальні ідеї тривалий час не сприймалися особливо вітчизняною науковою спільнотою, а праці були недоступними. Основне дослідження С. Подолинського «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» було перевидано російською мовою двічі – у 1991 і 2006 роках, тобто більше ніж через 100 років після першої публікації (1880 р.). Досі праця С. Подолинського не перекладена на інші мови. Це певною мірою закономірно, оскільки ідеї вченого щодо еволюційного розвитку суспільства йшли в розріз позиції революційного шляху побудови соціалізму. Правда, саме робота С. Подолинського змусила переглянути К. Маркса свої позиції щодо праці як єдиного джерела доданої вартості [17].

Високу оцінку роботі С. Подолинського дав В. Вернадський, який у подальшому використав наукові гіпотези вченого при розбудові своєї практичної концепції, зокрема парадигми розвитку земної біосфери та ноосфери, при обґрунтуванні необхідності енергетичного обліку фізичних явищ для повного кількісного обліку потенціальної енергії країни, яка може дати зручне для життя уявлення про межі багатства, що містить дана країна. Лише за таких умов можна повно підійти до енергетичної картини, що оточує людину з погляду потреб його життя [1, с. 364]

Ідея взаємозв'язку, який існує між різними частинами економічної системи, та економічної рівноваги була запропонована ще Ф. Кене в його «Економічних таблицях», які являють собою модель кругообігу товарів і грошей у масштабі народного господарства. К. Маркс вважав їх «у вищому ступені ...

самою геніальною ідеєю з усіх, які тільки були до цього часу в політичній економії» [16, с. 345]. Вона знайшла подальший розвиток у працях Л. Вальраса і була практично застосована в дослідженнях лауреата Нобелівської премії В. Леонтьєва в його роботі «Кількісні співвідношення доходів та випуску в економічній системі США». У запропонованій економічній моделі «затрати-випуск» він розглядав систему взаємозв'язків між різними галузями економіки як одне ціле на основі методичного підходу, який передбачає пошук балансу між «входом ресурсів і виходом продукції» в економічній системі.

На нашу думку, найбільш повну й об'єктивну оцінку процесів, що відбуваються в аграрному секторі України, можна зробити через співмірність потоків ресурсів, вкладених у землю, та виходу продукції, вирощеної в галузі рослинництва. При цьому вхідні й вихідні ресурси виправдано вимірювати в енергетичних одиницях. Зокрема, спробу оцінки перетворюваної сонячної енергії на земній поверхні та її ефекту здійснював С. Подолинський [25, с. 74]. Сьогодні відомо, що Сонце щорічно виробляє на нашій планеті 128 тонн живої речовини на кожну людину [26, с.155]. Він доводив, що фізичною природною основою екзистенціальної ціннісної орієнтації економіки є спільний фізичний вимір енергетичних потоків у природі й в економіці [13].

В.І. Вернадський вважав, що облік продуктивних сил країн і народів повинен здійснюватися в єдиній мірі – в одиницях фізичних явищ, та найпростіше він пропонував це робити в калоріях [2]. Фізіократи вважали, що товарним мірилом вартості всіх товарів, що порівнюється до грошових знаків, є вартість зерна. «Зернова модель» Д.Рікардо, викладена в праці «Досвід впливу низьких хлібних цін на прибуток з капіталу», полягала в тому, що всі ціни вимірюються ціною пшениці та гроші є лише відображенням енергетичних процесів, які відбуваються в суспільстві [26, с. 329]. У 20-х роках ХХ ст. робилися спроби обліку процесів у народному господарстві в енергетичних одиницях. Рядом дослідників пропонувалося використовувати витрати умовної одиниці

енергії «ерг», що відображає кількість витраченої на виробництво продукції сировини й засобів виробництва [4; 24]. Такі підходи пропонуються деякими сучасними науковцями для підвищення об'єктивності обліку в умовах інфляційних процесів і турбулентної економіки [3; 11].

Спираючись на методологічне підґрунтя С.А. Подолинського, нами зроблена спроба здійснити у галузі рослинництва енергетичну оцінку балансу використаних під урожай та винесених у вигляді зібраного врожаю ресурсів. На нашу думку, це дасть можли-

вість бачити причини, що зумовили трансформаційні процеси у сільському господарстві й об'єктивніше їх оцінити.

Спочатку для оцінки вхідних ресурсів у природо-економічний кругообіг на прикладі мінеральних та органічних добрив було виявлено тенденції в обсягах залучення їх у процес вирощування сільськогосподарських культур. Зокрема, проаналізовано динаміку внесення мінеральних (NPK) й органічних добрив в окремих країнах світу та зіставлено вітчизняні й світові тенденції цих показників (рис.1).

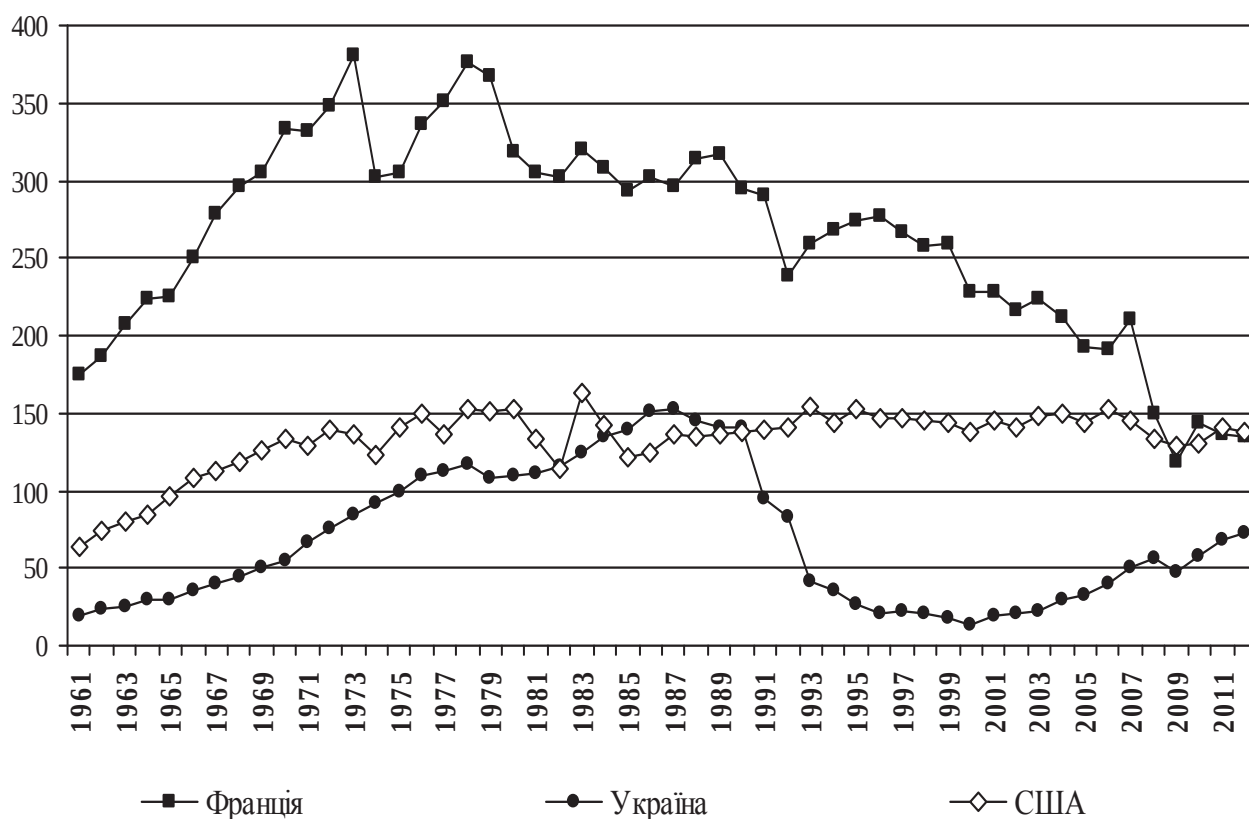


Рис. 1. Використання мінеральних добрив у країнах світу з розрахунку на 1 га зібраної площі, кг діючої речовини

Джерело: складено авторами за даними ФАО, Державної служби статистики України за відповідні роки.

Результати аналізу навіть за такий відносно короткий історичний період (51 рік) із 1960 по 2011 рік дає підстави стверджувати, що до 1980-х років спостерігається зростання витрат непоновлюваної (викопної) енергії, зокрема мінеральних добрив, при вирощуванні сільськогосподарських культур у розвинутих країнах. У кінці 80-х початку 90-х років спостерігається початок тенденції до зменшення внесення мінеральних добрив не тільки в Україні, а й в інших країнах, зокрема США та Франції.

У зв'язку з тим, що визначити обсяг внесення органічних добрив у країнах світу практично досить складно, оскільки їх види різноманітні (компост, сухий гній, осаді стічних вод, інші органічні матеріали), нами проаналізовано дану позицію через нормативи виходу гною, одержаного від сільськогосподарських тварин відповідної країни. Крім того, на підтвердження цього підходу є те, що гній не експортується і не імпортується, а використовується в межах цієї ж країни (рис. 2).

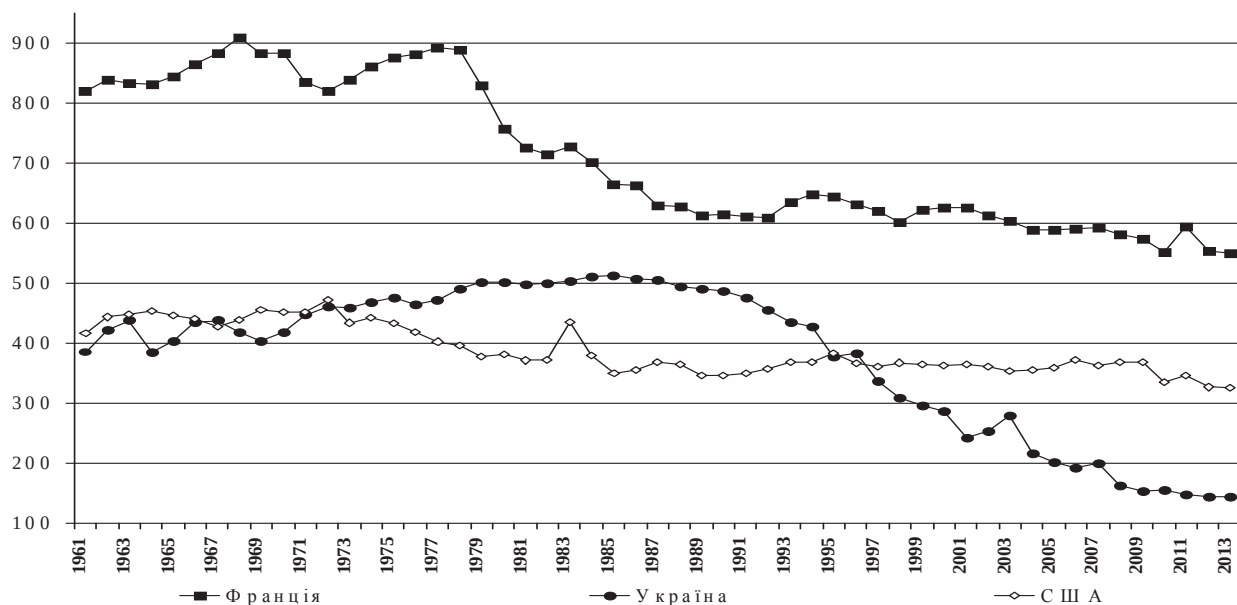


Рис. 2. Динаміка обсягів гною, одержаного від сільськогосподарських тварин у країнах світу з розрахунку на 100 га зібраної площі, т

Джерело: Складено авторами за даними ФАО, Державної служби статистики України за відповідні роки.

Як показують дослідження, для динаміки обсягів гною, одержаного від сільськогосподарських тварин, теж характерна спадаюча тенденція, починаючи з 1980-х років, хоча причини для різних країн відмінні.

Для підтвердження вказаних закономірностей та уникнення методологічної незіставності через різницю у структурах вирощування рослинницької продукції було проаналізовано показники внесення мінераль-

них (NPK) і органічних добрив на прикладі конкретного виду рослинницької продукції, зокрема кукурудзи, в Україні та передових країнах світу, зокрема США. Дослідження протягом 50-річного періоду підтверджують виявлені в цих країнах тенденції до зменшення обсягів внесення мінеральних і органічних добрив, які супроводжувалися зростанням рівня врожайності (рис. 3,4).

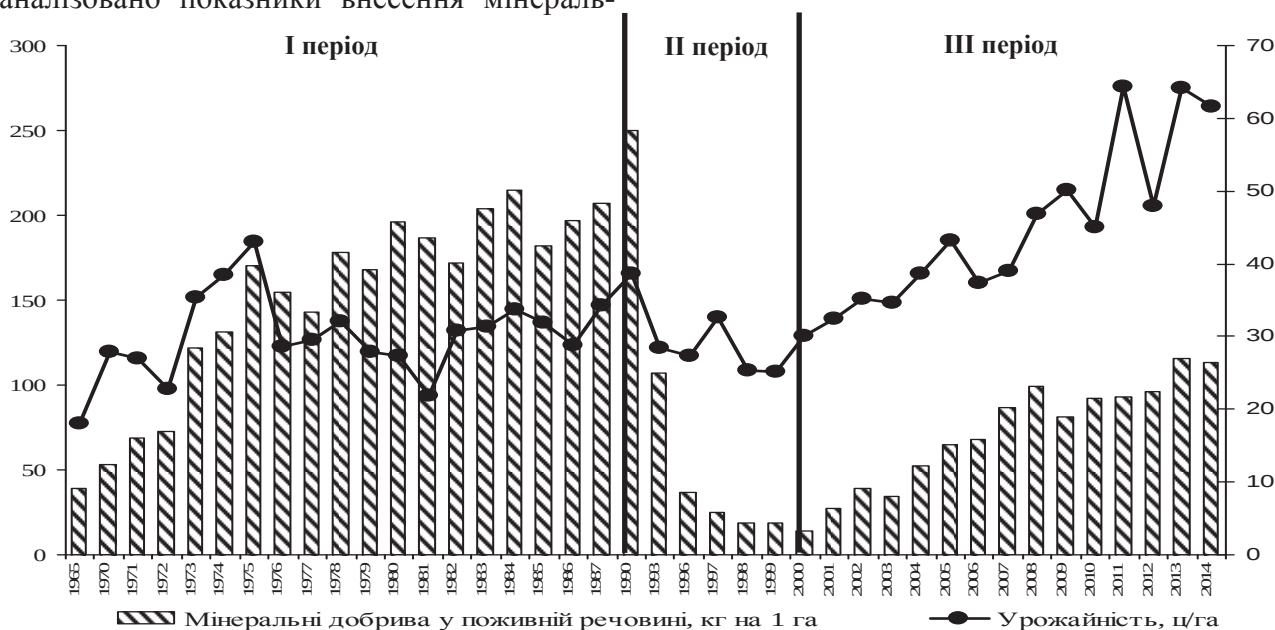


Рис. 3. Динаміка врожайності та внесення мінеральних добрив у діючій речовині під посіви кукурудзи в Україні

Джерело: Складено авторами за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

В Україні при внесенні мінеральних добрив під посіви кукурудзи чітко проявляються три часові періоди з 1965 по 1990, з 1990 по 2000 та з 2000 по 2014 роки. У перший період в умовах значного нарощування постачання матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарським товаровиробникам, внесення мінеральних добрив було збільшено з 39 кг діючої речовини на 1 га посіву кукурудзи у 1965 році до 250 кг – у 1990-му, або у 6,4 раза, що є максимальним рівнем протягом усього аналізованого періоду — 1965-2014 років. Причому врожайність зросла з 18,1 до 38,7 ц з 1 га, або у 2,1 раза. Упродовж наступного аналізованого періоду, за часів реформування аграрного сектору, внесення мінеральних добрив зменшилося до 14 кг на 1 га у 2000 році, або в 17,8 раза порівняно з 1990-м, та у 2,8 раза менше порівняно з 1965 роком. Проте рівень урожайності знизився лише на 22% порівняно з

1990-м і в 1,3 раза підвищився порівняно із 1965 роком. Починаючи з 2000 року вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники знову збільшують внесення поживних речовин під кукурудзу. Проте у 2014 році на 1 га було внесено 113 кг, що у 2,2 раза менше порівняно з 1990 роком, а рівень урожайності був у 1,6 раза вище (62 ц з 1 га). Тенденція із внесенням органічних добрив до 1990 року була аналогічна мінеральним добривам, а потім відбувалося різке зменшення їх внесення, що має прямий взаємозв'язок із кількістю поголів'я тварин у сільському господарстві. Якщо у 1965 році з розрахунку на 1 га посіву кукурудзи було внесено 4,5 т гною і в 1990-му цей обсяг зріс у 2,8 раза (12,5 т), то у 2014 році порівняно з 1990-м цей показник знизився у 17,8 раза (0,7 т) й досяг мінімального значення за весь аналізований період (рис. 4).



Рис. 4. Динаміка внесення органічних добрив під кукурудзу на зерно в Україні, т на 1 га посіву

Джерело: Складено авторами за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

Для уникнення впливу реформаційних факторів, що мали місце в Україні з 1990 року, було досліджено тенденції внесення мінеральних добрив за аналогічний період під посіви кукурудзи в США (рис. 5). Тут вирізняються два періоди. З 1964 до 1983 року та з 1983 року до нинішнього ча-

су. Протягом першого періоду, як і в Україні, спостерігається нарощування обсягів внесення мінеральних добрив, яке у 1983 році досягло максимального рівня – 340 кг на 1 га, що у 2,4 раза більше порівняно з 1964 роком.

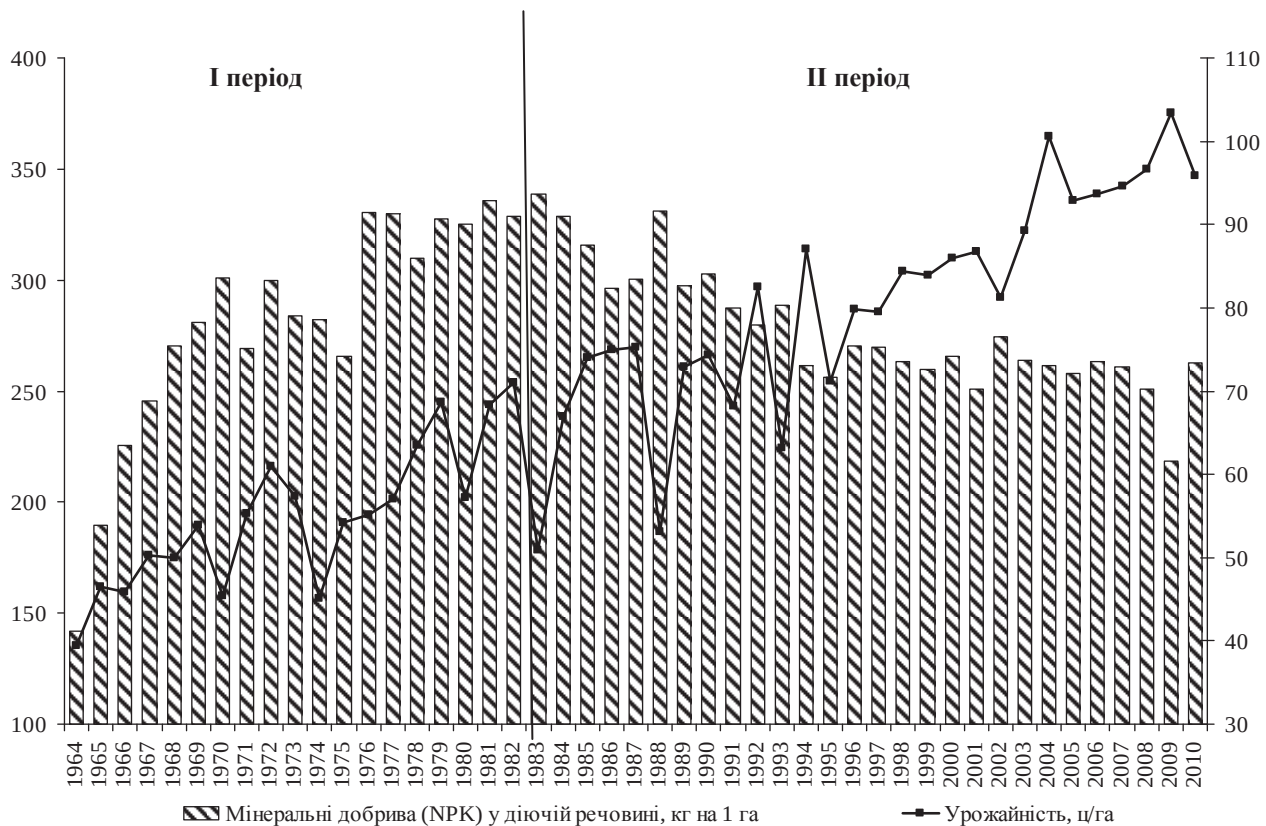


Рис. 5. Динаміка врожайності та внесення мінеральних добрив у діючій речовині під посіви кукурудзи в США

Джерело: Складено авторами за даними ФАО.

Після цього тут із 1983 року також спостерігається тенденція до зменшення внесення мінеральних добрив, яке становило 1,4 раза, що супроводжувалося підвищенням урожайності до 103 ц/га.

Як бачимо, вхід енергетичних ресурсів через добрива у галузь рослинництва як в Україні, так і країнах світу знижується. При цьому нині в Україні обсяг внесення ресурсів значно нижчий порівняно з передовими країнами світу.

Результати дослідження обсягів використання енергетичних ресурсів в Україні, втілених в устаткуванні, тракторах, комбайнах, самохідних машинах тощо, доводять про їхнє зменшення останніми роками. Якщо з 1960 по 1994 рік існувала тенденція до нарощування енергетичних потужностей у сільському господарстві, про що показує зростання обсягу використаних кВт на 100 га посівної площі з 57 до 402 кВт, або в 7 разів, то починаючи з 1994 року відбувається зменшення їх обсягів до 218 кВт у 2013 році, або у 1,8 раза. Слід зазначити, що тут відбувається якісна трансформація видів використаних ресурсів, заміна їх на резуль-

тативніші, що забезпечують кращу акумуляцію енергії Сонця на поверхні Землі.

Про трансформаційні процеси в перетвореннях енергії із нижчого рівня у вищий доводять також трансформації живої праці в уречевлену, які відбувалися в сільському господарстві, через заміну фізичної праці людини у роботу машин і механізмів завдяки інноваційним процесам. Ці зміни можна відстежити в динаміці затрат праці на виробництво окремих видів сільськогосподарських культур в Україні протягом 1956-2006 років. Зокрема, кількість людино-годин, затрачених на вирощування зерна, цукрових буряків та соняшнику з розрахунку на 1 га протягом зазначеного періоду, зменшилася у 7, 8 і 6 разів відповідно.

Проте у таких галузях, як картоплярство, плодівництво, ягідництво, овочівництво, продукція яких вирощується переважно в особистих селянських господарствах, вказаних темпів скорочення не спостерігається. Інноваційні технології й способи виробництва тут мало застосовувалися впродовж зазначеного періоду [15].

Далі було здійснено оцінку одержаного врожаю всіх сільськогосподарських культур, які вирощували представлені країни протягом цього ж періоду, в енергетичних одиницях (МДж) (табл.). Розрахунки здійс-

нені на одиницю зібраної площі культур. Це дало можливість оцінити сукупний енергетичний обсяг, який одержують сільськогосподарські товаровиробники в результаті своєї діяльності.

Динаміка оцінки енергетичного виходу продукції рослинництва в окремих країнах світу

Показник	1961	1970	1980	1990	2000	2013	2013 до 1961, рази (пп +;-)
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна							
Енергетичний вихід продукції рослинництва на 1 га зібраної площі, Г Дж	50,5	59,5	62,2	89,1	47,6	102,4	2,0
Франція							
Енергетичний вихід продукції рослинництва на 1 га зібраної площі, Г Дж	59,7	85,3	106,1	127,3	159,3	156,2	2,6
Відношення до України, %	118,2	143,4	170,6	142,9	334,7	152,5	34,3 пп
США							
Енергетичний вихід продукції рослинництва на 1 га зібраної площі, Г Дж	38,7	43,3	62,0	77,1	94,2	127,6	3,3
Відношення до України, %	76,6	72,8	99,7	86,5	197,9	124,6	48,0 пп

Джерело: Складено авторами за даними ФАО, Державної служби статистики України за відповідні роки.

Зазначимо, що оцінка енергоємності врожаю в науковій літературі висвітлюється переважно для оцінки енергетичної ефективності агротехнологій за різних систем удобрення [6; 10].

На відміну від існуючих методик, нами враховувалася й енергетична цінність побічної продукції, яка створюється при вирощуванні сільськогосподарських культур, зокрема солома, стебла кукурудзи, соняшнику, ріпаку, сої, гичка цукрових буряків та ін. Важливість цієї частини врожаю підтверджувалася ще Ф. Кене у його відомій «Економічній таблиці». У своєму коментарі до даної таблиці М. Руденко зазначає, що вона є відображенням енергії фотосинтезу, наведені в ній п'ять одиниць річного продукту, який створюється в землеробстві, розподіляється таким чином: три частини – це хліб, а дві – це солома, яка залишається в сільському господарстві та яку можна згодовувати тваринам [26, с. 355]. Оцінку побічної продукції, крім гички цукрових буряків, було здійснено за показником нижньої теплоти згоряння при середній вологості культури при збиранні.

Як показують результати дослідження, при зменшенні енергетичних ресурсів, вкладених у землю, енергетичний вихід продукції рослинництва на 1 га зібраної площі протягом досліджуваного періоду збільшується

як у цілому по продукції рослинництва, так і по кукурудзі зокрема.

Таким чином, бачимо, що на фоні зростання енергетичного виносу сільськогосподарськими культурами обсяг вкладених енергетичних ресурсів, які були досліджені на прикладі енергії добрив, зменшується. Це питання вимагає пояснення, оскільки згідно із законом збереження енергії (для немеханічних процесів – Дж. П. Джоуль, Г. фон Гельмгольц) енергія в ізольованих системах не змінюється з часом, а лише перетворюється з одного виду в інший.

На нашу думку, відповідь на це питання слід шукати під призвою фізіократичних поглядів. Тут відбувається трансформація видів енергії з одного в інший. Наприклад, у первісної людини була лише її фізична, мускульна енергія, а нині будуються університети, лабораторії, нарощується використання інтелектуальної енергії, яка сприяє ефективнішому використанню сонячної енергії – від 1-3 до 5-6%, що й передбачав С. Подолінський у своїх працях [25; 21]. Сонце, слава Богу, поки що світить і енергію на землю подає постійно. Рослина ж на землі залежно від розміщення (південь, північ тощо) має обмежений період її використання, тому людина за рахунок свого інтелекту через інноваційні заходи може ефективніше накопичувати енергію Сонця, одержану за раху-

нок фотосинтезу, та ефективно її використовувати. Існує думка, що можливості щодо підвищення коефіцієнта корисної дії енергії сонячного світла у фотосинтезі й формуванні врожаю рослин практично безмежні [21, с. 9-10].

Як показують дослідження, фотосинтез єдиний у біосфері процес, який приводить до засвоєння енергії Сонця та забезпечує існування як рослин, так і всіх гетеротрофних організмів [20]. Автотрофність рослин дає їм змогу синтезувати органічну речовину (амінокислоти, білки, жироподібні речовини) з вуглекислого газу та води за рахунок сонячної енергії. За даними А. А. Ничипоровича, 90-95% речовин усього врожаю утворюються саме в листі, в процесі фотосинтезу [22]. Таким чином, за рахунок дотримання оптимальних норм внесення мінеральних і органічних добрив, просторового й кількісного розміщення рослин на площі, яке забезпечується строками та способом сівби, нормою висіву насіння, строками догляду і збирання сільськогосподарських культур, досягатиметься максимальне поглинання сонячної енергії. Цьому сприяє застосування такого інноваційного фактора, як сорти та гібриди з великим адаптивним потенціалом, що спрямований на підвищення коефіцієнта використання витрат непоновлюваної енергії на оранку, знищення бур'янів, шкідників, запобігання хворобам тощо. Селекційна робота як результат інтелектуальної праці людини також спрямовується на забезпечення оптимального листового апарата, який найбільш раціонально використовує енергію випромінювання на рослину, забезпечує найбільшу тривалість його роботи та максимальне накопичування органічної речовини. Доведено, що по мірі збільшення площі листків у посівах, відсоток сонячної енергії ФАР, що поглинається, значно зростає [23; 28]. Якщо на частку генетики рослини у 80-х роках ХХ ст. припадало 50% урожайності, то за прогнозами науковців, у 2020 році цей показник збільшиться до 60% [33].

Прикладом ефективнішого використання сонячної теплової енергії у сезонному виробництві сільськогосподарських культур є створення ранньостиглих гібридів кукуру-

дзи, що дає змогу знизити збиральну вологість на 3-8% залежно від погоднокліматичних умов, і гібридів із високою швидкістю вологовіддачі при термічному сушінні зерна. Це значно зменшує витрати енергії на стадіях збирання, обробки та зберігання зерна кукурудзи [8; 9; 14; 32].

Досліджені трансформації можна також яскраво представити на прикладі застосування мікродобрив, що забезпечує вищу ефективність використання поживних речовин [12]. Це стало однією з причин зменшення обсягів застосування мінеральних добрив, починаючи з 90-х років ХХ ст. у країнах Європи й США.

Скорочення розсіювання перетворюваної сонячної енергії відбувається також за рахунок високої організації виробничого процесу, прикладом якої є агрохолдингові формування. Тут відбулися значні інноваційні зрушення в технологіях вирощування сільськогосподарських культур. Це значною мірою проявилось при вирощуванні кукурудзи, соняшнику, ріпаку, сої, цукрових буряків.

Зокрема, у 1990 році при врожайності 260 ц з 1 га цукрових буряків вносили 424 кг діючої речовини мінеральних добрив. Порушення оптимальних строків висіву та збирання призводило до втрати цукристості й маси коренеплодів. За оцінкою фахівців, втрати врожаю сягали до 45-50% [34, с. 193]. У 2014 році при внесенні 251 кг діючої речовини на 1 га врожайність цукрових буряків становила 477 ц з 1 га. Тобто, таким чином людина через уречевлену в техніці та технологіях власну працю сприяє більшій акумуляції сонячної енергії й збереженню від розсіювання, що проявляється у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур.

Отже, бачимо, що всі складові технологічного процесу (витрати енергії акумульовані в мінеральних та органічних добривах, у роботі сільськогосподарських машин, праці людини тощо) спрямовані на накопичення і збереження від розсіювання перетворюваної енергії Сонця. Тобто факторами, які зумовлюють вищий енергетичний вихід продукції, на нашу думку, є здатність сільськогосподарських культур більше акумулювати та перетворювати сонячну енергію. Створення умов для цього досягається завдяки іннова-

ційним зрушенням, які є результатом інтелектуальної діяльності людини.

Таким чином, підтверджується висновок С.А. Подолинського про те, що завдяки приросту наукових знань в удосконаленні технологічного процесу вирощування сільськогосподарських культур, які є результатом розумової діяльності людини, менша кількість перетворюваної енергії людської праці здатна перетворювати більшу кількість відновлюваної нижчої енергії у вищі форми [25, с. 97]. Щодо сутності категорії відновлюваної сонячної енергії, пропонованої С. Подолинським, то згідно з останніми дослідженнями вчених-астрономів процес її відновлюваності підлягає певному сумніву. Доведено, що як і кожна зірка, Сонце має свою індивідуальну тривалість існування. Це уможливорює зробити висновок, що сонячна енергія у часовому вимірі, який охоплює мільярди років, за великим рахунком також є невідновлюваною.

Погоджуємося з ідеєю академіка О.Г. Аганбегяна, що при обміні товарів для глибшого розуміння їхньої цінності поряд із грошовим виразом вартості, тобто ціною, потрібно фіксувати їх енергетичний еквівалент. Енергія – це кінцева субстанція до накопичення, збереження чи примноження якої прагне людина. Адже процес кругообігу і перетворення енергетичних ресурсів спрямований у кінцевому підсумку на відтворення людського потенціалу. Людина споживає не гроші, а продукти харчування, через які вона одержує енергію для своєї життєдіяльності. Вартість товару є основою кількісних відносин при обміні товарів, в основу якої за різними економічними школами покладені витрати робочого часу, гранична корисність чи витрати виробництва. Поряд із цим вважаємо, що узагальнюючою категорією при обміні товарів має бути їхня енергетична цінність, що є найбільш обґрунтованою й зіставною величиною. Енергетичний підхід до оцінки вхідних потоків матеріально-технічних та людських ресурсів і вихідних потоків виробленої продукції у галузі дає змогу об'єктивніше дослідити проблему еквівалентності обміну, достовірніше бачити причини й шляхи усунення диспаритету між сільським господарством і суміжними галузями.

Висновки. Обґрунтовано теоретико-методологічні підходи щодо узгодження розбіжностей між представниками трудової теорії вартості та фізіократами, які полягають у тому, що перші будують свою теорію походження доданої вартості на основі суспільних відносин, де людина є головною діючою особою і праця є джерелом всякого багатства і всякої культури, а фізіократи розглядають проблему походження додаткового продукту виходячи із природи, де людина є лише продуктом і складовою глобального процесу природи. Згідно з останніми дослідженнями категорія відновлюваності сонячної енергії у тривалому часовому вимірі може підлягати певному сумніву, тому що Сонце має кінцеву тривалість існування і виділення ним енергії через певний час припиниться.

У результаті запропонованого методичного підходу оцінки енергетичних потоків протягом 1961-2013 років нами було виявлено тенденцію до зниження використання енергетичних ресурсів у частині внесення мінеральних та органічних добрив, затрат живої праці й використання енергетичних потужностей у сільському господарстві. Доведено, що ця тенденція існує на фоні зростання врожайності сільськогосподарських культур, що знаходить відображення у збільшенні енергетичного виходу продукції рослинництва. Така закономірність має масштабний характер, оскільки притаманна не тільки Україні, а також розвинутим країнам світу, наприклад США, Франції. Зокрема, на фоні зниження внесення мінеральних та органічних добрив зростання енергетичного виходу протягом аналізованого періоду становить 2,3-3,3 раза.

На основі концептуального підходу, запропонованого С. Подолинським, що полягає у трансформації сонячної енергії завдяки праці людини, виявлено причини, які обумовили вище зазначені закономірності. Людина своєю інтелектуальною працею створює інновації, які підвищують продуктивність виробництва через перетворення й збереження сонячної енергії, тобто відбувається трансформація фізичної праці людини у роботу машин і механізмів, технологій, сортів, гібридів тощо. З одного боку, праця людини направлена на якомога більше перетворення та

аккумуляцію сонячної енергії, зокрема інновацій у селекції щодо створення сортів із коротким терміном дозрівання, з високою віддачею вологи, з оптимальною величиною листової поверхні, що дає змогу максимальному проходженню фотосинтетичних процесів, перехід від застосування макро- до мікронервних добрив, чітке дотримання строків сівби й обробітку ґрунту завдяки високому технічному забезпеченню тощо. З іншого бо-

ку – на скорочення розсіювання, або збереження сонячної енергії. Зокрема в сільському господарстві на це спрямовані такі операції як дотримання строків збирання та максимальне наближення фактичного врожаю до біологічного, використання високопродуктивної техніки, що скорочує строки збирання культур, розбудова складської й транспортної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Вернадский В.И. О задачах и организации прикладной научной работы Академии наук СССР / В.И. Вернадский // Начало и вечность жизни. – М.: Сов. Россия, 1989. – 702 с.
2. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И.Вернадский . – М.: Айрис-пресс, 2004. – 576 с.
3. Гусева Ю.В. Инфляция: ее отражение в бухгалтерской отчетности предприятий: дис. ... канд. экон. наук / Ю.В. Гусева. – С-Петербург, 2005. – 242 с.
4. Жук В.М. Місія України у вирішенні глобальних фінансових та продовольчих проблем / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2011. - № 3. – С.129-136
5. Жук В.Н. Фізіократична основа побудови обліку сільськогосподарської діяльності / В.М. Жук // Агроінком. – 2010. – №7-9. – С. 57-62.
6. Іванина В.В. Енергетична ефективність агротехнологій з різних систем удобрення зернобурякової сівозміни / В.В. Іванина // Цукрові буряки. – 2014. – №2. – С. 15-16.
7. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения /Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур; [предисл. П.Н.Клюкин; пер. с франц., англ., нем.]. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
8. Кирпа М.Я. Энергозаощаджувальні способи сушіння насіння кукурудзи / М.Я. Кирпа, Л.І. Рева, М.О. Стюрко // Вісн. Дніпропетровського держ. аграр. ун-ту. - 2012. - № 2. - С. 71-76.
9. Кирпа М.Я. Ознака прискореної вологовіддачі зерна гібридів кукурудзи та її практичне використання / М.Я.Кирпа, В.Ю. Черчель, Н.О. Пашенко, Л.І. Остапенко // Селекція і насінництво. – 2010. – Вип. 98. – С. 204-210
10. Компанієць В.О. Методика енергетичної ефективності технологій виробництва зерна / В.О. Компанієць, О.І. Желязков, А.О. Кулик // Бюл. Ін-ту сільського господарства степової зони НААН України. – 2014. – № 6. – С. 117-126.
11. Кострикова Н.А. Энергетическое измерение экономики / Н.А. Костикова, А. Я. Яфасов. VII Энергетический форум Фонд „Институт Восточных Исследований”. –2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.forum-economiczne.pl/?lang=ru#.VfajtbX4ZW9>.
12. Крамарьов С. Позакореневе підживлення сільськогосподарських культур в різних зонах / С. Крамарьов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agrodovidka.info/post/1589>.
13. Крюкова І.О. Синтез фізичної економії С.А. Подолінського та філософії господарства С.М. Булгакова / І.О. Крюкова // Вчені записки. – 2009. – Вип. 11. – С. 36-40
14. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5-11.
15. Лупенко Ю.О. Системні трансформації аграрного сектора економіки / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 49-51.
16. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. Т.26. Ч. 1 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1962. – 476 с.
17. Маркс К. Теории прибавочной стоимости «Капитал» Т.4 / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1978. – 674 с.
18. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. Т.35 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1964. – 526 с.
19. Менделеев Д. И. С думою о благе российском: Избранные экономические произведения / Д. И. Менделеев. – Новосибирск: Наука. Сиб. Отд-ние, 1991. - 232 с.
20. Мусієнко М. М. Фотосинтез / М. М. Мусієнко. — К. : Вища шк., 1995. — 248 с.
21. Ничипорович А.А. КПД зеленого листа / А.А. Ничипорович. – Биология и медицина. –М.: Знание,1964. – 45 с.
22. Ничипорович А.А. Методические указания по учету и контролю важнейших показателей процессов фотосинтетической деятельности растений в посевах / А.А. Ничипорович. – М.: ВАСХНИЛ, АН СССР, 1969. – 94 с.
23. Парахин Н.В. Фотосинтетическая деятельность посевов и продуктивность различных сортов яровой пшеницы / Н.В. Парахин, З.И. Глазова, И. А. Рыжов // Вестник Орел ГАУ. – 2004. –№ 4. – С. 2-4.
24. Первые шаги учета в РСФСР (1917-1921 гг.) [Электронный ресурс]. –Режим доступа : <http://studopedia.org/4-57382.html>.
25. Подолінський С.А. Труд человека и его отношение к распределению энергии / С.А. Подолінський . –Ноосфера. – М.,1991. – 86 с.
26. Руденко М. Енергія прогресу / М. Руденко. – К.: Михайлюта А.А., 2010. – 544 с.
27. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 3–8.
28. Синеговская В.Т. Активизация фотосинтеза и урожайность сои при комплексном использовании гумата натрия / В.Т. Синеговская, С. Цзинь, В.П. Сухоруков // Вестник Алтайского гос. аграр. ун-та. – 2009. – № 10. – С. 31-35.

29. Чесноков В.С. Предтеча В.И. Вернадского в энергетической трактовке эволюции природы и общества / В.С. Чесноков // Экономика. Энергетика. Физическая экономика. – 2003. – Вип. №11-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_219.htm.
30. Чесноков В.С. С.А. Подолинский: концепция социальной энергетики / В.С. Чесноков // Век глобализации. – 2010. – № 2. – С. 181-187.
31. Шевчук В.О. Фізико-економічні засади національної стратегії розвитку агросфери / В.О. Шевчук // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 97
32. Шеманьов В.І. Концепція розвитку технологій та енергозбереження в процесах післязбиральної обробки і зберігання зерна / В.І. Шеманьов, М.Я. Кирпа // Вісн. ДДАУ. – 2003. – № 2. – С. 52-57.
33. Шпаар Д. Кукуруза: выращивание, уборка, хранение и использование / Д. Шпаар. – К., Зерно, 2012. – 464 с.
34. Шпичак А.М. Экономические взаимоотношения сельскохозяйственных предприятий со сферой заготовок и переработки технических культур (на примере свеклосахарного, масложирового и льноводческого подкомплексов Украины: дисс. ... доктора экон. наук: 08.00.05 / А.М. Шпичак / УНИИЭАП. – К., 1991. – 386 с.
35. Шпичак О.М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – № 8. – 2012. – С. 3-10.
36. Шпичак О.М. Сільське господарство України на початку та в кінці XX століття / О.М. Шпичак. – К. : ІАЕ. 2000 – 74 с.
37. Engle R. F., McFadden D. L. Handbook of Econometrics / R. F. Engle, D. L. McFadden. – 1994. – Vol. 4. – P. 2111-3155.
38. Engle, R. F. The Use of ARCH/GARCH Models in Applied Econometrics / R. F. Engle // Journal of Economic Perspectives. – 2001. – Vol. 15. – №. 4.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2015 р.

*

УДК 338.439.02(477)

О.Б. ШМАГЛІЙ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН

До питання стратегії розвитку харчової промисловості

Постановка проблеми. Харчова промисловість та переробка сільськогосподарської продукції формує ринок продовольства країни, продовольчу й економічну безпеку. Останніми роками було здійснено ряд важливих заходів з метою розвитку сировинної бази промисловості. Одним із останніх пріоритетних програмних документів у сфері розвитку агропродовольчого сектору економіки стала «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р., в якій визначено, що аграрний сектор у цілому формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених

межах економічну, екологічну й енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей, визначає соціально-економічні основи розвитку сільських територій, а також забезпечує населення якісною, безпечною, доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, а промисловість – сільськогосподарською сировиною.

Разом із тим, незважаючи на здійснені заходи, лишається актуальним ряд важливих проблем системного характеру, що стримує розвиток окремих галузей промисловості. Тому розробка Стратегії розвитку харчової промисловості задля сприяння системному розв'язанню нагальних проблем її розвитку, ресурсному забезпеченню, механізмам реалізації відповідних заходів є актуальною та необхідною.

© О.Б. Шмаглій, 2015

29. Чесноков В.С. Предтеча В.И. Вернадского в энергетической трактовке эволюции природы и общества / В.С. Чесноков // Экономика. Энергетика. Физическая экономика. – 2003. – Вип. №11-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_219.htm.
30. Чесноков В.С. С.А. Подолинский: концепция социальной энергетики / В.С. Чесноков // Век глобализации. – 2010. – № 2. – С. 181-187.
31. Шевчук В.О. Фізико-економічні засади національної стратегії розвитку агросфери / В.О. Шевчук // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 97
32. Шеманьов В.І. Концепція розвитку технологій та енергозбереження в процесах післязбиральної обробки і зберігання зерна / В.І. Шеманьов, М.Я. Кирпа // Вісн. ДДАУ. – 2003. – № 2. – С. 52-57.
33. Шпаар Д. Кукуруза: выращивание, уборка, хранение и использование / Д. Шпаар. – К., Зерно, 2012. – 464 с.
34. Шпичак А.М. Экономические взаимоотношения сельскохозяйственных предприятий со сферой заготовок и переработки технических культур (на примере свеклосахарного, масложирового и льноводческого подкомплексов Украины: дисс. ... доктора экон. наук: 08.00.05 / А.М. Шпичак / УНИИЭАП. – К., 1991. – 386 с.
35. Шпичак О.М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – № 8. – 2012. – С. 3-10.
36. Шпичак О.М. Сільське господарство України на початку та в кінці XX століття / О.М. Шпичак. – К. : ІАЕ. 2000 – 74 с.
37. Engle R. F., McFadden D. L. Handbook of Econometrics / R. F. Engle, D. L. McFadden. – 1994. – Vol. 4. – P. 2111-3155.
38. Engle, R. F. The Use of ARCH/GARCH Models in Applied Econometrics / R. F. Engle // Journal of Economic Perspectives. – 2001. – Vol. 15. – №. 4.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2015 р.

*

УДК 338.439.02(477)

О.Б. ШМАГЛІЙ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН

До питання стратегії розвитку харчової промисловості

Постановка проблеми. Харчова промисловість та переробка сільськогосподарської продукції формує ринок продовольства країни, продовольчу й економічну безпеку. Останніми роками було здійснено ряд важливих заходів з метою розвитку сировинної бази промисловості. Одним із останніх пріоритетних програмних документів у сфері розвитку агропродовольчого сектору економіки стала «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р., в якій визначено, що аграрний сектор у цілому формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених

межах економічну, екологічну й енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей, визначає соціально-економічні основи розвитку сільських територій, а також забезпечує населення якісною, безпечною, доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, а промисловість – сільськогосподарською сировиною.

Разом із тим, незважаючи на здійснені заходи, лишається актуальним ряд важливих проблем системного характеру, що стримує розвиток окремих галузей промисловості. Тому розробка Стратегії розвитку харчової промисловості задля сприяння системному розв'язанню нагальних проблем її розвитку, ресурсному забезпеченню, механізмам реалізації відповідних заходів є актуальною та необхідною.

© О.Б. Шмаглій, 2015

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розв'язання проблем формування, функціонування харчової промисловості й у цілому агропродовольчої системи України та пов'язаних з її розвитком питань зробили вітчизняні вчені: О.Бородіна [6], Л. Молдаван [6], Д. Крисанов [6], Т. Осташко [6], Ю. Лупенко [3;5], В. Месель-Веселяк [3; 5], Б.Пасхавер [6], О.Шпичак [3; 4], О. Шубравська [6] й інші. Водночас гострота сучасних проблем функціонування вітчизняної харчової промисловості, в тому числі обумовлених і асиметрією зобов'язань сторін Угоди України про асоціацію з ЄС, залишає їх серед найбільш актуальних та вимагає подальшого всебічного дослідження й на основі цього формування перспективної стратегії розвитку за новітніх умов і в контексті сучасних парадигм економічного розвитку.

Мета статті – визначити основні шляхи розв'язання системної проблеми харчової промисловості – зростання виробництва та поставок сільськогосподарської сировини на переробку.

Виклад основних результатів дослідження. Одним із визначальних факторів економічного розвитку харчової промисловості України на державному рівні є: національна продовольча безпека й безпека продовольства. Вони зумовлюються стабільністю виробництва, наявністю запасів і доступністю продовольства; рівнем державного регулювання харчової промисловості. Продовольча безпека має ґрунтуватися на основі системності та єдності політичних, економічних, юридичних, організаційних і технологічних заходів [1, 2]. Будь-яке приватне господарство має також суспільний характер, адже приватні земельні ресурси є національним багатством усієї України, але приватний інтерес ніколи не збігається із суспільним, а тому їхнє поєднання на умовах компромісу є вимушеним й об'єктивно необхідним.

Розроблений в Інституті продовольчих ресурсів НААН проект Стратегії розвитку харчової промисловості спирається на ряд чинних положень нормативних і правових актів, а також цільових програм розвитку

агропродовольчої системи країни.¹ Правовою основою Стратегії є також чинні міжнародні договори України, ратифіковані нею. Стратегія передбачає створення не тільки необхідних умов для модернізації харчової промисловості, формування прогресивного технологічного укладу, а й, що найважливіше, реалізації економічних та соціальних проблем [3, 4].

При формуванні Стратегії враховано наявні останніми роками позитивні та негативні зрушення в макроекономічній політиці й соціально-економічному становищі аграрного сектору економіки України, посилення екзогенних чинників розвитку агропродовольчої системи, що виникли в результаті глобалізації економічного простору, а також сформувалися в силу певних політичних та господарських рішень, зокрема, під впливом Угоди про асоціацію з ЄС.

У зв'язку з посиленням впливу екзогенних факторів слід відзначити такі суттєві переваги умов функціонування організацій харчової промисловості у розвинутих країнах світу порівняно з їх можливостями в Україні: вищий техніко-технологічний рівень виробництва, який дає змогу найповніше використовувати науково-технічні новачі; ефективніші заходи державного регулювання й захисту продовольчого ринку; високий рівень розвитку різних форм галузевих об'єднань (секторних і міжсекторних) організацій, які відстоюють їхні права й інтереси на всіх рівнях державної влади та бізнесу [7-10].

¹ Це, насамперед, Концепція загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року, Закон «Про продовольчу безпеку України», а також Закони України "Про основи національної безпеки України", "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року", "Про державний матеріальний резерв", "Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту", "Про безпечність та якість харчових продуктів", "Про дитяче харчування", "Про стандартизацію", "Про підтвердження відповідності", "Про захист прав споживачів", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", "Про захист населення від інфекційних хвороб", "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів", інші нормативно-правові акти, що стосуються питань продовольчої безпеки держави і є підґрунтям для розроблення відповідних цільових програм розвитку та галузевих проектів.

Основними системними проблемами, притаманними всім галузям харчової промисловості, є:

недостатня кількість сільськогосподарської сировини з необхідними якісними характеристиками й параметрами для промислової переробки;

значний моральний та фізичний знос технологічного обладнання й устаткування;

недостатня конкурентоспроможність вітчизняних продовольчих товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках;

нерозвинута ринкова інфраструктура, логістика товарних продуктових потоків харчової продукції.

Заходи щодо розвитку харчової промисловості мають бути орієнтованими на розв'язання основних системних проблем, формування якісно нового промислового потенціалу на основі інноваційної модернізації й оновлення в галузях харчової промисловості, поліпшення якості життєзабезпечення різних верств суспільства.

Розв'язання основних системних проблем харчової промисловості.

Найперша з них – *сприяння зростанню поставок сільськогосподарської сировини* – здійснюватиметься і в межах реалізації Комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015 – 2020 роки. В цьому контексті стратегія розвитку галузей рослинництва ґрунтується на моделях господарств великого товарного землеробства, які передбачають комплексну механізацію виробничих процесів. Критерієм оптимальності агропродовольчої системи в галузях рослинництва має бути висока економічна ефективність системи машин та організації виробництва. Прогнозований розвиток у галузях рослинництва ґрунтується на ринку земельно-майнових комплексів з урахуванням суспільного попиту і пропозиції продукції сільського господарства, реалізації експортоорієнтованої моделі розвитку й розміщення в цілому.

Міжгалузеві баланси продукції сільського господарства і продовольства є підставою для формування мети та стратегії розвитку галузі на перспективу [3]. Суспільним інтересам відповідає стратегія пріоритетного розвитку зернового господарства від селек-

ційних центрів, калібрувальних заводів, насінництва, системи машин і засобів захисту рослин, яка відповідає світовому рівню реалізації генетичного потенціалу. Основою економіки та ключовою ланкою сталого розвитку сільського господарства на середньострокову перспективу, безперечно, буде зернове господарство. Традиційною для України може бути програма експорту зерна на рівні 20–25 млн т на рік, що відповідає обсягу його виробництва 55–60 млн т з урахуванням насичення ринку продовольчого зерна не менше 7 млн т, насінневих ресурсів – 4 млн, фуражного зерна – до 20 млн т на рік. Ключовим питанням стратегії розвитку зернового господарства є трансформація системи підприємств, які спеціалізуються на виробництві зерна, разом із системою насінництва й ринку засобів виробництва для досягнення вищої врожайності зернових культур. Оскільки існуючий нині ринок продовольства за умови монополії приватної власності не може бути конкурентним за визначенням, пропонується нова доктрина розвитку – на умовах реальної конкуренції, тобто між суспільними і приватними формами господарювання. Для цього сільськогосподарські угіддя, що розпайовані раніше й використовуються неефективно, держава повинна викупити у збанкрутілих фермерів (товариств, фірм) та сформувати критичну масу великих і ефективних державних господарств. Вибіркова націоналізація землі повинна йти поруч із посиленням державного контролю за дотриманням вимог захисту довкілля, стану земельних, водних та сільськогосподарських ресурсів у кожному регіоні України.

У ході реалізації цього проекту в Україні потрібно сформувати необхідну кількість (10 тис.) високотоварних підприємств у рослинництві, які спеціалізуються на продовольчому й фуражному зерні (як відомо, його суспільна цінність значно перевищує ринкову). За контрактовою системою такі підприємства забезпечать критичні обсяги закупівлі зерна в найбільш сприятливих для одержання необхідних результатів областях. Спеціалізація та наукова організація виробництва є запорукою ефективного виробниц-

тва і постачання продовольчого зерна на збереження й ринок продовольства [5]

Розвиток тваринництва – це для України нагальна проблема, яка виникла через практичне винищення худоби у 90-х роках минулого століття і руйнації продуктивних сил виробництва. Розвиток тваринництва також не приватний, а суспільний пріоритет, а тому розв'язати це завдання можна виключно через реалізацію цільових комплексних програм розвитку підприємництва. Відновлення фізичного капіталу в тваринництві залежить від переорієнтації підприємництва на користь ефективних моделей господарювання у секторі підприємств товарного типу та особистих господарств населення. Держава здійснює регулювання суспільного рівня споживання, а тому повинна відповідно реагувати на систематичне недоодержання населенням продуктів тваринного походження. Загалом суспільство може задовольнити програма, що забезпечує виробництво 5 млн т м'яса, 15 млн т молока і 14 млрд шт. яєць на рік. Програмований розвиток підприємництва в Україні слід спрямувати на три галузі: молочне скотарство, свинарство й птахівництво. Для першого напряму потрібно формувати моделі пасовищного скотарства за участю державного бюджету, для другого і третього – лише ринок кормового зерна й комбінованих кормів. Також слід скористатися науковим потенціалом у питаннях селекції продуктивної худоби та птиці.

Розвиток тваринництва має також економічні й соціально-економічні переваги. Зразкові моделі господарств товарного тваринництва, відомі в країнах Європи, можуть виконувати роль соціального демпфера зайнятості селян у конкурентному середовищі. При цьому дієвість аграрної політики держави реалізується через інвестиції в селекційні центри і репродуктивне господарство для ефективного відтворення стада й дотримання технологічних вимог; розвитку ефективної переробки продукції у великих підприємствах харчової промисловості та експорту продовольства.

Важливим елементом розвитку галузі тваринництва є поновлення управління її підрозділами, поглиблення спеціалізації й структуризації підприємств товарного тва-

ринництва з урахуванням необхідної координації між секторами і сферами агропродовольчої системи. Міжсекторні організації у тваринництві повинні відповідати за безпеку продовольства й організацію інноваційного розвитку. В цілому модель розвитку тваринництва має враховувати досвід розвинутих країн світу щодо організації людського, фізичного та природного капіталів. Усі фактори ефективного тваринництва в Україні є, а тому немає застережень стратегії пріоритетного розвитку його галузей, зокрема, молочного скотарства, свинарства й птахівництва на науковій основі [5]

Наголосимо також, що рівень споживання продуктів харчування в Україні фактично є граничним порівняно з науковими нормами, а імпорт продовольства не розв'язує проблему соціального рівня споживання через істотний розрив ціни і доходів уразливих верств населення. Водночас кооперативний рух на селі може значно поліпшити ситуацію. В Україні майже 30 тис. сільських населених пунктів, збереження яких є незаперечним національним пріоритетом. Земельні ресурси села стануть об'єктом підприємства та джерелом наповнення місцевого бюджету, якщо фіскальну політику змінити на користь села. Дрібнотоварне виробництво селян повинно об'єднуватися кооперативним рухом. *Сільський кооператив має формувати правила закупівель сільськогосподарської продукції й відправки її за призначенням партіями, що відповідають граничним товарним обсягам, а кожен товар маркуватися за місцем його закупівлі.*

Програма розвитку кооперативного руху має уможливити створення конкурентоспроможних форм просторової організації виробництва сільськогосподарської продукції. Зокрема, принциповою є теза про перехід від юридичної ознаки форм господарювання до галузевої – за напрямками спеціалізації. Вид економічної діяльності визначає критичний ефективний розмір підприємства певної спеціалізації. Так, для підприємств товарного землеробства може бути рекомендовано 300 – 400 га, що відповідає системі машин. Фермерські господарства в молочному скотарстві за європейськими зразками ефективні при використанні 20 – 50 га кор-

мових угідь. У сфері впливу сільського кооперативу можуть бути 5–10 ферм і 2–4 господарства товарного землеробства.

Економічні відносини між галузями повинні вирішуватися на асоціативному рівні в рамках сільських кооперативів. *Конкурентне середовище на низовому рівні не може бути дієвим лише через монополію приватної власності.* Тому приватну власність на землю доцільно оптимізувати. В зоні економічного впливу великих ринків частка приватного сектора може бути суттєвішою порівняно з віддаленими територіями. У зонах ринкової байдужості повинні формуватися державні підприємства, а також ферми з державним замовленням.

Слід також зазначити, що соціально-економічний розвиток території має забезпечуватися фінансовими ресурсами з бюджету місцевих сільських кооперативів. Тим часом на віддалених територіях до інвестиційно-інноваційного розвитку має долучатися держава в рамках науково-виробничих об'єднань і програм, що спрямовані на відновлення соціальної інфраструктури й підвищення рівня життя сільського населення. Реалізація зазначених напрямів розвитку сільського господарства саме за такою ідеологією сприятиме виходу галузі на новий якісний рівень, відтворенню села, розв'язанню проблем продовольчої безпеки, вирішенню задач зростання виробництва, а також поставок сільськогосподарської продукції на переробку.

Висновки. Пропонований проект Стратегії в частині вирішення задач зростання виробництва й поставок сільськогосподарської продукції на переробку з необхідністю передбачає комплексний розвиток галузей харчової промисловості з урахуванням системно-ресурсного збалансованого підходу, який формується такими базовими принципами розробки Стратегії:

цілісність відтворювального процесу, сфер і галузей, підприємств та організацій, безпосередньо пов'язаних із виробництвом, збереженням, транспортуванням, переробкою й реалізацією сільськогосподарської продукції;

пропорційність і збалансованість між сферами відтворювального процесу й галузями виробництва, яка підтримується ринковими цінами, а тому вимагає пильної уваги суспільства в особі держави;

комплексність рішень із проблем розвитку і *розміщення* товарних сільськогосподарських підприємств (АК, ТОВ тощо) та селянських і фермерських господарств із підприємствами харчової й переробної промисловості за критеріями самодостатності територіальної організації, регіональної економіки, соціальної політики, збереження сільського середовища і довкілля;

адекватність *розміщення* сільськогосподарського виробництва з урахуванням природно-кліматичних умов вирощування окремих культур, забезпеченості ринку праці, екологічних та інших чинників.

Список використаних джерел

1. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р., № 1379 // Уряд. кур'єр. – 2007. – 12 груд.
2. Концепція загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 року № 603-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-%D1%80>.
3. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / [Ю.О.Лупенко, О.М. Шпичак, В.Я. Месель-Веселяк та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 10.
4. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 180 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період 2020 року: за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
6. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення. / О.М. Алімов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін. – К.: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – С. 392.
7. Foresight. The Future of Food and Farming (2011) Executive Summary / The Government Office for Science, London [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/288088/11-547-future-of-food-and-farming-summary.pdf.
8. Nourish Food System Map [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nourishlife.org/teach/food-system-tools/>.
9. The circle of food system connections and support. Adapted from the C.S.Mott Group at Michigan State University [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.ext.vt.edu/farm-totable/category/food-system-concepts-and-principles/>.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2015 р.

*

УДК 332.3:631

В.А. ЧУДОВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Н.Р. СТУПЕНЬ, аспірант*
Інститут агроекології і природокористування НААН

Концептуальні засади процесу відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі

Постановка проблеми. Загальноприйнятим концептуальним положенням економічного розвитку є взаємодія трудових ресурсів, штучно створених засобів виробництва та природних ресурсів. Однак економічною наукою протягом тривалого часу не враховувалися екологічні наслідки економічного розвитку у вигляді погіршення якості довкілля й стану здоров'я людей. Закони ринкової економіки трактувалися як такі, що вимагають обов'язкового одержання прибутку, який служив основним критерієм ефективності виробництва. Екологічні результати виробничої діяльності часто ігнорувалися та не враховувалися при визначенні економічних показників роботи окремих підприємств і галузей. Такий підхід до виробництва сприяв появі низки екологічних проблем. У зв'язку з цим необхідне поглиблення концептуальних засад процесу використання й відтворення земельних ресурсів, що є основою підвищення еколого-економічної ефективності використання земель в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми раціонального землекористування досліджувалися в працях Д. Добряка [9], В. Месель-Веселяка [1], Л. Новаковського [9], П. Саблука [1], М. Ступеня [11],

А. Третьяка [9], М. Федорова [1], М. Щурика [15] та інших визначних учених. Питання трансформації процесу відтворення земельних ресурсів агросфери вивчалися В. Амбросовим [2], Д. Бамбідрою [4], І. Бистряковим [4], Г. Гуцуляком [12], Ш. Ібатуллінім [4], А. Сохничем [10], В. Трегобчуком [12] й іншими відомими науковцями. Проте багатогранність і різноплановість цієї сфери потребують подальшого дослідження та обґрунтування.

Мета статті – обґрунтування концептуальних засад процесу використання й відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Економіка природокористування як наука виникла завдяки потребі в розробці теоретико-методичних основ щодо регулювання й розвитку економічних відносин, які виникають у ході взаємодії суспільства та природи і, відповідно, раціонального використання природних ресурсів агросфери, ґрунтуючись на засадах неокласичної економічної теорії й теорії суспільного добробуту. Остання є сукупністю положень, на основі яких досягається високий рівень життя всього суспільства та формулюються критерії для визначення якості життя населення. В основу даної теорії покладено вивчення методів організації господарської діяльності, спрямованих на максимізацію багатства. Її прийнято відносити до норма-

* Науковий керівник – В.А. Чудовська, кандидат економічних наук.

© В.А. Чудовська, Н.Р. Ступень, 2015

Стаття надійшла до редакції 17.08.2015 р.

*

УДК 332.3:631

В.А. ЧУДОВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Н.Р. СТУПЕНЬ, аспірант*
Інститут агроекології і природокористування НААН

Концептуальні засади процесу відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі

Постановка проблеми. Загальноприйнятим концептуальним положенням економічного розвитку є взаємодія трудових ресурсів, штучно створених засобів виробництва та природних ресурсів. Однак економічною наукою протягом тривалого часу не враховувалися екологічні наслідки економічного розвитку у вигляді погіршення якості довкілля й стану здоров'я людей. Закони ринкової економіки трактувалися як такі, що вимагають обов'язкового одержання прибутку, який служив основним критерієм ефективності виробництва. Екологічні результати виробничої діяльності часто ігнорувалися та не враховувалися при визначенні економічних показників роботи окремих підприємств і галузей. Такий підхід до виробництва сприяв появі низки екологічних проблем. У зв'язку з цим необхідне поглиблення концептуальних засад процесу використання й відтворення земельних ресурсів, що є основою підвищення еколого-економічної ефективності використання земель в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми раціонального землекористування досліджувалися в працях Д. Добряка [9], В. Месель-Веселяка [1], Л. Новаковського [9], П. Саблука [1], М. Ступеня [11],

А. Третьяка [9], М. Федорова [1], М. Щурика [15] та інших визначних учених. Питання трансформації процесу відтворення земельних ресурсів агросфери вивчалися В. Амбросовим [2], Д. Бамбідрою [4], І. Бистряковим [4], Г. Гуцуляком [12], Ш. Ібатуллінім [4], А. Сохничем [10], В. Трегобчуком [12] й іншими відомими науковцями. Проте багатогранність і різноплановість цієї сфери потребують подальшого дослідження та обґрунтування.

Мета статті – обґрунтування концептуальних засад процесу використання й відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Економіка природокористування як наука виникла завдяки потребі в розробці теоретико-методичних основ щодо регулювання й розвитку економічних відносин, які виникають у ході взаємодії суспільства та природи і, відповідно, раціонального використання природних ресурсів агросфери, ґрунтуючись на засадах неокласичної економічної теорії й теорії суспільного добробуту. Остання є сукупністю положень, на основі яких досягається високий рівень життя всього суспільства та формулюються критерії для визначення якості життя населення. В основу даної теорії покладено вивчення методів організації господарської діяльності, спрямованих на максимізацію багатства. Її прийнято відносити до норма-

* Науковий керівник – В.А. Чудовська, кандидат економічних наук.

© В.А. Чудовська, Н.Р. Ступень, 2015

тивної економіки, оскільки істинність цього поняття важко перевірити емпіричними методами.

Представники економічної теорії суспільного добробуту як окремої наукової течії акцентують увагу на дослідженні питань оптимального розподілу обмежених природно-ресурсних благ, заснованого на дотриманні правила соціальної справедливості, узгодженні індивідуальних і суспільних інтересів, обґрунтуванні економічної доцільності прийняття альтернативних рішень в умовах, коли ринковий механізм виявляється безсилим [14, с. 16].

У цілому для більшості напрямів економічних шкіл варто відзначити тезу про необхідність забезпечення пропорційності, збалансованості, економічної рівноваги (хоча це положення обґрунтовується з різних методологічних позицій). Ключовим є питання про роль держави в економічному регулюванні відтворювального процесу. Найбільш рельєфно простежуються три основні напрями:

пріоритетна роль держави в управлінні економічними процесами в суспільстві;

активна участь держави у регулюванні економічних процесів із використанням домінуючих ринкових механізмів;

обмеження втручання держави в економічні процеси.

До напрямку, який методологічно обґрунтував необхідність активного втручання держави в економіку, особливо у зв'язку з циклічністю відтворювального процесу в країнах з розвинутою ринковою економікою, належить вчення Дж. Кейнса [5] та його сучасних послідовників, основою якого є праця «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» [6]. Відтворювальний підхід проявляється в аналізі кількісних зв'язків капіталовкладень і національного доходу, інвестицій та зайнятості населення, споживання й заощаджень, сукупної кількості грошей в обігу, рівня цін, зарплати, прибутку і відсотка.

Протилежні позиції (порівняно з кейнсіанством та некейнсіанством) щодо питання забезпечення динамічної рівноваги в системі суспільного відтворення й ролі держави в цьому процесі підтримувалися неконсервативним напрямом в економічній теорії, який

найхарактерніше представлений чиказькою школою, особливо в роботах М. Фрідмена [13], що можна визначити як монетаризм в економічній науці.

Таким чином, необхідність здійснення системного підходу до регулювання відтворювального процесу спонукала до розробки макроекономічних економіко-статистичних моделей, що виражають натуральні та вартісні пропорції між різними галузями національного господарства, видами продукції й послуг, включаючи зв'язки аграрної сфери з іншими секторами економіки.

Відтворення в агросфері має низку особливостей. Окремі з них характерні для всіх формацій, інші – проявляються в кількох формаціях, або специфічні, які притаманні лише для одного способу виробництва. Серед загальних особливостей відтворення в агросфері можна виділити:

значні коливання відтворення порівняно з індустріальною та іншими сферами національного господарства (під впливом факторів космічного рівня – зміна дня і ночі, радіація тощо; погодних умов, сезонності виробництва та георитмів). Природно-економічні умови є об'єктивним чинником відтворення в сільському господарстві й характеризуються відносною незалежністю від людської діяльності та властивістю відносної стійкості, тобто незначно змінюються протягом досить тривалого проміжку часу. У зв'язку з цим їх слід відрізняти від суб'єктивних умов, які безпосередньо пов'язані з діяльністю людей. Ці природно зумовлені коливання сприяють збільшенню відхилень ресурсів від потреб агросфери (інколи з позитивним, а інколи з негативним вектором впливу). Причому відхилення можуть бути як короткочасними, так і довготривалими; незначними й суттєвими, що помітно позначається на рівні стійкості;

велику асинхронність умов відтворення в різних підприємствах (з одного боку, це пов'язано з їх місцем розташування, а з іншого – зумовлено значним різноманіттям форм власності та видів господарювання);

використання земельних ресурсів, які в аграрному секторі є найважливішим засобом виробництва, а також реальною підставою для здійснення індивідуального відтво-

рення в рамках сільськогосподарських організацій для збереження їх господарсько-оперативної самостійності.

Крім того, процес відтворення земельних ресурсів має ґрунтуватися на принципах раціонального землекористування, спираючись на балансування соціально-економічних та екологічних інтересів суспільства. Серед принципів варто виділити такі: системний підхід до раціоналізації використання земельних ресурсів, їх охорона й відновлення споживчих властивостей; попередження та елімінація негативного впливу деградованих земель на довкілля; гармонізація соціально-економічних потреб у сфері аграрного природокористування з екологічною складовою.

Отже, процес відтворення земельних ресурсів потребує ґрунтового й поглибленого аналізу. Зауважимо, що взаємозв'язок системи головних принципів землеробства та стрижня системи економічних законів існує на основі їхньої взаємодії, генеруючи тим самим особливості функціонування аграрного сектора. На цей аспект варто зважати у процесі відтворення ВВП, прогнозування й планування в аграрній сфері.

На кожному етапі відтворення при взаємодії двох систем законів існують свої особливості у розподілі новоствореної вартості. Процес виробництва передбачає не лише безпосередньо виробництво аграрної продукції, а також враховує економічну родючість землі як відображення системи основного ядра економічних законів відтворення.

Тобто, на стадії виробництва йдеться про відновлення продуктивних якостей землі, її економічної родючості, умов для ведення на ній ефективної господарської діяльності. Низка вчених розглядають відтворення земельних ресурсів як консеквентне відновлення споживчих властивостей землі, яка є засобом аграрного виробництва та основоположним чинником у процесі розвитку земельних відносин щодо володіння, розпорядження й користування землею [1, с. 74; 3, с. 26; 15, с. 11]. Зокрема, на нашу думку, доцільно виокремити такі види ефективності використання земель із властивими їм критеріальними ознаками: економічна (максимальний обсяг одержуваної продукції при мінімальному обсязі витрат на одиницю площі), екологічна

(рівень економічної родючості використовуваних земельних угідь), еколого-економічна (ступінь поліпшення екологічного стану агроєкосистеми), соціально-економічна (задоволення суспільних потреб, зростання добробуту населення), соціо-еколого-економічна (комплексне розв'язання економічних та екологічних проблем на основі врахування соціальної складової).

В умовах трансформації ринкової економіки важливого значення набуває створення ефективного еколого-економічного механізму відтворення земельних ресурсів. Основою його побудови є теорія ренти, що уможливорює кількісно визначити ціну землі й створити механізм відтворення земельних ресурсів агросфери. При цьому вилучення земельної ренти не повинно підривати нормальний перебіг відтворювального процесу в аграрному секторі.

Крім того, економічний механізм реалізації земельної власності повинен враховувати взаємозв'язок земельного податку, орендної плати за землю і ціни землі з тим, щоб уникнути протиріч та диспропорцій у системі рентного регулювання, яке, на нашу думку, має здійснюватися за певним алгоритмом, що ґрунтується на стійких взаємозв'язках між цільовими орієнтирами й інструментами регулювання, де елементи алгоритму визначають структуру і функціональний зміст регулювання (рис. 1).

Зауважимо, що інституції регулювання рентних відносин мають включати належне фінансово-економічне забезпечення та державне регулювання на основі врахування принципів функціонування суспільно-виробничих відносин. Тому створення відповідних дієвих інститутів має супроводжуватися розробкою низки заходів у сфері державного регулювання.

При затвердженні ринкових підходів в аграрному секторі проблема земельної ренти набуває особливого значення у зв'язку зі зміною ступеня прямого втручання держави в господарську діяльність виробників шляхом переходу від прямих дотацій, субсидій до непрямих методів регулювання за рахунок проведення більш гнучкої цінової, податкової й кредитної політики, а також через розвиток різних форм власності, що розши-

рюють сферу рентних відносин. Це проявляється в тому, що їх суб'єктами стають сільгосппідприємства різних організаційно-правових форм, фермери, орендарі, господарства населення. Основною метою фор-

мування нового механізму регулювання є використання земельної ренти в інтересах як землевласників та землекористувачів, так і держави, що сприяло б підвищенню ефективності аграрного землекористування.



Рис. 1. Логічно-сміслова схема рентного регулювання земельних відносин в аграрному секторі

Джерело: Сформовано на основі [1; 2; 8; 9].

Таким чином, серед напрямів державного регулювання земельних відносин та заходів, націлених на підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів, варто виділити: удосконалення методів оцінки земельних ресурсів; системи оподаткування земельних ресурсів [7, с. 20–21]; розвиток ринкового обігу земель, що полягає в удосконаленні законодавчої бази, безпосередню участь держави в обігу земель; розвиток іпотечного кредитування (заходи держави повинні бути спрямовані на розвиток ринку земельних ресурсів, удосконалення методів оцінки земель сільськогосподарського призначення, ведення земельного кадастру тощо); державну підтримку відтворення земельних ресурсів (принциповим положенням тут має бути створення таких умов, які дадуть змогу здійснювати нормальні процеси простого й

розширеного відтворення в сільському господарстві та земельних ресурсів зокрема).

Протягом тривалого історичного періоду існуючі в сільському господарстві природно-економічні особливості практично ігнорувалися, а проблемам рентного регулювання і відтворення земельних ресурсів не приділялося належної уваги в процесі управління. Усе це зумовило зниження ефективності аграрного виробництва та зростання собівартості продукції. Нераціональне використання земельних ресурсів призвело до зниження родючості ґрунту, посилився процес відведення родючих земель для несільськогосподарських потреб. Тобто, радикальна перебудова всієї системи земельних відносин у сільському господарстві має стати центральною ланкою аграрного реформування країни.

Крім того, ефективне управління процесами відтворення має бути засноване на інноваційному підході до їх розвитку і передбачати розробку й запровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства, що дасть можливість підвищити ефективність аграрного виробництва, зберегти та підвищити родючість ґрунтів, забезпечити охорону навколишнього природного середовища. Адаптивно-ландшафтна система землеробства є складним комплексом екологічно безпечних технологій виробництва рослинницької продукції й відтворення ґрунтової родючості, які забезпечують еколого-економічну ефективність використання природних ресурсів на основі агроекологічного групування земель, виокремлення сівозмін, полів і робочих ділянок. Перехід до адаптивно-ландшафтних систем землеробства передбачає обґрунтування раціонального землекористування, насамперед, оптимального використання найціннішої частини сільськогосподарських угідь – ріллі.

Отже, на основі концептуального підходу до розв'язання поставленої проблеми, на нашу думку, в структурі еколого-економічних складових ефективного відтворення земельних ресурсів агросфери доцільно крім зовнішнього механізму, який включає ринкове й державне регулювання, враховувати об'єкт відтворення земельних ресурсів (сукупність товаровиробників та обслуговуючих організацій, що проводять заходи щодо підвищення родючості земель), систему суспільно-виробничих відносин і систему ведення сільського господарства з її складовими елементами та особливостями функціонування (зокрема, застосування ефективних систем землеробства для реабілітації земель, розвиток сільських територій, охорона довкілля) на основі дієвого інституційного забезпечення (рис. 2), зосереджуючи при цьому особливу увагу на застосуванні адаптивно-ландшафтної системи землеробства (яка ґрунтується на принципах еколого-економічної й енергоефективності, адаптивності, оптимізації тощо).



Рис. 2. Еколого-економічні засади ефективного відтворення земельних ресурсів агросфери

Джерело: Авторська розробка.

Висновки. Виходячи з того, що концепцією будь-якого дослідження є система вихідних теоретичних положень, яка містить у собі певну систему принципів, підходів, характерних особливостей тощо, зауважимо, що, ґрунтуючись на концептуальному підході до розв'язання безпосередньо проблеми підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів агросфери, врахування представлених еколого-економічних засад спри-

ятиме раціональному відтворенню земельних ресурсів, збереженню та збільшенню їх родючості, підвищенню ефективності функціонування аграрного сектору в цілому. За рахунок останнього можливо поліпшити соціальне становище сільського населення, забезпечити продовольчу незалежність і безпеку країни, зберегти природні агроландшафти, розв'язати низку екологічних проблем.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк В.М., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. Амбросов В.Я. Переход к рыночным земельным отношениям / В.Я. Амбросов // Стратегії реалізації земельної реформи. – 2011. – № 1. – С. 39–41.
3. Zherdeva O.V. Jefferektivnost' tehnologij vzdelyvanija saharnoj svekly na pochvah nizmenno-zapadinnogo agrolandshafta Zapadnogo Predkavkaz'ja / O.V. Zherdeva, V.I. Terpelec, T.V. Shvec // Trudy Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – Krasnodar: KubGAU, 2011. – № 5 (32). – С. 25–30.
4. Ібатуллін Ш.І. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатуллін, О.В. Степаненко, О.В. Сакаль, Д. І. Бабміндра, І.К. Бистряков; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». – К., 2012. – 50 с.
5. *Kejns Dzh. M. Izbrannye proizvedenija* / Dzh. M. Kejns; [per. s angl.] – М.: Jekonomika, 1993. – 543 s.
6. *Kejns Dzh. M. Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg* / Dzh. M. Kejns. – М., 1993. – 450 s. – (Antologija jekonomicheskoy klassiki).
7. Kovynev L.B. Rol' gosudarstvennogo regulirovanija vosproizvodstvennyh processov zemel'nyh resursov / L.B. Kovynev, I.Ja. Pigorev, V.M. Soloshenko // Vestnik Kurskoj gosudarstvennoj sel'skohozjajstvennoj akademii. – 2013. – № 1. – С. 19–21.
8. Malysh E.V. Sistema instrumentov regulirovanija zemel'no-rentnyh otnoshenij / E.V. Malysh. // Agrarnyj vestnik Urala. – 2012. – № 10 (102). – С. 74–77.
9. Новаковський Л.Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні: [моногр.] / Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, Д.С. Добряк. – К.: Будівельник, 2001. – 152 с.
10. Сохнич А.Я. Тенденції трансформації землекористування та їхня екологічна й економічна значимість на глобальному і національному рівнях / А.Я. Сохнич, І.П. Щербатий, В.І. Соловій // Землеустрій і кадастр. – 2007. – № 2. – С. 9–19.
11. Ступень М. Концептуальні засади організації використання земель сільськогосподарського призначення у сучасних умовах / М. Ступень, Н. Стойко // 36. наук. пр. Зах. геодез. т-ва УТГК. – 2010. – Вип. 1. – С. 277–281.
12. Трегобчук В.М. Регіональна екологічна політика та механізми її реалізації в нових умовах господарювання / В.М. Трегобчук, Г.Д. Гуцуляк, В.П. Прадун // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів і механізми їх вирішення: доп. учасн. IX укр.-пол. наук. семінару (м. Умань, 25–30 вересня 1999 р.). – 1999. – С. 58–80.
13. Fridmen M. Osnovy monetarizma / M. Fridmen; [pod nauch. red. D.A. Kozlova]. – М.: TEIS, 2002. – 175 s.
14. Чудовська В.А. Еколого-економічні засади розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / В.А. Чудовська. – К., 2014. – 232 с.
15. Щурик М.В. Відтворення земельних ресурсів аграрного сектору економіки (на прикладі Карпатського макрорегіону): автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.06 – «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / М.В. Щурик. – К., 2007. – 34 с.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

* * *

УДК 339.727.22

*Т.В. МАЦИБОРА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Прямі іноземні інвестиції як індикатор інвестиційної привабливості

Постановка проблеми. Для здійснення економічних і соціальних перетворень Україні необхідні значні інвестиційні ресурси, які є однією з основних умов економічного зростання та розвитку. Більшість вітчизняних підприємств потребують модернізації виробництва. Особливо гостро це питання постає в аграрному секторі, оскільки процеси відтворення й оновлення матеріально-технічної бази в сільському господарстві відбуваються дуже повільно.

Інвестиційну діяльність в Україні можна охарактеризувати як малоактивну і непослідовну із посиленням негативних тенденцій останніми роками. Так, лише за 2014 рік капітальні інвестиції скоротилися на 18 %, а обсяги іноземних інвестицій – на порядок, що зумовлено, передусім, погіршенням інвестиційного клімату. Відплив зарубіжного капіталу в 2014 році становив 11,3 млрд дол. США. Майже стільки (13,2 млрд дол.) було залучено в українську економіку за 2011–2013 роки.

У сільському, лісовому та рибному господарстві прямі іноземні інвестиції за останній рік скоротилися майже на чверть (рис. 1). Відплив капіталу спостерігався в усіх регіонах, крім Вінницької, Рівненської, Херсонської й Чернівецької областей. Значними також є регіональні диспропорції в обсягах залучення іноземного капіталу, що зумовлено передусім рівнем розвитку регіонів та їхньою інвестиційною привабливістю. Різниця у крайніх значеннях рейтингового ряду показника прямих іноземних інвести-

цій на 1 га сільськогосподарських угідь регіонів сягає 188 разів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях українських та зарубіжних авторів достатньо широко висвітлені результати досліджень іноземної інвестиційної діяльності, зокрема, щодо впливу іноземного капіталу на економіку країни-реципієнта, форм міжнародної інтеграції й перспектив її розвитку, проблем регулювання іноземної інвестиційної діяльності та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Серед наукових праць, присвячених значенням проблемам, слід виділити дослідження таких українських і зарубіжних учених, як Є.В. Балацький [8–9], І.О. Бланк [10], Р. Карбау [12], О.В. Мертенс [13], П.М. Мозіас [14], Н.І. Обушна [15], Р.В. Павличенко [8–9], С. Хаймер [3].

Мета статті – дослідження та наукове обґрунтування прямих іноземних інвестицій як індикатора інвестиційної привабливості країни.

Виклад основних результатів дослідження. Одним із основних чинників, що впливає на процес інвестування, є інвестиційний клімат як головна ознака інвестиційної привабливості країни та її регіонів. Під інвестиційним кліматом слід розуміти сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов (правових, економічних, соціальних) інвестиційної діяльності, які сприяють процесу інвестування національної економіки, її окремих галузей та підгалузей і підприємств, або гальмують цей процес.

© Т.В. Мацибора, 2015

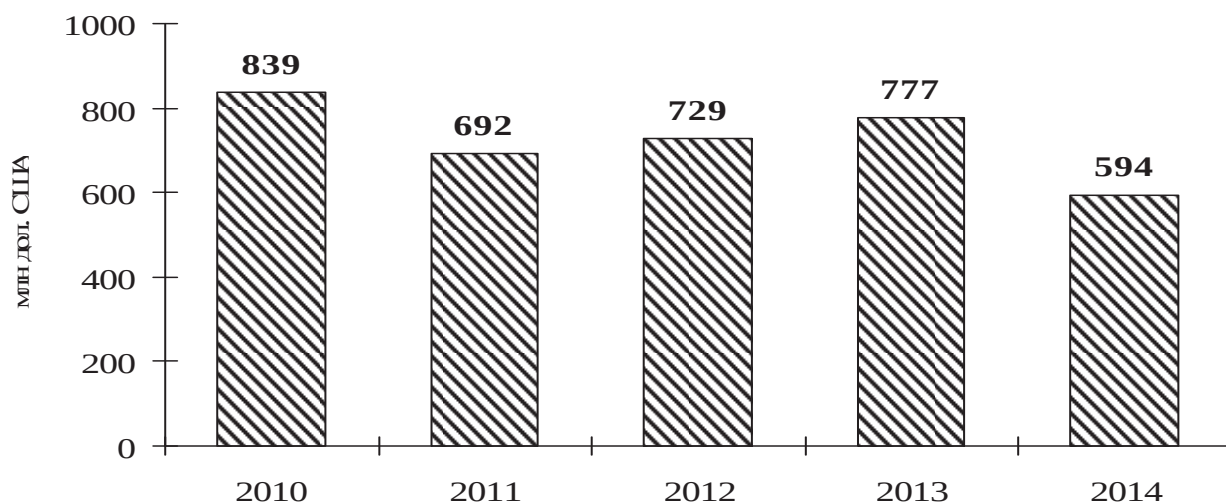


Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції в сільському, лісовому та рибному господарстві України

Джерело: Держслужба статистики України.

Фактори, що впливають на інвестиційний клімат, умовно можна поділити на статичні (географічне положення країни, природні умови, масштаб ринку, уподобання споживачів тощо), тобто такі, які важко або неможливо змінити, та динамічні – політика держави й відповідні заходи щодо створення сприятливих умов для здійснення інвестицій та розвитку підприємницької діяльності. За визначенням Світового банку інвестиційний клімат – це набір локальних факторів, які формують можливості й стимули фірм для здійснення продуктивних капіталовкладень, створення нових робочих місць і розширення масштабів діяльності [6, с. 20].

За оцінками міжнародних фінансових видань, які використовують власні методики визначення інвестиційного клімату країн, враховуючи стан економіки, рівень політичних ризиків, економічну політику й ефективність системи державного управління, біз-

нес-клімат та інше, рейтинг інвестиційної привабливості України є невисоким (табл.). Це позначається на обсягах залучення іноземного капіталу, незважаючи на конкурентні переваги окремих галузей вітчизняної економіки.

Активізувати інвестиційний процес в Україні можливо лише за умов створення сприятливого інвестиційного клімату, тим більше, що попит на фінансові ресурси в світі постійно зростає й значно перевищує пропозицію. Якщо у 1980 році світовий обсяг нагромаджених прямих іноземних інвестицій становив 551 млрд дол. США, то у 1990-му, через десять років, досяг 1779 млрд дол., тобто збільшився у 3,2 раза. Далі кожні десять років (2000 р. і 2010 р.) інвестиції зростали відповідно у 3,3 та 3,5 раза. У 2013 році накопичені в світі іноземні інвестиційні ресурси збільшилися порівняно з 1980 роком у 46 разів.

Місце України в міжнародних рейтингах

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Рейтинг ведення бізнесу The Doing Business	-	124/ 155	128/ 175	139/ 178	146/ 185	142/ 183	145/ 185	152/ 185	137/ 185	112/ 189
Індекс глобальної конкурентоспроможності економіки World Economic Forum	84/ 117	69/ 125	73/ 131	72/ 134	82/ 133	89/ 139	82/ 142	73/ 144	76/ 144	76/ 144
Рейтинг конкурентоспроможності World Competitiveness Yearbook	-	46/ 55	46/ 55	54/ 55	56/ 57	57/ 59	57/ 59	56/ 59	84/ 148	84/ 148
Корупційний індекс організації Transparency International	107/ 159	99/ 163	118/ 180	134/ 180	146/ 180	134/ 178	152/ 183	144/ 176	144/ 177	142/ 174
Індекс економічної свободи Heritage Foundation	88/ 161	99/ 157	125/ 161	133/ 157	152/ 179	162/ 179	152/ 179	161/ 177	161/ 177	155/ 178

Джерело: [1; 4–7]

Інвестиційний клімат і ризики, пов'язані з економічною політикою, корупція й поширення тіньового сектора, нестабільність і загроза спалахів насильства та високий рівень злочинності через бідність, низький рівень освіти, безробіття, нерівність і несправедливість у багатьох країнах, що розвиваються, знижують мотивацію іноземних компаній до інвестування. У зв'язку з цим

основні інвестиційні ресурси (понад 60 % світових капіталів) протягом тривалого часу акумулюються в економічно розвинутих країнах (рис. 2).

Таким чином, іноземні інвестиції можна вважати своєрідним індикатором інвестиційного клімату країни та її інвестиційної привабливості. У тлумачному словнику С.І. Ожегова „індикатор” має два значення:

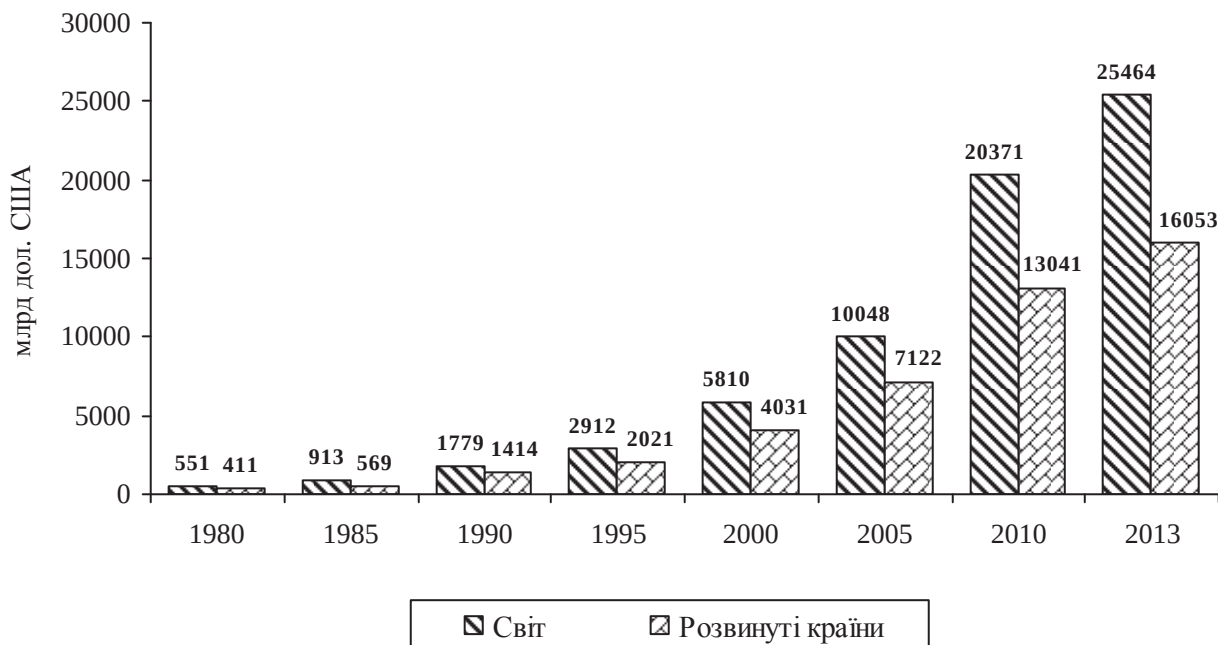


Рис. 2. Динаміка обсягів накопичених прямих іноземних інвестицій

Джерело: UNCTAD, World Investment Report 2014.

1) прилад, пристрій, елемент, що відображає який-небудь процес, стан спостережуваного об'єкта й 2) речовина, що є хімічним реактивом [11, с. 249].

Прямі іноземні інвестиції, з одного боку, відображають інвестиційні процеси в економіці країни-реципієнта, ситуацію на ринку інвестицій, стан економіки, її окремих галузей та умов діяльності й, отже, можуть бути критерієм оцінки інвестиційного клімату країни та її інвестиційної привабливості. З іншого, як хімічний реактив викликає відповідну, характерну реакцію у сполученні, так і зарубіжний капітал, його структура, динаміка та поведінка, дають змогу виявити у розвитку країни ті чи інші тенденції.

Розглядаючи прямі іноземні інвестиції як індикатор інвестиційної привабливості країни, насамперед, слід сфокусувати увагу на теоретичному обґрунтуванні мотивації іноземного інвестування.

Економічна теорія обґрунтовує і доводить, що домінантою процесу інвестування та, тим паче, іноземного інвестування, є очікувані прибутки інвесторів. Ще А. Сміт помітив, що помисли про свій власний приватний прибуток є єдиним мотивом, який спонукає власника різного капіталу вкладати його в землеробство, в мануфактури або в якусь особливу галузь оптової або роздрібної торгівлі [12].

Більш гостро і влучно про мотивацію до інвестування висловився англійський публіцист XIX ст. Т. Дж. Даннінг: „Капітал уникає шуму та брані й відрізняється боязкою натурою. Це правда, але це ще не вся правда. Капітал боїться відсутності прибутку або занадто маленького прибутку, як природа боїться порожнечі. Але якщо є в наявності достатній прибуток, капітал стає сміливим. Забезпечте 10 відсотків і капітал згоден на будь-яке застосування, при 20 відсотках він

стає жвавим, при 50 відсотках достеменно готовий зламати собі голову, при 100 відсотках він зневажає всі людські закони, при 300 відсотках немає такого злочину, на який він не ризикнув би, хоча б під страхом шибениці. Якщо шум і лайка приносять прибуток, капітал стане сприяти тому й іншому. Доказ: контрабанда і торгівля рабами.” [1].

Професор економіки Р. Карбау зазначає, що прагнення одержати прибутки стимулює багатонаціональні компанії до пошуку нових ринків та джерел попиту. Вважається, що інвестиційні потоки спрямовуються з регіонів із низькими очікуваними доходами у регіони з високими очікуваними доходами (з урахуванням ризику) [7, с. 368].

О. Мертенс зауважує, що основною метою фірми є максимізація прибутку. Прагнення здійснити інвестиції, тобто створити новий капітал, виникає, коли вкладені засоби дають змогу компенсувати початкові витрати і одержати прибуток. Або іншими словами – спонукальним мотивом до інвестування є неоптимальне співвідношення факторів виробництва й можливість одержання додаткового прибутку при збільшенні обсягу (або поліпшенні якості) використовуваного капіталу [8, с. 7].

Вивіз капіталу з однієї країни до інших та створення спільних і багатонаціональних підприємств, розвиток міжнародного бізнесу вмотивовані, насамперед, зменшенням витрат та підвищенням рівня прибутковості, що цілковито узгоджується з основними постулатами економічної теорії.

Класична теорія міжнародної торгівлі (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Міль) доводить доцільність поглиблення міжнародного поділу праці й спеціалізації країн у тих галузях, які мають найкращі виробничі можливості завдяки наявності сприятливих умов і факторів. Принцип порівняльних переваг або порівняльних витрат виробництва, який є основною ідеєю класичної теорії міжнародної торгівлі, пояснює мотивацію створення підприємств за кордоном.

Неокласична теорія факторів виробництва Е. Хекшера та Б. Оліна доповнює класичну теорію порівняльних переваг, пропонуючи визначати переваги країни, виходячи з оцінки факторів виробництва (трудові ресурси,

земля, капітал). Відповідно до цієї концепції країнам вигідно експортувати ті товари і послуги, для виробництва яких використовуються переважно фактори, що є в надлишку, а імпортувати продукцію, для виготовлення якої бракує потрібних факторів виробництва. В теорії Хекшера – Оліна трудові ресурси й капітал – мобільні фактори виробництва, які можуть вільно переміщуватися між країнами, доповнюючи міжнародну торгівлю, а інколи, особливо в сучасному глобалізованому світі, навіть замінюючи її. Це, передусім, стосується вивозу капіталу для розміщення виробництва в інших країнах замість розширення експорту товарів.

Теорія конкурентних переваг М. Портера доповнює класичну теорію факторів виробництва новими детермінантами, що визначають конкурентні переваги компаній, галузей (підгалузей) і країн на світовому ринку. За визначенням М. Портера до конкурентних переваг, окрім факторів виробництва, слід включати також попит на внутрішньому ринку, рівень розвитку близьких та обслуговуючих галузей, менеджменту й конкуренції та економічну політику уряду країни і такі події, як війна, несподівані винаходи та ін. Концепція конкурентних переваг М. Портера містить пояснення щодо мотивації іноземного інвестування.

Відповідно до теорії життєвого циклу товару кожний товар у своєму розвитку проходить 4 або 5 етапів. Розробка і впровадження нового продукту – це перший етап. Далі налагоджується його виробництво для потреб внутрішнього ринку. Наступним є етап росту – обсяги виробництва продукції зростають, збільшується її продаж на внутрішньому ринку, розширюється експорт. Згодом, на етапі зрілості товар виробляється уже в багатьох країнах, у тому числі й у тих, що розвиваються. В цей період спостерігається насичення ринку, насамперед у країні нововведення, стабілізація попиту, змінюється цінова політика. І останній етап – перехід до імпорту цього товару із країн, що розвиваються.

Отже, капітал тяжіє до країн, які мають порівняльні переваги та кращі перспективи щодо одержання прибутку, тобто є інвести-

ційно привабливими, що обґрунтовує економічна теорія й доводить практика.

Висновки. Вільний рух капіталів, відкриття філіалів за кордоном, створення багатонаціональних підприємств є відмінною рисою сучасного світового розвитку. Основною метою іноземних інвесторів є майбутні прибутки та підвищення рівня доходності капіталу. Прагнення проникнути на нові ринки збуту з меншими витратами і ризиком, розширення виробничих потужностей, реалізація переваг нижчої вартості факторів виробництва, нові джерела сировинних ресурсів, намагання уникнути циклічності або сезонності, пристосування до процесу скорочення життєвого циклу товару спонукають інвесторів розмішувати виробництво за межами своєї країни, що фактично узгоджується з принципами теорії абсолютних переваг (theory of absolute advantage) А. Сміта й теорії порівняльних переваг (theory of comparative advantage) Д. Рікардо (спеціалізація країн на виробництві товарів унаслідок природних і набутих переваг та розвиток порівняльних переваг країн); теорії факторів виробництва Е. Хекшера й Б. Оліна (Heckscher – Ohlin theorem) (нерівномірний розподіл факторів виробництва (трудівні ресурси, земля, капітал) між країнами зумовлює їхню спеціалізацію); теорії конкурентних переваг М. Портера (Porter's competitive advantage theory) (конкурентні переваги компанії, галузі, країни визначає зовнішнє середовище, зокрема фактори виробництва, попит, інфраструктура, розвиток обслуговуючих галузей, менеджмент і конкуренція,

економічна політика тощо, що впливає на їхню інвестиційну привабливість); теорії життєвого циклу товару (Product Life-Cycle Theory) (кожний товар у своєму розвитку проходить 4–5 етапів – від розробки та запровадження в своїй країні до перенесення його виробництва до країн, що розвиваються, і налагодження імпорту).

Розміщуючи капітал за кордоном, інвестори віддають перевагу стабільним та успішним країнам, з ємним ринком і платоспроможним попитом населення. Чим вище рівень інвестиційної привабливості країни, тим більше перспектив залучити іноземні інвестиції, які, в свою чергу, є своєрідним індикатором інвестиційної привабливості. Як показує світова практика, найефективнішими стимулами у залученні прямих іноземних інвестицій є сприятливі умови здійснення підприємницької діяльності в країні-реципієнті, зокрема, стабільність і прозорість законодавства, оптимальний рівень податкового навантаження, інфраструктура, якість ринкових інститутів, ефективність ринку праці, освіта та професійна підготовка населення, захист прав власності, свобода від корупції тощо. В зв'язку з цим важливою умовою підвищення інвестиційної привабливості України є кардинальне й якісне реформування економіки, правоохоронної та судової системи, зниження податкового тиску, спрощення регуляторних процедур і зменшення регулятивного впливу держави на бізнес, демонополізація та детінізація економіки, подолання корупції.

Список використаних джерел

1. Doing Business in 2005 (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: www.doingbusiness.org > ... > Global Reports.
2. Dunning T.J. Trade's Unions and Strikes: Their Philosophy and Intention. – London: Published by the author, and Sold by M. Harley, № 5, Raquet court, Fleet street, E.C. 1860. – Р. 35 – 36. – 52 р. (цит. по К. Маркс, „Капитал”, гл. 24 примечание в конце п.6. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 23. – С. 770.
3. Hymer, Stephen H. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment / Hymer, Stephen H. – (MIT Press), 1976. – 253 р.
4. Index of Economic Freedom 2005 (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>.
5. The Global Competitiveness Report 2005 (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-reports>.
6. The Global Corruption Report (GCR) 2005 (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <https://www.transparency.org/>.
7. The IMD World Competitiveness Yearbook 2006 (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <http://www.imd.org/wcc/wcy-world-competitiveness-yearbook/>.

8. Балацкий Е. Иностранные инвестиции и экономический рост: теория и практика исследования / Е. Балацкий, Р. Павличенко // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – №5. – С.52–64.
9. Балацкий Е. Иностранный сектор в экономике России / Е. Балацкий, Р. Павличенко // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – №5. – С.44–54.
10. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент / И.А. Бланк. – К.: МП „ИТЕМ” ЛТД, „Юнайтед Лондон Трейд Лимитед”, 1995. – 448 с.
11. Доклад о мировом развитии 2004. Как сделать инвестиционный климат благоприятным для всех; пер. с англ. – М.: Изд-во „Весь Мир”, 2005. – 288 с. – С. 2.
12. Карбау Р. Міжнародна економіка / Р. Карбау; пер. з англ. Романа Косодія. – Суми: ВАТ „Сумська обласна друкарня”, вид-во „Козацький вал”, 2004. – 652 с.
13. Мертенс А.В. Инвестиции: Курс лекций по современной финансовой теории / А.В. Мертенс. – К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. – XVI, 416 с.: ил.
14. Мозиас П. Прямые иностранные инвестиции: современные тенденции /П. Мозиас // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 65–72.
15. Обушна Н.І. Державне регулювання прямих іноземних інвестицій в Україні: моногр. / Н.І. Обушна, Т.В. Мацибора. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 338 с.
16. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов; под. ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с.
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

*

UDS 631.16:336.221.24

*N.V. TRUSOVA, candidate of economic sciences, associate professor (docent),
competitor for doctor's degree
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University*

International analysis of the state financial support of agriculture producer

Scientific problem. Under actual regulation of agriculture the necessary support is provided to agricultural enterprises with rather significant limitations as a result of market failures, that is situations in which self-financing business entities are not able or have no stimuli to produce an optimal amount of output due to external effects, incomplete information etc. Under such conditions governmental interference can be regarded as one of the methods of regulation to redistribute of financial resources, provided that financial support of agricultural production prevents financial losses and ensures efficiency of the branch financing.

Analysis of recent researches and publications. Specific character of agriculture and creation of stimuli for development of food market in this economic sector form national standards of financing, that are not always op-

timal and adequate to the international level. These standards are the result of the tools chosen to regulate government support for agricultural production. Nowadays various aspects of this issue are in the centre of attention of many well-known domestic scientists working in agrarian sphere, among them A.D. Dibrova [3], L.I. Didkivska [1], M.Ya. Demianenko [2], S.I. Demianenko, G.M. Kaletnyk [5], P.T. Sabluka [2,8], O.H. Shpykuliak [8], L.I. Kurylo [8] and foreign scientists [12-17]. Nevertheless, there is still a considerable number of almost uninvestigated issues, in particular, there is no general consensus on the level of financial support for agriculture considering production factor in the system of the branch support.

The objective of the article is to conduct an international analysis of the state policy of financial support for agricultural producers and its impact on the productivity of agriculture.

© N.V. Trusova, 2015

8. Балацкий Е. Иностранные инвестиции и экономический рост: теория и практика исследования / Е. Балацкий, Р. Павличенко // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – №5. – С.52–64.
9. Балацкий Е. Иностранный сектор в экономике России / Е. Балацкий, Р. Павличенко // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – №5. – С.44–54.
10. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент / И.А. Бланк. – К.: МП „ИТЕМ” ЛТД, „Юнайтед Лондон Трейд Лимитед”, 1995. – 448 с.
11. Доклад о мировом развитии 2004. Как сделать инвестиционный климат благоприятным для всех; пер. с англ. – М.: Изд-во „Весь Мир”, 2005. – 288 с. – С. 2.
12. Карбау Р. Міжнародна економіка / Р. Карбау; пер. з англ. Романа Косодія. – Суми: ВАТ „Сумська обласна друкарня”, вид-во „Козацький вал”, 2004. – 652 с.
13. Мертенс А.В. Инвестиции: Курс лекций по современной финансовой теории / А.В. Мертенс. – К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. – XVI, 416 с.: ил.
14. Мозиас П. Прямые иностранные инвестиции: современные тенденции /П. Мозиас // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 65–72.
15. Обушна Н.І. Державне регулювання прямих іноземних інвестицій в Україні: моногр. / Н.І. Обушна, Т.В. Мацибора. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 338 с.
16. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов; под. ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с.
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

*

UDS 631.16:336.221.24

*N.V. TRUSOVA, candidate of economic sciences, associate professor (docent),
competitor for doctor's degree
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University*

International analysis of the state financial support of agriculture producer

Scientific problem. Under actual regulation of agriculture the necessary support is provided to agricultural enterprises with rather significant limitations as a result of market failures, that is situations in which self-financing business entities are not able or have no stimuli to produce an optimal amount of output due to external effects, incomplete information etc. Under such conditions governmental interference can be regarded as one of the methods of regulation to redistribute of financial resources, provided that financial support of agricultural production prevents financial losses and ensures efficiency of the branch financing.

Analysis of recent researches and publications. Specific character of agriculture and creation of stimuli for development of food market in this economic sector form national standards of financing, that are not always op-

timal and adequate to the international level. These standards are the result of the tools chosen to regulate government support for agricultural production. Nowadays various aspects of this issue are in the centre of attention of many well-known domestic scientists working in agrarian sphere, among them A.D. Dibrova [3], L.I. Didkivska [1], M.Ya. Demianenko [2], S.I. Demianenko, G.M. Kaletnyk [5], P.T. Sabluka [2,8], O.H. Shpykuliak [8], L.I. Kurylo [8] and foreign scientists [12-17]. Nevertheless, there is still a considerable number of almost uninvestigated issues, in particular, there is no general consensus on the level of financial support for agriculture considering production factor in the system of the branch support.

The objective of the article is to conduct an international analysis of the state policy of financial support for agricultural producers and its impact on the productivity of agriculture.

© N.V. Trusova, 2015

Statement of the main results of the study.

In scientific publications governmental support for agriculture is defined as a specific component of government regulation of agrarian policy, its institutions and structures. The level of substantiation of any economic, in this case agrarian policy is directly related to its compliance with laws for food markets, with attitude of different social strata of society, with interests of business entities that participate in reproductive manufacturing process [8].

Protection of domestic market against external expansion can also be considered to be an important factor for support of domestic agricultural producers. Anyhow, government support can't be equated to government regulation as the latter can be aimed not only at stimulation of economic processes implementation, but also at their restriction. Some programs introduced in the countries of the European Union and the USA. Government support is an essential element of government regulation of agrarian policy, a complex of legislative enactments, financial and institutional arrangements of the state having a stimulating effect on development of agricultural production [6].

The world-wide most common tool used to support agriculture is granting subsidies. In accordance with the System of National Accounts Methodology accepted by Organization for Economic Cooperation and Development a subsidy is defined as «a financial aid extended to state or private enterprises from government, being in payments, additional to sales return, received by commodity and service producers». The abovementioned financial aid is not a constituent part of market value of an item, though it compensates production costs [9, P.2].

Special norms for granting subsidy to agrarian sector are regulated by the Agreement on agriculture AMS. To create a fair and market-oriented system for agricultural produce trading three basic spheres have been determined in the Agreement for the Members AMS to assume certain obligations: access to the market, that is regulations for customs inspection to control import; domestic support, provided by government to national producers; export subsidies, aid extended from government to encourage export of goods [7, P.224].

Government regulation of pricing policy focuses on stabilization prices for agricultural produce due to restriction of their dynamics in relatively narrow range, providing agricultural enterprises with a possibility to implement extended reproduction, control the amounts and structure of production and also to maintain stability of food market. Thus, price support of agriculture in the EU gets up to 91% of all the budgetary financing, in the USA this percentage is 48%, while in Canada it is 53% [5]. In the Western countries a significant share of a farmer's income is formed at the expense of governmental resources: 38% in the countries of the European Union (EU), 72% in Finland, 72% in Japan and in the USA it ranges from 27% to 40% [4]. The government in Ukraine supports agriculture through a variety of budgetary appropriations and also through special tax regimes and mechanisms.

As shown in Figure 1 the aggregate amount of government financial support for agriculture in Ukraine over a period from 2000 to 2013 has increased 9.7 times. Its share in the Gross Domestic Product (GDP) of agriculture was 7,3% in 2013.

At the same time the rates of increase in gross production of agriculture were twice as large as the rates of government financial support for agriculture, being an evidence of insufficient impact of government support for agriculture on enhancement of agricultural enterprise development. As to the structure of government financial support, the direct support was prevailing during 2000-2008. After the financial crisis that greatly affected the level of budgetary appropriations the share of the latter was reduced down to 33,7%, and became even less in the further period – 13,4% in 2013.

It is necessary to mention, that nowadays indirect government support by way of special tax regimes for agricultural enterprises is quite reliable and perhaps the only one source of financing while the amounts of government support at the expense of the money, received from General Fund of the state budget, are being reduced every year due to limited access to bank loans and inflated prices for agricultural inventory.

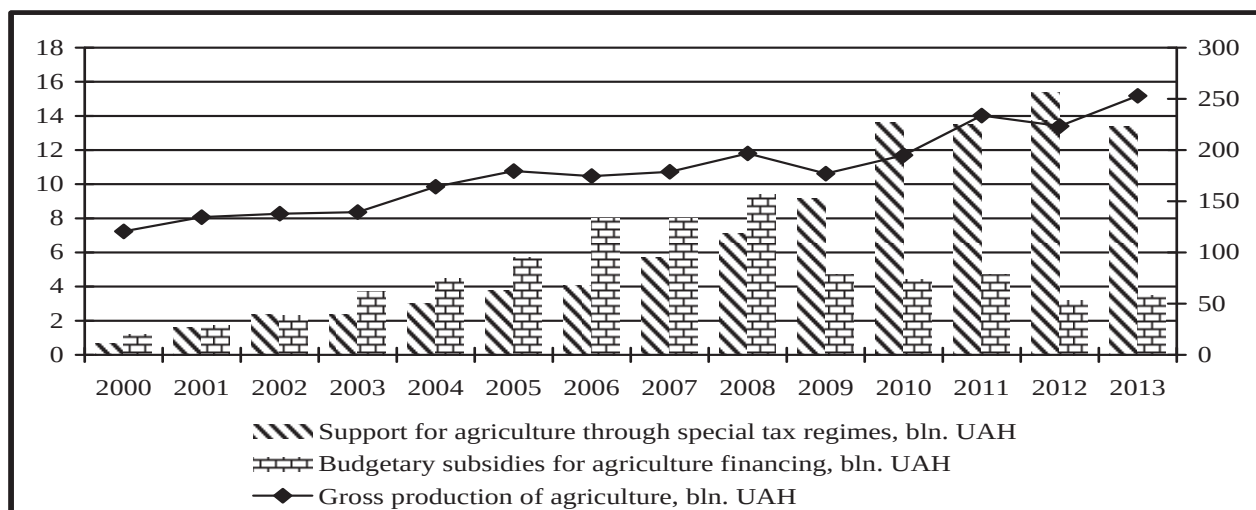


Figure 1. Government support and Gross Domestic Product of agriculture in Ukraine during 2000-2013

The source: Developed by author according to the data [10; 11].

In various countries of the world Producer Support Estimate (PSE) indicators created by Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) are used to evaluate and compare the agrarian policy measures to be considered in estimating support for producers and total support for agriculture.

The most popular one is Producer Support Estimate (PSE) evaluating the annual monetary value of gross transfers to agriculture from consumers and taxpayers for supporting agricultural enterprises, these transfers are measured at the farm gate and arise from economic policies that support agriculture, regardless of their nature, objectives or their impacts on agricultural production and income. PSE is calculated as an aggregate of market price support and the value of budgetary financial resources (aid) for producers. In its turn, market price support (MPS) on the national level is determined by extrapolation of the market price support for certain commodity groups. Positive MPS is an indicator of support to domestic agricultural enterprises, while negative MPS witnesses to absence or insufficiency of such support [2; 16].

Publishing of comparable international value of Producer Support Estimate enhances the transparency of agrarian policy in the countries of Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Apart from indicators for the total OECD area and individual OECD countries, PSE is calculated for individual countries with developing economy, such as Brazil, China, Russia, South Africa and Ukraine.

The concept of PSE is a contribution to creation of the base for international related obligations concerning internal measures to support via Aggregate Measure of Support (AMS) according to the results of The Uruguay Round of multilateral trade negotiations under the administrative direction of World Trade Organization (WTO). The aggregate indicator is a relative value of PSE showing the share of support for agricultural enterprises in the commodity gross receipt of the latter. This indicator is often referred to in international discussions on agrarian policy, it is used as a criterion of miscarriage policy, that is unfair competition with agricultural enterprises in the countries in which subsidies are not provided [14].

Usage of the Percentage Producer Support Estimate (% PSE) for international comparison is as follows: PSE 20% means that 20% is the arisen from producer support policies share of financial support (aid) in the gross revenue of agricultural enterprises; PSE 0% means that the total financial transfers from consumers and taxpayers to producers amount to zero. The Percentage Producer Support Estimate cannot exceed 100%, as even 100% means that all the income of an agricultural enterprise are due to financial support (aid) arisen from support policies and there is no market return [16].

Comparison of the PSE percentage in Ukraine and the EU during 2000-2013 (Figure 2) enables to come to three main conclusions. Firstly, government financial support (aid) for agricultural enterprises in Ukraine was in average relatively

lower than government financial support (aid) from consumers and taxpayers for agricultural enterprises in EU. Secondly, PSE percentage in Ukraine is gradually becoming equal to that one in the EU due to progressive reduction in the level of government support for agriculture in the

countries of the European Union, especially after the Union expansion. Third, high level of % PSE changeability in Ukraine during the period under study is an evidence of unsystematic government support for agriculture and absence of stability in agrarian policy of Ukraine.

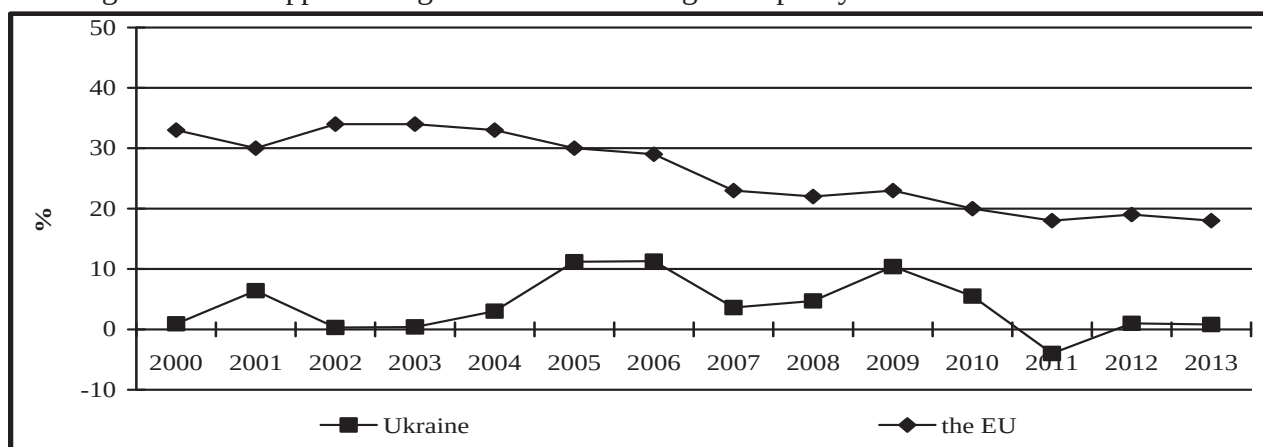


Figure 2. Relative PSE index in Ukraine and EU, %

The source: Developed by the author according to the data [16].

Figure 3 shows the structure of support to agricultural producers in Ukraine during 2000-2013. Domestic prices were considerably lower than world ones in some periods (2000, 2002-2004, 2007-2008 and 2011-2013), causing significant reduction in total producer support. In

2011 the gap between domestic and world prices was enormous, while the value of budgetary financial aid was severely reduced, that eventually resulted in negative total financial support to agricultural producers, revealing that it was agriculture that subsidized the state.

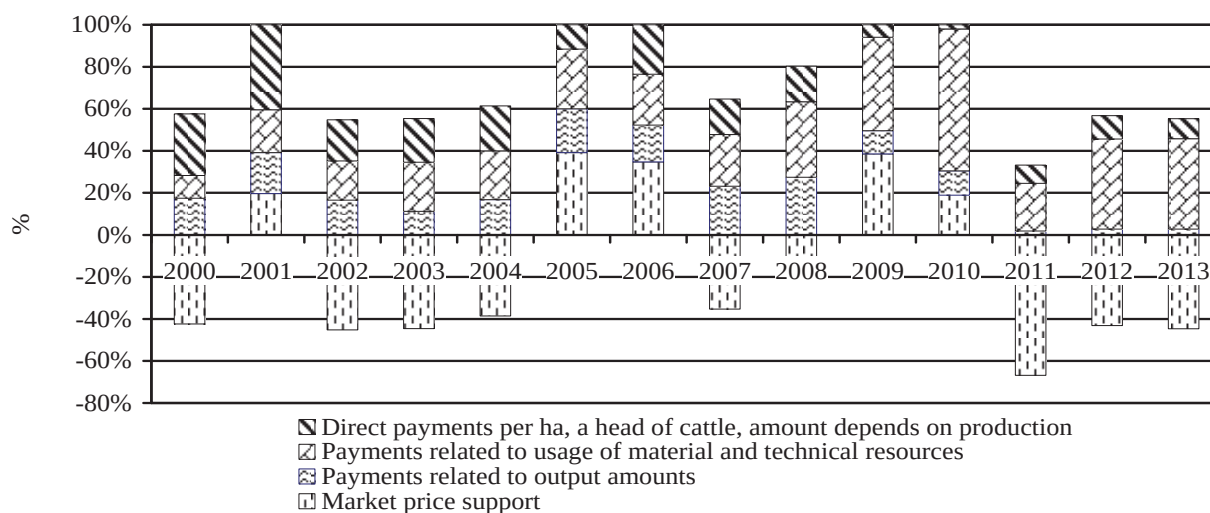


Figure 3. Structure of Producer Support Estimate (PSE) in Ukraine, %

The source: Developed by the author according to the data [16].

Thus, we can conclude that unsatisfactory state of financial support for agriculture in Ukraine was conditioned primarily by inability of the state to provide market price support, and not by the amounts and structure of direct financial support (budgetary payments to producers). To compare: in EU countries market price sup-

port was never negative, and in Ukraine domestic prices exceeded world market prices only in 2001, 2005-2006 and in 2009-2010.

As a rule, the main objectives underlain by implementation of government financial support for agriculture are increase in productivity of production factors, used in agriculture, espe-

cially stabilization of agricultural markets; assured supplying with agricultural produce; guarantee of agricultural produce at affordable prices for consumers [3]. To meet these challenges the EU has created and implemented the common agricultural policy (CAP), particularly, in accordance with the Article 39 of the Treaty of Rome, signed on 25 March 1957 [15].

Every year countries of the world appropriate a significant amount of financial resources from the budget for agriculture financing. Thus, expenditures for CAP represented approximately 42% of the total planned budget of the European Union in 2007-2013 [16]. The EU is implementing the following support programs stipulated by CAP: direct support, development of rural territories, market organization, government aid. The essential component of direct support in the EU is SAPS (Single Area Payment Scheme). For example, during 2004-2008 Poland received 9 milliard euros from EU common agricultural program, among them 3,6 milliard euros as direct additional payments for the land, while payments within the program for rural territory development were even greater – 4,7 milliard euros. Since 2010 Poland gets 2 milliard euros from the EU planned budget for development of agriculture [12].

To study the influence of government financial support on productivity of agriculture we have developed a statistical model, in which gross added value of agriculture per employee is taken as a resulting figure. The research covers the period from 2000 to 2013 in eight

countries of the world, such as Ukraine, Russia, Australia, Japan, Switzerland, Canada and Turkey. The chosen countries are characterized by different level of agriculture support. The influence of government support have been studied on the basis of indicators, measured by Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), namely Producer Support Estimate (PSE) and Consumer Nominal Protection Coefficient (Consumer NPC) [15; 16].

To explore the dependencies between the productivity of agriculture and governmental financial support we have used a regression analysis, conducted on the basis of Statistica, a statistics and analytics software. The developed linear regression model enables to assess the dependence of agriculture productivity on governmental financial support. Thus, in our case the variables under study are in regression relationship:

$$PA_{it} = B_0 + B_1PSE_{it} + B_2PC_{it} + e_{it}, \quad (1)$$

Where for each country i ($i=1,2, \dots, 10$) for each year t ($t=2000, 2001, \dots, 2013$); PA_{it} is gross added value of agriculture per employee; PSE_{it} is Producer Support Estimate expressed as percentage of the total amount of budgetary financing for producers; PC_{it} is Consumer Nominal Protection Coefficient; B_0, B_1, B_2 are unknown constants; e_{it} is unobservable random variables.

The results of the regression model are given in the Table 1.

Table 1. Parameters of regression model for estimating dependence of agriculture productivity on government financial support*

Coefficient	Sample (8 countries)	Countries with high level of financial support	Countries with medium level of financial support	Countries with low level of financial support
B_0	22,415** (5,369)	3,471 (5,554)	62,297 (40,680)	-83,412 (44,510)
B_1	0,483** (0,244)	1,277** (0,259)	0,713 (0,935)	-1,493 (0,844)
B_2	-9,843 (6,313)	-20,151** (3,464)	-45,182 (48, 534)	109,457** (49,043)
Coefficient of determination, r^2	0,07	0,674	0,04	0,12

*Standard errors are reported in parentheses

**Statistically significant $p \leq 0,05$.

The source: Developed by the author .

For the whole sample of countries the regression equation can be modified:

$$PA_{it} = 22,4 + 0,483PSE_{it} - 9,843PC_{it}$$

The model results can be interpreted as follows: productivity of agriculture will increase

with incensement of financial support of producers and decrease if consumer nominal protection coefficient grows.

According to the results of the conducted analysis (covering the period of 2000-2013) we have selected the countries with medium level

of financial support whose PSE ranges from 30% to 50%. While PSE of Japan, Switzerland, Turkey (their share represents 23,62% of the sample) exceeds 50%, they were classified as countries with high level of financial support. The countries with PSE less than 30%, Ukraine and Australia among them, constituted a group of countries with low level of financial support. All other countries, particularly Russia, the USA and Canada, formed the group with medium level of financial support.

The coefficient of determination, r^2 for countries with high level of financial support is 67,4% (Table 1), being an evidence that dependency of agriculture productivity on government financial support is measured with almost 68% of the variation. Coefficients of regression also prove the reliability of the developed regression model – significance level of B1 and B2 according to t criterion turned to be less than 0.05. In general, the developed model with certain assumptions can be used for taking decision, prediction and forecasting.

Verification of regression models for countries with medium and low levels of financial support has revealed their negligible share (the significance level was 0,55 and 0,07 correspondently). Besides, all the regression coefficients in the equation for countries with medium level of financial support and almost all the coefficients (except for Consumer Nominal Protection Coefficient) for countries with low level of financial support have fairly minor influence. Coefficient of determination in regression model for countries with medium level of financial support is 4%, while its value for countries with low level of financial support is 12%. This means that only 4% of agriculture productivity depends on government financial support in countries with medium level of financial support and this percentage is only 12% for countries with low level of financial support.

Conclusions. Thus, on the basis of parametral regression model, showing the dependence of agriculture productivity on government financial support, it has been determined that the

higher is the share of financial resources (aid) from consumers and tax-payers to agricultural producers in the gross receipt of the latter (Producer Support Estimate), the higher is the productivity of agriculture. At the same time, increase in ratio of the average price on domestic market, paid by consumers, to the price on world markets (Consumer Nominal Protection Coefficient) results in loss of agriculture productivity. In the countries with high level of financial support agricultural manufacturer the parameters of agriculture productivity significantly dependent on the state policy. Meanwhile, in countries with low and medium levels of governmental financial support its influence on productivity of agriculture has unsatisfactory tendencies.

State policy of financial support for agricultural producers should cause diminution in resonance effect between the consequences of financial globalization and inner crisis processes in the country. Besides, it is necessary to take into account that impact of state policy on agriculture development is rather significant and it demands adequate reaction to minimize negative consequences.

To solve the problems concerning budgetary financing of agriculture and improvement of research quality in forecasting and predictive analytics is one of the most important ways to reach the goals of regulation of state policy in the sphere of agriculture support. To meet these challenges it is necessary to create fundamentally new approaches to harmonization of levels and tools supporting the development of agrarian economy, to formation of long-term national course of agrarian policy, its comparison with alternative variants of agricultural production financing, implemented in the world. These are the essential conditions for increase in productivity of domestic agriculture and defining the perspectives of budgetary re-distribution of financial subsidies (aid) to support agricultural producers with accent being put on governmental support of investment and innovative processes in the agrarian sector of economy.

References

1. Didkivska, L.I. (2002), *Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky* [State regulation of the economy], Knowledge Press, Kyiv, Ukraine.
2. Demyanenko, M.YA. Sabluk, P.T. Skupyy, V.M. (2011), *Derzhavna polityka finansovoyi pidtrymky rozvytku ahrarnoho sektora APK* [The state policy of financial support for the agricultural sector AIC], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
3. Dibrova, A.D. (2008), *Derzhavne rehulyuvannya silskohospodarskoho vyrobnytstva: teoriya, metodolohiya, praktyka* [State regulation of agriculture: theory, methodology, practice], Format, Kyiv, Ukraine.

4. Zenyn, V.F. (2011). "Improving the mechanism of support to agricultural producers", *Economics of agricultural and processing enterprises*, no. 8, pp. 7-9
5. Kaletnyk, H.M. Pryshlyak, N.V. (2012), "State financial support to agricultural producers", *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 52-55.
6. Neshchadyn, A. (2009), "Experience of state regulation and support of agriculture abroad", *Daily agricultural education*, available at: <http://agroobzor.ru/econ/a-125.html>
7. Osyka, S.H. Pyatnytsky, V.T. (2010), *Svitova orhanizatsiya torhivli* [World Trade Organization], K.I.S., Kyiv, Ukraine.
8. Sabluk, P. T. Shpykulyak, O.H. Kurylo, L.I. (2010), *Innovatsiyna diyalnist v aharniy sferi i instytutsionalnyy aspekt* [Innovation activities in agriculture and institutional aspect], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
9. Spinua Bernard, Shkurupiy, K. (2014), *Silskohospodarski subsydyi: analiz isnyuchoho zakonodavstva Ukrayiny na vidpovidnist uhadam SOT* [Agricultural subsidies: an analysis of the current legislation of Ukraine in compliance with AMS agreements], Ukrainian-European consultation center Legal UEPLAC, Kyiv, Ukraine.
10. Statistical publication "Agriculture in Ukraine for 2006", (2007), State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
11. Statistical publication "Agriculture in Ukraine for 2013", (2014), State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
12. "Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2013: OECD Countries and Emerging Economies", (2013), OECD Publishing, available at: http://dx.doi.org/10.1787/agr_pol-2013-en.
13. Beck, T. Demirguc-Kunt, A. Levine, R. (2009), "Financial Institutions and Markets Across Countries and over Time: Data and Analysis", *World Bank Policy Research Working Paper*, no. 4943.
14. Blandford, D. Brunstad, R. Gaassland, I. Vardal, E. (2010), "Optimal agricultural policy and PSE measurement: an assessment and application to Norway", *The 82nd Annual Conference of the Agricultural Economics Society Royal Agricultural College*, 24st March to 3nd April 2010.
15. Miller, J. Corey and Keith H. Coble (2008), "An International Comparison of the Effects of Government Agricultural Support on Food Budget Shares", *Journal of Agricultural and Applied Economic*, vol. 40,2.
16. "OECD's producer support estimate and related indicators of agricultural support. Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual)", (2013), available at: <http://oecd.org/tad/agricultural-policies/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm>
17. Philippe Burny (2010), "Reforming the Common Agricultural Policy perspective of 2013 and beyond", *AAB Bioflux*, vol. 2, no. 2.

The article has been received 20.07.2015

*

УДК 656. 7.339. 187.6: 347.453.6

В. М. ГАВРИЛЮК, асистент
Подільський державний аграрно-технічний університет

Перспективи розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві

Постановка проблеми. Перспективи розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві зумовлюються необхідністю оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств усіх форм власності. На участь таких підприємств у фінансовому лізингу суттєво впливає специфіка сільського господарства як особливої галузі національного господарства. Вона виявляється, зокрема, в подовженому циклі виробництва під впливом сезонності, що потребує побудови характерного механізму при здійсненні лізингової діяльності в аграрному секторі.

Отже, обґрунтування основних перспектив розвитку лізингу в сільському господарстві сприятиме стабілізації господарської діяльності інвестуванням власних чи залучених коштів в оновлення основного капіталу за умов, що одна сторона (лізингодавець) надасть у користування іншій стороні (лізингоодержувачу) об'єкт лізингу на визначений період та за певну плату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми, пов'язані з розвитком фінансового лізингу в сільському господарстві, вивчають М.Я. Дем'яненко [1], В.Т. Другова [2], В.В. Іванишин [3], Т.В. Куліш [5], Ю.О. Лупенко [6], Б.Л. Луців

© В.М. Гаврилюк, 2015

4. Zenyn, V.F. (2011). "Improving the mechanism of support to agricultural producers", *Economics of agricultural and processing enterprises*, no. 8, pp. 7-9
5. Kaletnyk, H.M. Pryshlyak, N.V. (2012), "State financial support to agricultural producers", *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 52-55.
6. Neshchadyn, A. (2009), "Experience of state regulation and support of agriculture abroad", *Daily agricultural education*, available at: <http://agroobzor.ru/econ/a-125.html>
7. Osyka, S.H. Pyatnytsky, V.T. (2010), *Svitova orhanizatsiya torhivli* [World Trade Organization], K.I.S., Kyiv, Ukraine.
8. Sabluk, P. T. Shpykulyak, O.H. Kurylo, L.I. (2010), *Innovatsiyna diyalnist v aharniy sferi i instytutsionalnyy aspekt* [Innovation activities in agriculture and institutional aspect], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
9. Spinua Bernard, Shkurupiy, K. (2014), *Silskohospodarski subsydyi: analiz isnyuchoho zakonodavstva Ukrayiny na vidpovidnist uhadam SOT* [Agricultural subsidies: an analysis of the current legislation of Ukraine in compliance with AMS agreements], Ukrainian-European consultation center Legal UEPLAC, Kyiv, Ukraine.
10. Statistical publication "Agriculture in Ukraine for 2006", (2007), State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
11. Statistical publication "Agriculture in Ukraine for 2013", (2014), State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
12. "Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2013: OECD Countries and Emerging Economies", (2013), OECD Publishing, available at: http://dx.doi.org/10.1787/agr_pol-2013-en.
13. Beck, T. Demirguc-Kunt, A. Levine, R. (2009), "Financial Institutions and Markets Across Countries and over Time: Data and Analysis", *World Bank Policy Research Working Paper*, no. 4943.
14. Blandford, D. Brunstad, R. Gaassland, I. Vardal, E. (2010), "Optimal agricultural policy and PSE measurement: an assessment and application to Norway", *The 82nd Annual Conference of the Agricultural Economics Society Royal Agricultural College*, 24st March to 3nd April 2010.
15. Miller, J. Corey and Keith H. Coble (2008), "An International Comparison of the Effects of Government Agricultural Support on Food Budget Shares", *Journal of Agricultural and Applied Economic*, vol. 40,2.
16. "OECD's producer support estimate and related indicators of agricultural support. Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual)", (2013), available at: <http://oecd.org/tad/agricultural-policies/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm>
17. Philippe Burny (2010), "Reforming the Common Agricultural Policy perspective of 2013 and beyond", *AAB Bioflux*, vol. 2, no. 2.

The article has been received 20.07.2015

*

УДК 656. 7.339. 187.6: 347.453.6

В. М. ГАВРИЛЮК, асистент
Подільський державний аграрно-технічний університет

Перспективи розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві

Постановка проблеми. Перспективи розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві зумовлюються необхідністю оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств усіх форм власності. На участь таких підприємств у фінансовому лізингу суттєво впливає специфіка сільського господарства як особливої галузі національного господарства. Вона виявляється, зокрема, в подовженому циклі виробництва під впливом сезонності, що потребує побудови характерного механізму при здійсненні лізингової діяльності в аграрному секторі.

Отже, обґрунтування основних перспектив розвитку лізингу в сільському господарстві сприятиме стабілізації господарської діяльності інвестуванням власних чи залучених коштів в оновлення основного капіталу за умов, що одна сторона (лізингодавець) надасть у користування іншій стороні (лізингоодержувачу) об'єкт лізингу на визначений період та за певну плату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми, пов'язані з розвитком фінансового лізингу в сільському господарстві, вивчають М.Я. Дем'яненко [1], В.Т. Другова [2], В.В. Іванишин [3], Т.В. Куліш [5], Ю.О. Лупенко [6], Б.Л. Луців

© В.М. Гаврилюк, 2015

[7], С.А. Навроцький [8], П.Т. Саблук [10], Р.П. Саблук [11] та інші.

Визнаючи вагомість існуючих наукових розробок, водночас зазначимо, що на даному етапі сформовано теоретико-методологічні засади розвитку фінансового лізингу, які недостатньою мірою враховують особливості функціонування сільськогосподарських підприємств. Відповідно виникає необхідність подальших наукових пошуків у напрямі перспектив розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві.

Мета статті – окреслити перспективи розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві й сформулювати основні шляхи їх реалізації.

Виклад основних результатів дослідження. Останніми роками лізинг став одним із інструментів стабілізації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств і поліпшення їх матеріального стану, що в цілому позитивно впливає на економіку держави.

Однак аналіз наукових джерел з даної проблеми [1-8,10,11,13] показує, що відсутні конкретні пропозиції щодо перспектив розвитку фінансового лізингу як інструменту забезпечення сільськогосподарських підприємств основним капіталом через удосконалення механізму фінансового лізингу.

Ряд авторів, що вивчали механізм здійснення лізингових операцій [3,5,11,12,13], наголошують на його значимості для практичного використання при формуванні оптимальних підходів щодо реалізації лізингових операцій. Проте, немає наукових напрацювань, які б розкривали внутрішній зміст самого механізму здійснення фінансового лізингу.

Вважаємо, що механізм фінансового лізингу – це функціональна складова системи, в межах якої суб'єкт визначає об'єкт лізингових операцій відповідно до мети, цілей, завдань, виконуючи свої функції за допомогою інструментарію та з відповідним забезпеченням і регулюванням щодо стабілізації розвитку сільськогосподарського виробництва, підвищення ефективності використання основного капіталу та надійності одержання доходу сільськогосподарськими підприємствами.

Узагальнення наукових праць [3,5,11,12] дало змогу встановити, що до складу меха-

нізму фінансового лізингу в сільському господарстві належать: інформаційне, матеріальне, організаційно-технічне забезпечення, внутрішнє й зовнішнє регламентування, а також інструментарій, до складу якого входять економічні важелі, методи, процедури та принципи.

Значною мірою дане трактування стосується сільськогосподарських підприємств, особливості функціонування яких уможливають вписати їх у загальну схему лізингових взаємовідносин.

Слід зазначити, що на початку ХХІ ст. зношеність основних засобів у більшості сільськогосподарських підприємств досягла критичного рівня. Водночас розпочався стрімкий розвиток ринку лізингових послуг в Україні. Про це доводить значне збільшення кількості лізингодавців. Згідно з даними Асоціації «Українське об'єднання лізингодавців» за період із 2003 по 2014 рік кількість лізингових компаній зросла майже у вісім разів – від 26 у 2003-му до 255 – у 2014 році [9].

Об'єктивна необхідність використання лізингу в сільському господарстві пояснюється недостатніми можливостями держави і ринку забезпечити господарюючим суб'єктам широку маневреність фінансових ресурсів.

Зазначимо, що успішному розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві перешкоджає ряд обставин:

- недосконалість законодавства, що регулює діяльність суб'єктів лізингу;

- низький рівень капіталізації лізингодавців;
- дорогі кредитні ресурси в українських банківських установах;

- недовершеність податкової політики;

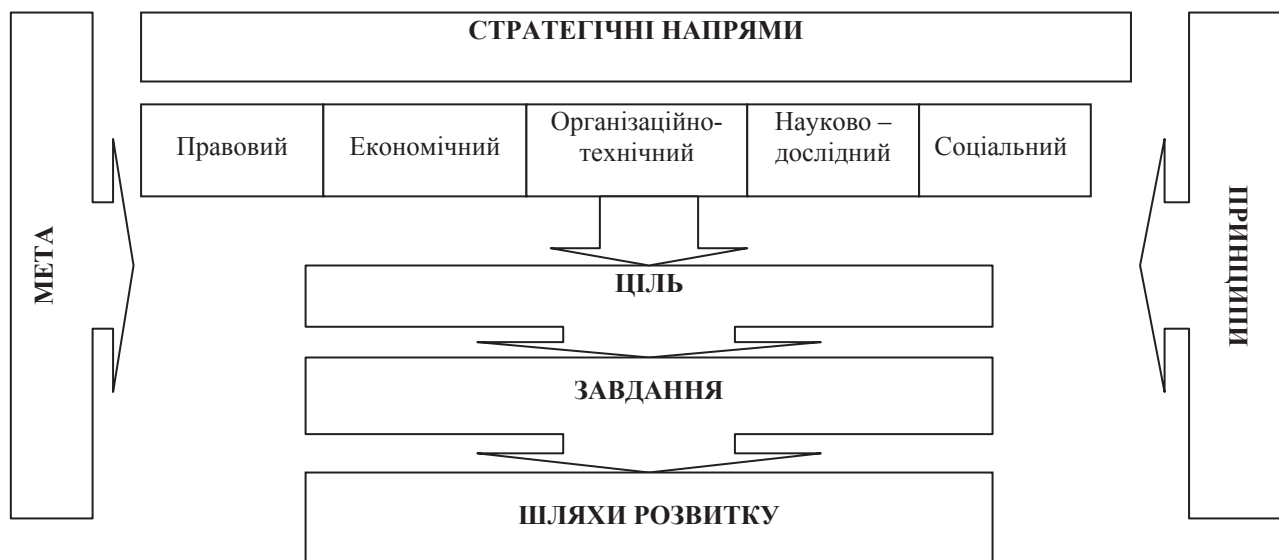
- низька поінформованість про діяльність лізингових компаній;

- обмежене використання інфраструктури лізингового ринку;

- високий рівень інвестиційних ризиків;

- недостатній рівень наукового й кадрового забезпечення.

Усі зазначені проблеми вимагають системного підходу щодо їх розв'язання, а саме накреслення перспектив розвитку фінансового лізингу (рис.).



Напрями розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві

Розбудова фінансового лізингу спрямована на спрощення механізму надання його послуг у сільському господарстві, а також на забезпечення ефективності здійснення лізингових операцій.

Так, провідними напрямками у стратегії розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві є: правовий, економічний, організаційно-технічний, суспільно-політичний, науково-дослідний та соціальний.

Досліджуючи розвиток взаємовідносин щодо операцій фінансового лізингу наголошуємо на необхідності їх ґрунтування на певних принципах:

- доступність для сільськогосподарських товаровиробників;
- узгодженість із потребами сільськогосподарських підприємств,
- можливість вибору для сільськогосподарських підприємств об'єкта лізингу;
- добровільність участі;
- прибутковість для лізингових компаній;
- доступність для держави;
- прозорість і відсутність зловживань.

Отже, метою фінансового лізингу в сільському господарстві є створення та запровадження умов розвитку фінансового лізингу як ефективного механізму оновлення сільськогосподарської техніки, машин і механізмів для всіх його учасників, виходячи з історичних умов та соціального розвитку, суспільних відносин в Україні й визначення напрямів державної політики щодо його

розбудови з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Основним завданням розвитку фінансового лізингу є визначення та розбудова сприятливого середовища для поліпшення взаємовідносин із приводу лізингу за рахунок усунення існуючих перешкод і шляхом удосконалення механізмів фінансового лізингу в сільському господарстві.

Уточнюючи пріоритетні підходи щодо розвитку лізингових операцій, слід конкретизувати цілі та завдання для кожного із перспективних напрямів здійснення фінансового лізингу.

Для правового напрямку характерними є цілі, що забезпечать:

- створення рамкових нормативно-правових умов для функціонування ринку лізингу;
- удосконалення взаємодії органів державної влади з ринком лізингу в сільському господарстві.

Основними завданнями даного напрямку є: удосконалення методологічної бази лізингової діяльності;

створення ефективного механізму нагляду й контролю за ринком лізингових послуг у сільському господарстві;

удосконалення законодавчої бази задля подолання суперечностей у чинному законодавстві з питань лізингу;

розвиток регулювання ринку лізингових послуг.

Для економічного напрямку характерними є цілі, що забезпечать:

розвиток ринкових відносин у галузі лізингу;

джерела фінансування лізингових операцій;

зниження собівартості лізингових послуг;
підвищення платоспроможності лізингодержувачів.

Основними завданнями даного напрямку є:
формування ефективних елементів ринкової лізингової інфраструктури;

мінімізація фінансових витрат щодо об'єкта лізингу;

оптимізація складу лізингових платежів.

Для організаційно-технічного напрямку характерними є цілі, що забезпечать:

зниження рівня ризикованості лізингової діяльності;

підвищення професійного рівня персоналу лізингових компаній;

популяризацію лізингу;

формування належного інформаційного забезпечення щодо діяльності лізингових компаній;

підвищення мотивації лізингової діяльності.

Основними завданнями даного напрямку є:
використання сучасних методів управління ризиками в лізинговому бізнесі;

організація системи посередницьких структур для поліпшення взаємодії всіх суб'єктів лізингових операцій;

удосконалення процесу підготовки та перепідготовки фахівців із питань лізингу;

підвищення рівня обізнаності потенційних учасників лізингових відносин щодо лізингу;

подолання суперечливості даних про стан ринку лізингових послуг в Україні;

запровадження мотиваційного механізму лізингової діяльності.

Для науково-дослідного напрямку характерними є цілі, що забезпечать:

заінтересованість науковців у розв'язанні проблем фінансового лізингу;

заінтересованість науково-дослідних установ у співпраці із зарубіжними науковцями.

Основними завданнями даного напрямку є:
використання сучасних науково-дослідних розробок щодо вдосконалення розвитку лізингових відносин;

запровадження розробок зарубіжних наукових шкіл у галузі лізингу.

Для соціального напрямку характерними є цілі, що забезпечать:

зростання обізнаності з питань лізингу;

підвищення зайнятості населення.

Основними завданнями даного напрямку є:
поліпшення якості праці через оновлення основних засобів;

підвищення зайнятості населення через збільшення виробництва і збуту продукції;

формування системи професійної підготовки і сертифікації кадрів.

Із метою з'ясування перспектив розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві передбачається здійснення ряду заходів, а саме: створення нормативно-правової бази у сфері лізингових операцій в сільському господарстві; усунення протиріч між окремими існуючими законодавчими актами; адаптація їх до міжнародного права; забезпечення достатньої чисельності висококваліфікованих працівників; запровадження інформаційних програм для підвищення обізнаності про переваги лізингового бізнесу; забезпечення належного рівня капіталізації портфеля лізингодавців; запобігання монополізації ринку лізингу; стимулювання підвищення попиту на лізингові послуги; забезпечення належного рівня якості рекламних послуг; створення умов для розвитку ринку страхування лізингових операцій; забезпечення розвитку інфраструктури ринку лізингу в сільському господарстві; запровадження диференціального підходу до тарифів за лізингові послуги; удосконалення засобів моніторингу фінансового стану лізингодержувачів; залучення товарних бірж для реалізації сільськогосподарської продукції; вивчення міжнародного досвіду функціонування лізингу в сільському господарстві; забезпечення систематичного інформування сільськогосподарських товаровиробників про можливості, умови та ризики лізингової діяльності в сільському господарстві; визначення вимог щодо обов'язкового публічного розкриття інформації про діяльність лізингових установ у сільському господарстві

Послідовне здійснення правових, економічних, організаційно-технічних, науково-дослідних і соціальних заходів, направлених

на перетворення лізингу в джерело відтворення сільськогосподарської техніки, машин і механізмів сільськогосподарських підприємств, стане підґрунтям для поліпшення інвестиційної привабливості та економічного зростання суб'єктів аграрного ринку в Україні.

Висновки. Перспективи розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві стосуються удосконалення механізму фінансового лізингу й забезпечення ефективності їх здійснення. Встановлено, що даний механізм являє собою функціональну складову системи, в межах якої суб'єкт визначає об'єкт фінансового лізингу відповідно до цілей, завдань, виконуючи свої функції для стабілізації розвитку сільськогосподарсько-

го виробництва, підвищення ефективності використання основного капіталу та можливості одержання доходу сільськогосподарськими підприємствами. Так, успішному розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві перешкоджає ряд обставин, які вимагають системного підходу до їх вирішення. З огляду на всю складність фінансового лізингу побудову взаємовідносин слід здійснювати на основі відповідних принципів. Особливе місце при формуванні перспектив розвитку фінансового лізингу в сільському господарстві відводиться напрямам розбудови фінансового лізингу з чітким визначенням цілей і завдань кожного напрямку і формулюванню заходів їх реалізації.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку / М.Я. Дем'яненко – К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. – 64 с.
2. Другова В.Т. Формування і розвиток ринку лізингу в Україні / В.Т. Другова // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 113-121.
3. Іванишин В.В. Роль лізингу в забезпеченні сільськогосподарських підприємств засобами механізації / В.В. Іванишин. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 294 с.
4. Капроні Р. Лізинг в Україні: посібник. Проект з розвитку лізингу в Україні МФК / Р. Капроні, С. Кисіль, Н. Рязанова, Д. Василенко. – К.: USAID, 2000. – 142 с.
5. Куліш Т.В. Розвиток лізингу в Україні / Т.В. Куліш / Вісн. Харк. нац. ун-ту сільського господарства: Економічні науки. – Харків: ХНТУСГ, 2007. – Вип. 54. – С. 233-239.
6. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5-11.
7. Луців Б.Л. Сучасні аспекти лізингової діяльності банківських установ в Україні / Б.Л. Луців // Вісн. ун-ту банківської справи Національного банку України. – 2012. – №1 (13). – С. 189-192.
8. Навроцький С.А. Страхування лізингових операцій / С.А. Навроцький, В.М. Гаврилюк, Н.П. Брязгун / Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – К.: Нац. аграр. ун-т, 1999. – Вип. 15. – С. 174-179.
9. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за перше півріччя 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_II%D0%BA%D0%B2_2014.pdf.
10. Саблук П.Т. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / П.Т. Саблук, М.І. Кисіль, М.Ю. Коденська, М.В. Нетеса, Р.П. Саблук. – К.: ННЦ, ІАЕ, 2005. – 478 с.
11. Саблук Р.П. Фінансовий лізинг в АПК: моногр. / Р.П. Саблук. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 178 с.
12. Снігір Л.Я. Посібник з лізингу: навч. посіб. / Л.Я. Снігір, Д.О. Богодухов, С.П. Кисіль та ін. – К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2009. – 388 с.
13. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 218 с.
14. Bolan N. The diagnosis of financial resources of small and middle size enterprises / N. Bolan, M. A. Bolan // Proceedings in Manufacturing Systems, Volume 8, Issue 4, 2013 // www.icmas.eu/...files/.../221-226_Boian.
15. Caveat creditor: a new economic era is dawning // The Economist. – 2009. – № 27. – P. 65.
16. Georgescu L.S. Diagnostic Analysis of Tool of Flows and Resources / L. S. Georgescu, Susmanschi G. // Economics, Management and Financial Markets, Vol. 9, No. 1, March 2014 // www.questia.com/.../diagnostic-analysis-of-tool-...
17. Innovation Networks Cooperation in National Innovation System. – Paris : OECD, 2002. – P. 150-151.
18. Leaseurope Biannual Survey2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.leaseurope.org/uploads/documents/stats/Leaseurope%202014%20Biannual%20Survey.pdf>.
19. Verbano C. Managing Risks in SMEs: A Literature Review and Research Agenda / C. Verbano, K. Venturini // Journal of Technology Management & Innovation vol.8 no.3 Santiago nov. 2013 // www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0718...sci...
20. World Investment Report 2005. Transnational Corporations and the Internationalization of R&D // http://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2015 р.

* * *

УДК 347.156:631.1:711.5

*Г.І. САБЛУК, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Роль жінки-селянки в соціальному аспекті розвитку сільських територій

Постановка проблеми. Все багатство, яке маємо нині, – це велика праця й заслуга наших предків, дідів і бабусь, батьків та матерів, усіх тих, хто йшов перед нами. З далекої давнини люди знали, що характеристикою могутності держави і життя її народу є цілеспрямована продуктивна праця, розумно оброблені землі як основа економічного благополуччя життя людей.

Завжди людське мислення було базою визначеного долею обов'язку: все, що зв'язано з роботою на землі, – робити з розумом, а відтак об'єктивно оцінювати життя й вести справу до тих змін, які повинні поліпшити справу. Адже гарні результати можна одержати тоді, коли є плоди нелегкої праці.

Стародавньоримський політичний діяч Цицерон ще в далекому минулому зазначав, що „земля никогда не возвращает без излишка то, что получила”. А майбутнє вимагає того, щоб ріст населення відбувався зі збереженням при цьому природи, що неможливо без догляду за основним багатством – за землею. Цим самим люди з увагою ставитимуться до власного майбутнього.

Особливої уваги вимагають проблеми жіночої праці. Різні форми її прояву, сукупність усіх питань, пов'язаних із трудовими жіночими ресурсами на селі, багатогранні. І ця проблема повинна займати належне місце в управлінні державою, оскільки вивчення життєвих процесів у розрізі змін професійних позицій за статтю дають можливість фіксації впливу гендера на становище людини в сфері праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в економічній літературі частіше зосереджується увага на дослідженні трудового потенціалу жінки, яка проживає в сільській місцевості. Адже саме жінка здатна докласти свою працю та здібності в усіх сферах життя, включаючи й відтворювальний процес. Науково обґрунтовані визначення цих матеріалів висвітлювались у працях А.О. Смоляр [1], К.І. Якуби [2], О.Г. Булавки [3], А.В. Руснак [4], М.К. Орлатого [6, 7], В.М. Нелепа [5], В.С. Дієсперова [8], М.Й. Маліка [9], Л.В. Молдаван [10] та ін.

На жаль, наукові дослідження проблем використання праці жінок і їх активності в суспільному виробництві лише частково враховували інтереси самої жінки, а тим більше – соціально-економічні проблеми жінки-селянки. До такого підходу привела та політика, яка існувала за попередньої системи господарювання.

Мета статті – визначити важливу складову, якою є трудовий потенціал жінок у сільській місцевості. Основна сфера діяльності жінки – це сільськогосподарське виробництво з різними формами організації й мотивації, що так залежне від соціального становища жінок-селянок, в яких вони знаходяться.

Виклад основних результатів дослідження. Економічна дискримінація аграрного виробництва вела до ігнорування потреб людей села, а тим більше жінок, зайнятих у сільському господарстві. А це призвело до тієї демографічної ситуації, що сільські поселення почали занепадати. Бо не менш важлива та сумна картина, яка змальовує змі-

нені наші села, занедбані й покинуті за роки незалежності. І це при тому, коли на красу сільських територій працює природа – розкішні ліси та гаї, озера й річки в оточувальному просторі повітря і тепла ясного сонця. Проте щорічне зменшення чисельності сільського населення і є тим наслідком недопрацювань із боку держави при організації сільськогосподарського виробництва. Тільки за січень-травень 2015 року населення країни порівняно з аналогічним періодом 2014 року зменшилося на 92,4 тис. осіб.

Умови життя на селі призвели до значного впливу сільської молоді, а цим самим прискорили негативні демографічні процеси. За таких швидких темпів населення села дедалі скорочується, склад його характеризують здебільшого пенсіонери. Село зазнає руйнації, бо поступово підринається демографічна база відтворювальних процесів.

У цілому по Україні відзначається значне зниження народжуваності, що і є головною причиною демографічної кризи в сільській місцевості. Основна проблема – сучасні умови, в яких проживають люди. Материнство й батьківство конкурує з багатьма іншими проблемами, до яких спонукав низький рівень життя – 60% населення країни знаходиться за межею бідності, а сільське життя зводиться до виживання.

З'ясовано, що є 4097 сільських населених пунктів, де протягом 2011–2013 років не було народжених. Найбільший цей показник на тих територіях, де чисельність жителів менша 200 осіб. У 21 154 населених пунктах відмічено, що чисельність народжених не перевищує чисельності померлих.

Разом із тим поневіряння і труднощі в усі часи лягали й лягають нині на плечі жінок, які проживають у селах, і саме ці жінки заслуговують на визнання та підтримку.

Рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, в якому знаходиться соціальне становище сільської жінки, дуже низький. Тому є об'єктивна необхідність наукових досліджень використання жіночої праці, бо воно становить важливу проблему. Зростає потреба в розробках науково обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації поєднання виробничих та демографічних функцій селянок.

На нинішній час українське суспільство нараховує понад 700 жіночих організацій, з яких 34 мають статус всеукраїнських і міжнародних. І хоча ця громадсько-політична сила закладена ще з далеких часів минулого століття, проте вона нині ще не досить сформована. А тому з кожним роком ці організації зміцнюють свої ідейні позиції, часом навіть на протилежних принципах, що є доказом їхньої активності як державного чинника.

Серед найвпливовіших функціонуючих формувань такі:

„Союз Українок” (його статут прийнятий на Всеукраїнському Установчому з'їзді у грудні 1991 року, відразу після проголошення незалежності України);

„Українська християнська партія жінок” (УХПаЖ), створена в 1991 році, очолила Олена Горинь;

„Жіноча Громада” – має статус міжнародної організації, її осередки діють у Франції, Чехії, Росії. Голова – Марія Драч;

„Всеукраїнське жіноче товариство ім. О. Теліги”, сформоване в 1993 році;

„Спілка жінок України” – створена на базі жіночих рад ще за часів радянсько-політичної системи, а після 1991 року відбулися регіональні й структурні переоформлення, що завершилися у 1993 році. Голова СЖУ – Марія Орлик;

„Організація солдатських матерів України” (ОСМУ);

Ліга „Матері і сестри – воїнам України”;

„Екофем” і „Дитина та довкілля”;

„Рада жінок-фермерів України” та ін.

Благодійні фонди: Міжнародний жіночий благодійний фонд „За виживання”, Міжнародний благодійний фонд „Святої Марії”, Всеукраїнський благодійний фонд „Жіноча доля”, Київський жіночий фонд „Панночка”, Тернопільська благодійна організація „Українська родина” й багато інших.

Діяльність цих структур спрямована на активну участь у налагодженні та поглибленні співробітництва з такими ж об'єднаннями інших країн по вивченню питань, які б допомагали спрямовувати всі зусилля на захист сім'ї, виховання нової генерації української молоді, при цьому орієнтуючись на розв'язання нагальних соціальних проблем, зокрема на активізацію руху

села, творчих можливостей сільської жінки. А це в свою чергу доводить про високий рівень соціальної активності українського жіноцтва, про прагнення бачити країну дійсно самостійною, незалежною з певним і достойним рівнем життя всього населення й, передусім, – жінки як берегині сім'ї.

Нинішнє село порівняно з двома десятками років тому докорінно змінилося. Воно стало меншим за чисельністю жителів, що характеризується звуженим природним від-

творенням, міграційними процесами. У цьому зв'язку змінилося також співвідношення чоловіків і жінок, які проживають у ньому.

За даними Державної служби статистики, сільське населення України становить 30,9% від загальної чисельності, тобто його третину. Склад сільського населення¹ між чоловіками і жінками ділиться відповідно на 47,2% і 52,8%, що характеризує таку ж картину в загальній кількості по всій Україні (табл. 1).

1. Статевий склад серед основних вікових груп по Україні станом на 1.01.2015 р.

Вікові групи, років	Чисельність чоловіків, %	Чисельність жінок, %
1-19	11,3	10,6
20-54	24,7	23,7
55-....	11,2	18,5
Всього	47,2	52,8

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Жінки частіше свідомо беруть на себе нову позиційну роль, за якою закріплено назву „самозайнятість”. Але тут важливо підкреслити, що на питання про зайнятість у суспільній праці – надходить відповідь „безробітні”. Тут же приводяться критерії та докази про несправедливість життя, про неухвагу роботодавців до їхньої кваліфікації. Адже дуже багато є людей, які мають вищу освіту, спеціальність, а не можуть знайти робочого місця у суспільній праці й вимушені займатися домашнім господарством. Чисельність осіб по Україні, що віддають перевагу і самі займаються підсобним господарством, становить 3181,1 тис., із них у віці 19–54 років – 2372,4 тис. осіб.

Проте саме жінки займаються веденням домашнього господарства і їхня частка тут є майже у два і більше разів вища. А тому не менш важлива сфера праці на селі з населенням, яке відійшло до самозайнятості. У цілому ця сфера зайнятості, зумовлена наявністю безробіття, в суспільстві набуває подальшого розвитку та прийняття соціального статусу.

Враховуючи існуючі недоліки в АПК, високі оцінки бідності населення, віддаючи належне праці на селі, жіноцтву приділяється особлива увага. Дослідження показують, що жінки на селі більше зацікавлені рівнем дохідності, ніж поліпшенням умов пра-

ці, при цьому ж чоловіки вважають за доцільне друге. А це доводить про вироблений уже в сім'ях поділ праці між чоловіком і жінкою. Чоловік частіше залишається основним працівником за межами домогосподарства, тоді як жінка виконує традиційно всю домашню роботу. Часто спостерігається розбіжність функцій основного працівника й годувальника, який несе в сім'ю основний дохід. Практика показує, що найпоширеніша тенденція, коли основний дохід приносить продаж продукції з домашнього господарства, а не робота за його межами.

У багатьох сільських дворах крім чоловіка і жінки є дорослі діти – сини й доньки, які також закінчили вищий чи середній спеціальний заклад, а заявляють про себе як про безробітних, бо не можуть знайти робочого місця за фахом. Проте надовго самозайнятість утримувати молодих людей не може, та особливо вони й не хочуть знати, що це таке. Їх приваблює саяво великих міст, кличе у мандри далеке життя, а все, що існує нині, розглядається як тимчасове. Та вся реальність нинішнього дня показує, що якраз молодим випадає бути першим поколінням нових селян – дрібних товаровиробників.

Водночас праця у власному господарстві сім'ї розподіляється за статтю, тобто між чоловіком і жінкою. Сюди входять основні види робіт, пов'язані з виробництвом сільськогосподарської продукції. Чіткий поділ праці за ознакою статі (гендера) наведено в таблиці 2.

¹ Інформація наводиться без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя (Державна служба статистики).

2. Поділ праці за статевим напрямом по веденню домашнього господарства в сільській місцевості

№ п/п	Основні види робіт	Чоловіки	Жінки
1	Прибирання власної оселі	-	+
2	Прибирання власного двору	+	+
3	Приготування їжі	-	+
4	Прання	-	+
5	Щоденні покупки	-	+
6	Сезонні (щотижневі) покупки	+	+
7	Опалення	+	+
8	Водопостачання	+	+
9	Приготування корму для домашньої худоби	-	+
10	Заготівля фуражу (сіно, зерно)	+	+
11	Годування домашніх тварин	-	+
12	Доїння і обробіток молочних продуктів	-	+
13	Прибирання біля тварин	+	-
14	Продаж виробленої продукції	+	+
15	Робота в саду, виноградниках, біля бджіл	+	+
16	Будівництво і ремонт приміщень	+	+
17	Скопування городу	+	-
18	Догляд за городом (полив, сапання)	-	+
19	Збір урожаю	+	+
20	Заготівля продукції на зиму	+	+
21	Продаж виробленої продукції (сад, город)	+	+

Джерело: Сформовано автором.

Дана характеристика дає зрозуміти, що жінка активна своєю працею майже в усіх видах робіт, а де її немає, то це ознака важкої фізичної праці, де потрібен чоловік, його сила.

Але поряд із цим інші важливі сторони життя сім'ї, такі як обов'язки чоловіка і жінки по догляду за дітьми, їх вихованню й освіті, розподілу домашнього сімейного бюджету, відносин з батьками і родичами та інші, не знаходять відображення в оцінках.

Сама природа визначила пріоритетність жінки у відтворенні людності, а її фізіологічна здатність народити й виховувати своїх дітей невід'ємні від неї самої. Регулятором тут можуть бути тільки соціально-економічні умови життя. І тому цією роллю жінка не може ні з ким поділитися, бо від неї не можна забрати її здатності як біосоціальної істоти.

Основна відповідальність за підтримку та безпеку домашнього тепла, господарських будівель лежить на чоловікові, жінка більше займається господарськими роботами всередині будинку. Це побілка й фарбування, прання та прибирання, приведення дитячого і власного одягу до порядку, приготування їжі, догляд за малими дітьми, за дітьми шкільного віку (перевірка уроків, виховання) й

т.п., а ці турботи забирають у жінки певний час. У сільській місцевості у кожному дворі майоріють квіти і, як правило, це також робота жіночих рук. Там, де жінка, там краса й тому квіти є обличчям господарського двору, особливим порядком біля нього як символ душі української жіночої статі. При вирощуванні овочів, фруктів, картоплі для продажу – жіночої праці також основна частина: чоловік, як належить, скопає город, підготує його до садіння, а жінка садить грядки, поливає, прориває бур'яни, доглядає і збирає врожай.

Співвідношення чоловічої та жіночої праці відіграє важливу роль для виробничих функцій сільського домогосподарства, але в кожному майже такому господарстві збереглися уже домінуючі й давно традиційно розподілені елементи праці. Склалося так, що за роки радянської влади селяни не мали можливості доступу до засобів малої механізації, була відсутня можливість мати в господарстві коней або яку-небудь сільськогосподарську техніку, а малий розмір домашнього городу (ділянки) був практично непридатним для використання сільськогосподарських машин, які і широко нині використовуються на приватних фермах Західної Європи. А звідси й низький рівень облашто-

ваності сільських будівель (нема водопроводів, каналізації і т.п.).

Таким чином, збереження в сільському житті поділу праці за статтю зв'язано з багатьма факторами, та головні з них – це надзвичайно низький рівень уречевленої праці, яка використовується в системі виробництва й обслуговування сільських домогосподарств. Частка ручної праці дуже висока, режим виживання жорсткий, а роль жінки – основна. Особливий тягар припадає на селянок у старшій віковій групі – після 45 років. Це той вік, коли спостерігається максимальний прояв здібностей до праці, це та ситуація, коли з погляду готовності людського капіталу в сільській місцевості людина працює на себе і свою сім'ю, та ще й на рідній землі.

Недостатнє наповнення засобами механізації та примітивні технології, а звідси – важка фізична праця людей, доводять до того, що життя на селі стає дедалі скрутнішим. На виручку приходить взаємопоміч і підтримка одних сімей іншими (родичі, сусіди), проте вся відповідальність за ведення порядку в господарстві в цілому лягає на жінку. Так склалося й так заведено уже з далеких часів.

Висновки. У нинішніх умовах, в яких живе нині країна, без модернізації сільських дворів неможливо розв'язати проблему розвитку АПК і сільської місцевості в цілому. Саме в селянському господарстві формується й відтворюється та мотивація, яка здатна забезпечити стійкий розвиток сільськогосподарського виробництва, і шлях до відродження села потрібно знаходити в рості й розширенні селянських господарств.

Треба розуміти теорію розвинутих країн, де наполегливо намагаються зберегти навіть малоефективні сільські господарства, враховуючи, що саме там виробляється не тільки продукція, а також відбувається широке відтворення людського капіталу із заданими властивостями. А це в свою чергу підводить до аналізу різнобічних характеристик сімейних господарств, тобто самої трудової сім'ї, її членів.

Слід зазначити, що дана оцінка соціального становища сільської жінки актуальна і нині, а суттєві концептуальні засади докорінного поліпшення умов праці та життя се-

лянок потребують перегляду. Адже за ці останні більше ніж 15 років майже нічого не змінилося в житті сільського населення. Час диктує велику необхідність прийняття конкретних заходів щодо його поліпшення, тобто докорінно змінити в бік кращого життєві умови сільської жінки, її сім'ї, її дітей.

Основним підходом до розв'язання проблеми повинна бути орієнтація суспільства на поєднання інтересів усіх сторін, на реальну оцінку принципів соціальної політики в сучасному демократичному світі, як:

1. Визнання ролі жінки в трудовій сім'ї, адже сім'я – це один з основних соціальних осередків суспільства, який стоїть на захисті життєдіяльності людини, її здоров'я, відтворення, розумної спадкоємності поколінь. Живе територія – живе держава. Багата територія – багата держава, бо це і є її основне багатство.

2. Проведення необхідних змін у соціальному статусі селянських жінок, зміцнення захисту прав матері та дитини, а також укріплення наукового розуміння ролі жінки-селянки в повсякденному житті села. Рівень оплати праці на селі як для чоловіків, так і особливо для жінок повинен бути вищим на 25%, ніж в інших галузях.

3. Створення умов для вирівнювання можливостей сільської жінки для самореалізації її особистості, активної участі її в соціальній та суспільно-політичній сферах нинішнього життя: в кожній садибі – автомобіль для обслуговування сім'ї, дітей, домашніх потреб. За таких умов буде надія на повернення в Україну, в її села 5 млн заробітчан, які виїхали в інші країни.

4. Створення рівних економічних умов у державі для ведення аграрного бізнесу на селі. Доопрацювання для цього необхідних законодавчих актів.

Проблема поліпшення соціального становища сільської жінки в Україні нині знаходиться на передньому плані й потребує невідкладних заходів щодо її розв'язання з боку держави.

Адже існує справедливість, є ціла наука про розвиток людського мислення, в теорії якої є вислів великого німецького філософа І. Канта, де він доводить, що „когда справедливость исчезнет, то не останется ничего,

что могло бы придать ценность жизни людей”. І в цьому напрямі жевріє надія, що об’єднані сили усіх жіночих рухів привернуть увагу відповідних владних структур до

проблем жінки та її праці з метою поступового подолання назрілої кризи на селі. Цьому повинно сприяти проведення адміністративної реформи, яка нині на часі.

Список використаних джерел

1. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст.: сторінки історії/ Л.О. Смоляр – Одеса: Астропринт, 1998 – 408 с.
2. Якуба К.І. Жінки в трудовому потенціалі села: [моногр.] / К.І. Якуба – К.: Аграр. наука, 1998. – 280 с.
3. Булавка О.Г. Стан та проблеми соціального розвитку сільської поселенської мережі / О.Г. Булавка// Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємство і менеджмент). Розд. VIII, підрозд. 8.1. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012.
4. Руснак А.В. Стратегічні напрями та регіональні пріоритети сталого розвитку сільських територій [моногр.] / А.В. Руснак. – Херсон: Херсонський держ. аграр. ун-т, 2014 – 392 с.
5. Нелеп В.М. Економіка і мистецтво: [посіб.] / В.М. Нелеп – К., 2013. – 132 с.
6. Орлатий М.К. Державне регулювання розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів України: навч. посіб. / М.К. Орлатий. – К. : Вид-во УАДУ, 2002.
7. Орлатий М.К. Розвиток галузей соціально-побутового призначення в сільській місцевості / М.К. Орлатий. – К.: Вид-во УАДУ, 2003.
8. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: моногр. / В.С. Дієсперов. – К.: ІАЕ, 2008.
9. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51-58.
10. Молдаван Л.В. Сталий розвиток аграрної сфери – цільовий вектор на XXI століття // Л.В. Молдаван // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 93-95.
11. Населення України за 2013 рік. Демограф. щорічн. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 296 с.
12. The Drama of the Commons / E. Ostrom T. Dietz, N. DolSak, P.C. Stem, S. Stonich and E.u. Weber, Eds. // Research Council, Committee on the Human Dimensions of Global Change, Division of Behavioral and Social Sciences Education.: Washington, DC : National Academy of Sciences Press. – 2002. – Режим доступу: http://www.nap.edu/catalog.php?record_id=10287.
13. Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges / E. Ostrom, J. Burger, Ch.B. Field, R.B. N D.Policansky // Science. Vol. 284. – Ks 5412. – 9 April 1999. –P. 278-282.
14. Rusnak A. Principles and objectives of sustainable development of rural areas / A. Rusnak // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. [Ukraine-Bulgaria-Europen Union: contemporary state and perspectives], (м. Варна , 18-23 вересня 2013 р.). – Варна-Херсон: Наука і економіка, 2013. – С. 20-24.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна експортувала майже 9,8 млн т зернових

Стан експорту зерна станом на 01.10.2015

Фактичні обсяги експорту становлять 9824 тис. т, з яких: пшениці – 5452 тис. т; кукурудзи – 1448 тис. т; ячменю – 2908 тис. т та інших зернових – 16 тис. т.

Завантажено на судна – 427 тис. т.

Обсяги експортованих та підготовлених до експорту зернових становлять 10251 тис. т (пшениці – 5792 тис. т, ячменю – 2987 тис. т та кукурудзи – 1456 тис. т).

Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна

Ціни попиту на зернові в даний час коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 2800 до 3700 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 2650 до 3150 грн за 1 т.

Ціни на продовольчу та фуражну пшеницю склалися такими: на пшеницю 3 класу – 3045 грн/т, на фуражну – 2831 грн/т.

Середні ціни на ячмінь становлять 3007 грн/т, на кукурудзу – 2903 грн/т.

Прес-служба Мінагрополітики України

UDS 339.166.5:338.43



*L.I. KURYLO, doctor of economic sciences,
professor, scientific secretary
National Scientific Center
"Institute of Agrarian Economics"*

The problems of formation of the intellectual property market in the agricultural sphere

Scientific problem. A significant part of the objects of the intellectual property rights, which is not involved in the turnover of the Ukrainian market, is a stock of the economic advance today. Today Ukraine, having considerable achievements in the development of new technologies, engineering projects, plant sorts, animal breeds that can compete in the world market, uses this potential not enough, which is primarily due to the insufficient funding for further implementation and commercialization of the development results.

Analysis of recent researches and publications. Fundamental aspects of the given scientific problem are reflected in the works of national scientists: V. Bazilevich, V. Heyets, A. Butnik-Seversky, A. Kendyukhov A. Chukhno and the others. In the agricultural sphere, these issues have been studied by Yu. Lupenko, A. Shpykulyak, A. Zaharchuk, and other scientists. M. Mohylovoyu. The intellectual property is a structural element of the intellectual capital and along with the human resources makes the intellectual resource of the enterprise, branch and state. Despite the existence of a large number of studies, it cannot be stated that the meaningful and accomplished theory of the intellectual capital was created. The issues of the state and the contents of the intellectual

capital of the agricultural sphere, the esteem of the real state of the intangible assets in the agriculture, the commercialization of the objects of the intellectual property rights require attention.

It is known that the agricultural industry has certain characteristics, which are determined, in particular, by dependence of the production methods on the natural climatic conditions, by a large share of non-traditional objects of the intellectual property rights and other factors.

The objective of the article is to disclose the problems of forming of the intellectual property market and a way of solving them, taking into consideration the industry features.

Statement of the main results of the study. The intellectual property like a system of rights is characterized by certain features:

- It is created by the author or group of authors, whose non-property rights are kept permanently;
- during the sale (transfer) the alienation of knowledge belonging to the author or team of developers doesn't happen;
- it can be used simultaneously by several legal entities and individuals without physical deterioration;
- it is constantly linked with the features of patent and copyright, the legislation on the protection of commercial secret, selection achievements.

© L.I. Kurylo, 2015

The objects of the intellectual property rights are determined by the Civil Code of Ukraine, and, depending on the area of application, can be divided into three groups: the objects of the industrial property, artificially distinguished non-traditional objects of the intellectual property and the objects of copyright and associated rights. The intellectual property market should be understood as a mechanism of transfer of the rights to the products (results) of the intellectual activity and related to them interests, the conduct of price formation and their usage in the economic turnover. The system of exclusive rights to the results of the intellectual activity (intellectual product) is a feature in the establishment and somehow set aside functioning of the intellectual property market. The contractual agreements on such a market are executed as a transfer of exclusive rights to the intellectual property or a transfer of the objects of legal protection that slightly distinguishes it from the other markets [2].

The feature of the intellectual property market in the agriculture is that, on the one hand the new varieties and breeding stock, etc., i.e. the material component of the intellectual work, on the other hand – the rights to the selection achievements stand as the goods. The principal issue for the functioning of this market is the selection of the objects and the subjects of the market, since the economic turnover includes the products of the intellectual activity and they are a subject to the alienation from an owner-creator, although they continue to be his property.

The creator (the creators) of the object of the intellectual property rights and other persons who own the non-property and (or) property rights of the intellectual property are the subjects of the intellectual property rights. Among the subjects of the intellectual property rights, a special place belongs to the creators: the author, the maker, the inventor, the innovator. These are the creators who can transfer this right to a legal entity.

The important points of sale of the intellectual property is that the seller (in most cases) knows those whom he alienates the object because the seller's image depends on the efficiency of the usage of the object, also a special agreement is made that commits to not only the mutual obligations of the parties, but all the fol-

lowing actions on the protection of the mutual interests, risk insurance and ensuring guarantees.

In the overall scheme of functioning of the intellectual property two aspects: legal and economic can be distinguished. The legal aspect includes the legal security and protection of the intellectual property, and the economic one runs the gamut of activities: the investment in the objects on the development stage of practical usage; the estimation of the rights on the objects of the intellectual property; the introduction of the rights on the objects of the intellectual property to the authorized capital; the consumer promotion of the intellectual property, etc..

In order to provide the conditions for a successful functioning of the intellectual property in Ukraine it is necessary to create the favorable conditions for every member of the market to obtain the benefits in carrying out the operations of purchase and sale, subject to the active legislation.

According to the annual report [3] NAAS the scientific institutions in 2014 drew up and sent 337 applications for receiving the protection documents for the objects of the intellectual property rights and received 451 protective documents. 101 new varieties and hybrids were taken to Ukrainian Institute of the expertise of plant varieties of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine for the variety trial, and 227 protective documents were received. Moreover, the main innovative achievements in 2014 include: the development of a number of resource-saving technologies of cultivation of grain, forage and vegetable crops; new technologies, technological equipment (for food and processing industries) and technical instructions; the examining of 603 completed scientific research results and the introduction of the scientific research results in 593 agricultural enterprises and 1133 contracts were signed worth 12,238.85 thousand of UAH.

Overall, NAAS scientific institutions received 22.6 million UAH for 1908 license contracts and 51.3 million UAH for 4151 economic ones from the signed contracts for the usage of the objects of the intellectual property rights. The leadership in the sphere of commercialization of the scientific achievements belongs to

Selection and Genetics Institute - National Center of Seed Farming and Variety Examination (6.6 million UAH) and the Institute of Crop Productionn. a. V.Y. Yuryev (4.6 million), funds were received to a special fund for the licensecontracts [3].

The low effectual demand for the intellectual products is the negative impact on the de-

velopment of the innovative processes in the agriculture of Ukraine. The lack of money that most of the agricultural producers have does not allow them to implement new technologies.

The innovativeness of the industry as a whole can be characterized by the indicators presented in table.

Table 1. The indicators of innovation of the agricultural sector of Ukraine

Indicators	2005	2010	2011	2012	2013
The total of scientific and technical works, thousand UAH	4818580,9	9867092,4	10349890,0	11252692,0	11781106,5
in % toGDP	1,1	0,9	0,8	0,8	0,8
<i>among others</i>					
<i>public sector</i>	1493743,2	3302899,6	3683560,1	4312482,6	4339851,7
<i>business sector</i>	3075785,2	5990198,7	6054628,6	6210347,0	6741287,6
<i>higher education sector</i>	249052,5	573925,8	611689,6	729849,5	699967,2
<i>private non-profit sector</i>	-	68,3	11,7	12,9	-
The total of scientific and technical work aimed at the agriculture, hunting, forestry thousand UAH	259443,6	533008,3	558765,4	609155,3	576497,1
in % to GVA of agriculture	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5
<i>among othersbasic researches</i>	37,0	36,6	34,7	40,1	42,3
<i>applied researches</i>	28,9	41,4	40,1	43,7	40,9
<i>developments</i>	15,3	12,4	14,1	4,8	4,8
<i>scientific and technical services</i>	18,8	9,6	11,1	11,4	12,0
Introduced scientific and technical works, overall in Ukraine, %	54,2	68,9	69,9	71,7	64,0
Funding for agricultural science, thousand UAH.	256196,8	521050,9	541067,5	612644,9	583490,3
% of total funding	5,0	5,8	5,6	5,8	5,2
Number of agricultural enterprises, in which innovations were carried out	1508	1087	1203	680	1076

The scientific and technical works worth about 577 million UAH, which is 0.5% of gross value added in agriculture, including the basic research accounted for 42.3%, applied research - 40.9%, scientific and technical development and services - 16.8% were sent to the agriculture, hunting and forestry in 2013. The distribution by a type of work with a high share of the undertaken basic researches does not correspond to the suchlike distribution in the economically developed countries (F: E: P = 15: 25: 60). The state must encourage the formation and the expansion of the cluster models, within which the form of a dialogue between the economic agents, academic and government institutions is created.

The formation of the infrastructure of the intellectual property is one of important directions of activation of the national innovation policy. The activation of the market researches

in this area, the auction sellings, and the innovative exchange markets- all this should contribute to stimulation and meeting the demand for the objects of the intellectual property.

The ownership of the intangible assets is an important factor for the agricultural enterprises that increases the efficiency of the economy management, of their cost, creditworthiness and investment appeal, the fact that the leaders of these structures are becoming aware of gradually. The growth of the intangible assets as a part of the assets of the agriculture can be observed. In addition, the commercialization of the land leasehold and the display of the ownership of these rights as an intangible asset in the balance of the agricultural enterprises create confidence in their leaders in the implementation of the strategic development plans, they are a prerequisite for the development of the mortgage credit in the agriculture. Fully agreeing

with the statement of academic N.Ya. Dem'yanenko about the absence of the institution of leasehold in the country, scientists L.I. Mikhailova, O.V. Kyrychok consider the implication of the land leasehold as a tool of mortgage credit possible [4].

The process of commercialization of the intellectual property sphere faces the obstacles caused not only by financial and economic crisis which led to a decrease in the creditworthiness of the economic entities of all the sectors, including the agriculture, but also such factors as:

- increasing the expenses on the protection of the objects of the intellectual property rights that has been marked during the past four years and implicates the threat of possible closing up of the patent activity in Ukraine...;
- the problems with the uncertainty concerning the distribution of the property rights to the objects of the intellectual activity when these are created for the public funds. The legal uncertainty of the owner reduces a possibility of disposal of the rights to the products of the intellectual activity.

The state regulation in the sphere of the intellectual property involves a complex of the organizational, economic and legal measures that are carried out by the state to use the objects of the intellectual property effectively. In Ukraine, the government regulation of the intellectual property is accomplished in the following areas of regulation: the results of the creative activity; the relationship with private individuals who are the creators or the users of the objects of the intellectual property rights; the relations with the organizations that develop or use the objects of the intellectual property rights.

The research of the problems of state regulation of the relations in the field of the intellectual property gives grounds to classify the methods of the state regulation as the methods of direct and indirect action. The methods of direct action are such that have the imperative contents in their basis that are, by their legal subject matter the administrative methods. These methods are: of the legislative and normative initiatives, institutional and organizational, of fiscal management, of the government orders, government loans and state guarantees, of the export-import quotas. The indirect meth-

ods include the indirect influence of the state on the regulation of the relations in the sphere of the intellectual property. These are the economic methods, which include the methods of economic planning and economic forecasting, of the mechanisms of the depreciation policy, of economic encouragement, of the share participation in the funding of the scientific researches.

The state must actively influence all the components of the process of creation, legal protection, transfer of the intellectual property in order to increase the competitiveness of the national intellectual production. As it has already been noted, the mechanism of development of the intellectual property in the agricultural sphere must include three components: economic, legal and regulatory; organizational.

The economic component must be provided by the state through the definition of priority directions of science and technology; ordering of the objects of the intellectual property by public funds; stimulating and supporting of the inventive activity.

The legal and regulatory part must be directed at:

- harmonization of the national legislation with the international, in particular that of the EU;
- Improvement of the legal regulation of economic component of the intellectual property rights that provides a system of payment of the customs duties and fees related to the protection of the objects of the intellectual property rights;
- strengthening of the legal protection of the intellectual property rights, in particular through strengthening the legal responsibility for the copyright infringement (criminal, administrative, civil);
- improvement of regulatory support of the activity of patent attorneys, strengthening of state control over the quality of their services;
- improvement of the patent-information support related to the acquisition of the intellectual property rights;
- implementation of the measures for activation of participation of Ukraine in the activities of WIPO and improving the country's image in the international processes about protection of the intellectual property.

The organizational component must provide the commercialization of the objects of the intellectual property rights through the development of innovative infrastructure and business function.

The necessary condition for the innovative development is the conscious formation of the national innovation system, which requires a clear policy of the government and balanced actions of the state, regions and public. The national innovation system will provide the favorable innovative climate, conditions, and incitements for all parts of the innovation mechanism.

Conclusions. The mechanism of the state support for the objects of the intellectual property rights, which is practically absent today in Ukraine, does not promote the export of the production of national commodity producers, despite their high competitiveness. The state policy in the sphere of the intellectual property must provide an effective and efficient protection of its rights, which requires along with the further research of the economic component the

creation of the legal mechanisms for its implementation – in particular, solving the following issues:

- creation of business environment for successful functioning of the innovation activity and the market of the objects of the intellectual property rights;
- development of a concept of interaction of education, science, industry and state;
- creation of powerful system for financing innovation activity;
- encouragement of the development of research and development and innovation activity, commercialization of the research results;
- protection of the intellectual property;
- creation of a state system of informative and consultative support of the innovation activity at all stages of innovation.

The state must actively influence all the components of the process of creation, legal protection, transfer of the intellectual property in order to increase the competitiveness of the national intellectual production.

References

1. The Civil Code of Ukraine [Electronic resource]. – Access: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.
2. Kurilo L.I. The intellectual capital in the agricultural sphere of economy: monograph / L.I. Kurilo. – K.: ESC IAE, 2012. – 330 p.
3. The report on the activities of the National Academy of Agricultural Science of Ukraine in 2014. – K.: Agricultural Science, 2015. – 524 p.
4. Mikhailova L.I. The intangible assets as a part of the resource potential of the agricultural enterprises / L.I. Mikhailova, A.V. Kyrychok // The economy AIC, 2012. – № 1. – P. 76-81.
5. Drucker P.F. The Essential Drucker. The Best of Sixty Years of Peter Drucker's. Essential Writings on Management. New York. – 2012. – 358 p.

The article has been received 14.09.2015

*

Новини АПК

Аграрна продукція відповідає світовим трендам

Ми переходимо від адміністративного регулювання ринку до вільної конкуренції. Тільки вільна конкуренція може забезпечити значне зростання аграрного сектору. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко. «Експортний сезон зараз активний. Йому сприяє проведена нами дерегуляція, скасування сертифікації в портах. Ми вийшли на рекордний експорт 34,6 млн т зерна. У минулому році було близько 33 млн т. Якщо обсяг виробництва становитиме 58-60 млн т, то ми можемо легко наростити обсяги експорту до 36 млн т», – повідомив Міністр.

За словами очільника Міністерства, Україна вдвічі збільшила імпорتنі поставки до Китаю. «90% кукурудзи, яка закуповується нами – українська. Ми активно співпрацюємо у цьому напрямі з Саудівською Аравією. Чекаємо коли відкриється ринок Ірану. Ця країна готова купувати до 3 млн т нашого зерна. Європа також закуповує у нас величезну кількість зернових. Загальний експорт продуктів харчування в ЄС за 8 місяців 2015 року становить майже 2 млрд дол. Основні імпортери нашої продукції – Іспанія, Італія, Голландія. Ми працюємо на відкритому ринку і відповідаємо світовим трендам», – зауважив Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України



*I.L. FEDUN, doctor of economic sciences,
associate professor (docent),
department professor
Kyiv National University
of Trade and Economics*

Features innovative software development investment in agricultural production

Scientific problem. Nowadays, innovation and investment actives in the agricultural industry as well as the overall development of a modern model of the economy is a priority in Ukraine. This draws attention to forming a strategy for diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry in current post-crisis economic environment.

The importance of innovation and investment actives in the agricultural industry is being actualized through increased competition and enhanced by the industry specificities. The relevance of justifying a strategy for diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry is difficult to be overestimated. Solving this issue determines whether the agricultural industry becomes economically powerful or rolls down to the lowest level turning into a raw materials appendage for other countries.

Analysis of recent researches and publications. The issues of innovative and investment development were addressed by foreign and national scientists including: V. Andriichuk, S. Volodin [2, 3], O. Vytvytska [1], P. Haidutskyi, V. Haets, O. Hudz [4], O. Datsii [5], P. Drucker, L. Zaburanna [6], S. Kuznets, L. Kurilo [10], M. Limitovskyi, Y. Lupenko [12], P. Makarenko, M. Malik [12], V. Mesel-Veselyak [12], M. Porter [14], T. Rateringer [15], C. Freeman [17], W. Sharpe [16], P. Sabluk [10], V. Sytnyk, P. Stetsyuk, R. Solow, L. Soti,

B. Twiss, R. Fatkhutdinov, H. Freeman, W. Hartman, H. Haushtein, A. Schpidhoff, O. Shpykuliak [10], J. Schumpeter and others. At the same time, despite the huge number of scientific papers, issues relating to the prospects and problems of innovative and investment development of the agricultural industry have been considered insufficiently. In national and foreign scientific publications, a very little attention is paid to the development and intensification of innovation and investment in the agriculture industry; a sufficient volume of actionable researches that would become a basis to a theoretical rationale for necessity and methodological approaches to form a strategy for diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry in current post-crisis economic environment has not been accumulated.

The objective of the article is to outline issues of innovative and investment development of the agricultural industry in Ukraine and justify the necessity of and methodological approaches to the strategy for diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry in current post-crisis economic environment.

Statement of the main results of the study. The need for diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry is justified by the fact that, currently, the technological structure of the agricultural industry does not meet modern requirements, so simply replicating it can not provide the agriculture area with economic growth and com-

petitiveness. The structural deformations are mainly caused by a significant share of energy-intensive industries. Trends comprising high costs of the agricultural industry and its low innovativeness remain unchanged.

Changes in the agricultural sector should be aimed at improving proportions within the agricultural industry and forming a structure of agricultural production which would meet the needs of the domestic market, as well as balancing the production capacities. These should be exercises by stimulating the fourth and higher modes of development, enhancing innovation-oriented industries for agricultural production of new ones and substantially improved types of agricultural products based on energy-efficient technologies and equipment, expanding the range of agricultural products, especially in the areas that form the consumer market offer.

So, more than 2/3 of the total agricultural products account for industries producing raw materials. Orientation of the production structure at raw materials and its dedication mainly to export needs makes the agro-industry and agricultural economy as a whole extremely dependent on external markets, impedes the development of the internal market and reduces the possibility of the national development in agriculture, leads to irrational use of natural resources, especially the land.

Currently, in Ukrainian agricultural production, the third and fourth technological innovativeness modes are dominant (the share of which is about 80%). The fifth (6-8% of total production) and sixth technological innovativeness modes (1-3%) are bio-and nanotechnologies-based. The high-tech industries of the 5th and 6th technological innovativeness modes are located mainly in Kyiv, Kharkiv and Lviv oblasts. The export commodity structure also stays irrational with the share of finished products being 30-35% and the share of raw materials being 65-70% (in the global export structure, finished products occupy 77.5% while raw materials and semi-finished products - only 12.5%). It should be noted that the above trends do not imply the need of completely discontinue raw materials production but require creating an environment for dynamic growth in processing and exporting food and finished products.

The problem of technical condition of agricultural industry is extremely sharp. The high

degree of deterioration of production assets in most agricultural enterprises does not allow national producers to sustain competition with western manufacturers in quality of released food products even in the domestic market. Therefore, an important task faced by the the Ukrainian farming industry is its modernization and finding ways to improve the efficiency. The basis of solving this issue is the intensification of technological and product innovations in the process of diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry. Development of new technologies is a basis for market competition, the primary mean of raising efficiency of agricultural industry and improving products quality.

The current situation in Ukraine is different. In the absence of funding, agricultural companies reduce production of high-technology products preferring to produce technically simple and cheap ones.

Lately, only one innovate direction dominates in agricultural industry being the introduction of new technological means in order to expand the products range while the development of new technologies is considered minor by agricultural companies. That leads to negative consequences being the reduction of promising innovative developments, decrease in their quality and level of novelty, breaking proportions of existing scientific and technical potential in the agricultural sector as well as insufficient innovativeness in agricultural businesses.

It should also be noted that, in purchasing scientific and technical achievements in form of licenses for use of an agricultural property, Ukrainian producers prefer national developments because of their lower price. The development of critical core complex technologies (Macro technologies) is also of a great importance having a significant impact on the efficiency of agricultural industry, products quality, increase in export potential and providing transition to a new innovative technological mode (designing composite products, high-efficiency separation of mixtures, technologies of substances with special and anomalous properties, nanotechnologies) [7]. One of the priorities of diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry is the reduction of energy-intensive industries through development of knowledge-based in-

dustries and industries with low energy and material intensity. In other words, the factor of energy efficiency is among the key ones as its level determines the operational efficiency and competitiveness of an agricultural industry.

So, in recent years, reduction of energy intensity of agricultural industry is provided mostly by the influence of structural factors. We should note that, during this period, the share of energy in the cost of agricultural products reduced in proportion to a grow in production volumes resulting in the dynamics of growth of products output being ahead of the dynamics of energy consumption.

For maintaining the existing rate of decrease in energy intensity of agricultural industry (4-6% annually), should immediately engage the technological factor of the energy saving potential [13]. The most effective and large-scale energy-saving opportunities are as follows: implementation of new energy-saving technologies and equipment; improvement of existing technologies and equipment; reduction of energy losses; improvement of products quality, development and reduction of losses of raw materials; substitution and selection of the most efficient energy carriers. Therefore, issues associated with the implementation of energy efficient technologies and equipment in all areas of the agricultural economy acquire the great importance (the total of energy-saving projects implemented in production is very small).

The rise in the price of energy carriers makes the effective functioning and development of many agricultural enterprises impossible without significant loads aimed at reducing the energy cost share in the cost of agricultural products as well as efficient use of energy resources. A basis for reducing power intensity of agricultural products in all areas of the agricultural economy is the development of effective state regulations system in the energy saving.

This will allow, the first, to improve the structure of final energy consumption by substituting critical fuel types while increasing the efficiency of agricultural industry. At the same time, it is necessary to increase the pace in implementing energy efficiency technologies that will reduce the energy demand per a unit of output.

This requires, first, to audit the developments of national scientists and adopt, on the state level, decisions for their support and

large-scale implementation, and, secondly, to search systematically for the most effective global developments. The special attention should be paid at involvement of secondary resources and local energy sources. [13]

This issue can be solved through the use of economic incentives - cheaper credits, VAT exemptions, exemption from taxation of profits earned through the introduction of energy-efficient and energy-saving technologies, exemption from import fees for materials, equipment and components imported into Ukraine and used for production of equipment that runs on alternative energy sources.

Currently, an unfavorable situation formed in the meat and dairy industry resulting from a decrease in demand for its products primarily on foreign markets through technological backwardness of the products comparing to overseas processing enterprises in this area. Development of agricultural machinery is essential for technical re-equipment of agricultural industry, and therefore should increase its share in the overall structure of the industry, but only increasing its level of innovativeness.

Unfortunately, the share of high technology products is constantly decreasing in the structure of agricultural engineering. As a result, this will lead to solving the internal problems through procuring equipment and technologies and falling into a long-term technological dependence on external sources [11, p. 160].

Strategic directions for the development of agricultural machinery should be the production of complex agricultural machinery as well as technologies and equipment ensuring innovation in all other sub-industries within the agricultural industry. Priority sub-industries that determine the technological level of the agricultural engineering are the production of means for implementing energy saving technologies, manufacturing processing equipment for modernization of the agricultural industry. Also, a basis for diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry is the increase in efficiency of food production and exercising active policy in import substitution. Development of the agricultural industry should be carried out by its technical and technological re-equipment based on environmentally friendly technologies.

A particular attention should be paid at the development of new types of agricultural products.

Should create an environment for diversification of agricultural industry and optimizing its structure by increasing the items range of new stocks.

The main focus in the development of agricultural industry should be made not on rising the amount indicators but also on the products quality based on transition to innovative technologies [8, p. 779]. Therefore, should restructure the agricultural industry only based on innovative diversification. Transformations in agricultural industry should be aimed at increasing the share of knowledge-intensive and high-tech industries and technological renovation of industries.

In the food industry, should increase the use of highly efficient biotechnologies. A significant increase in the production with a focus on domestic consumers by harmonizing the raw materials base and enhancing the protection of domestic producers should be a strategic priority for the agricultural industry.

Should also take measures to ensure the competitiveness of agricultural industry by renewal of production assets and implementation of modern organizational forms of managing agribusiness [9]. Thus, diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry will facilitate: optimization of the agricultural industry structure with an enhanced role of the internal market and accelerated development of knowledge-intensive and high-tech types of agricultural activities; innovative and technological modernization with increase in the share of new technological modes providing for deep processing and release of final consumption products; implementation of energy-efficient development model with extended use of alternative and renewable energy sources, diversification of energy supply and formation of an effective capacity generating structure, introduction of environmentally friendly processes. Should emphasize that for diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry, the process of innovations expansion must change from a centralized one to a local one when particular regions, due to local innovation processes, become "innovation points of growth" of the agricultural economy [4].

However, the international experience shows that no successful regional innovation is possible without an adequate state support at local,

regional and national level. Successful diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry needs a government support of priority sectors in accordance with the principles of fair competition for all market participants.

In order to enhance innovations, use internal organizational potentials of agricultural enterprises in course of diversifying their activities, create conditions for development of all sub-industries in the agricultural industry through expansion and implementation of innovation, need to enhance and implement the innovative and investment development of the agricultural industry.

Conclusions. When planning the state policies in innovative and investment development of the agricultural industry, must realize that structuring it in present form is impossible and economically not feasible.

There is a need for a clear innovative and investment state policy for development of the agricultural industry providing for a set of measures stimulating the promotion of agro-industrial products at the national and foreign markets, supporting agricultural exports and protection of local producers, flexible regulation of prices and tariffs of natural monopolies and so on. In the regions, local conditions should be taken into account: scientific, technical, financial, economic, industrial, social, and educational opportunities should be evaluated in order to support innovative and investment development of the agricultural industry, needs of agricultural enterprises in technological innovations and economic potential needed to deliver them should be studied. It will ensure the control of the process, enhance innovative and investment activities, and legally strengthen the innovative direction of the agricultural industry development in each region.

Preparation of similar programs has long been a standard in the EU. Now, these have been designed and operate in nearly 100 European regions, and their main areas are IT, biotechnology, nanotechnology, new materials and energy technologies. Searching for a strategy of innovative and investment development of the agricultural industry should define a direction to upgrade the existing production capacities, introduce structural changes in the agricultural sector basing on reduction of the costs in the

agricultural industry in order to select the most favorable option for the development of sub-industries considering the regulatory environment. Today, not only the resources held by an agro-industry are important, but also an ability of the authorities and agricultural businesses, in response to market challenges, to adapt quickly the existing resources as well as develop and create and innovative ones.

In conditions of private agricultural business dominating, the authorities are able to impact on business exclusively through creation of an attractive business climate in the region. An important factor promoting the innovative and investment development of the agricultural industry is creating state programs that should support the development and expansion of in-

novations and stimulate conditions for their implementation.

However, as the experience of the EU countries, Japan, Korea and China demonstrates, these are not a guarantee of effectiveness of innovative and investment activities but the allow to coordinate measures for intensifying measures to stimulate these activities, provide for control over the expenditure of funds [4, p. 8]. Addressing issues of diversifying the innovative and investment development of the agricultural industry is impossible without improvement of the legal framework and encourage mechanisms based on tax, fiscal, depreciation and investment policies leverage, creation of an infrastructure to support innovations in farming industry, providing scientific and technical activities with qualified personnel.

References

1. Витвицька О.Д. Формування стратегії інноваційного розвитку аграрних підприємств / О.Д. Витвицька // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 132 – 138.
2. Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки : [моногр.] / С.А. Володін. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.
3. Володін С.А. Методичні підходи щодо інноваційного бізнес-проекування в аграрній сфері / С.А. Володін, Л.В. Шанда // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 11-18.
4. Гудзь О.Є. Вплив фінансового капіталу на контури інноваційно-інвестиційної діяльності в аграрній сфері України // Вісник Харк. Нац. Техн. Ун-ту сільського господарства: Економічні науки. Вип. 90. – Харків: ХНТУСГ, 2009 р. – 316 с. – с. 45-57.
5. Дацій О.І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України / О.І. Дацій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 65-76.
6. Забуранна Л.В. Соціально-економічні аспекти розвитку агропромислового виробництва / Л.В. Забуранна, Н.В. Попрозман // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 15-22.
7. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи : [аналітична доповідь] / [за ред. Я. А. Жаліла]. – К.: НІСД, 2009. – 52 с.
8. Кемічаджи Т. І. Напрями оптимізації державної інноваційно-інвестиційної політики України / Т. І. Кемічаджи // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : [сб. научных трудов]. – Донецк : ДонНУ, 2008. – С. 777-780.
9. Новицький В. Промисловість: стратегія перетворень / В. Новицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article.jsessionid?>
10. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
11. Стаматова Ю. О. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку з урахуванням регіональних особливостей / Ю. О. Стаматова // Економічний простір. – 2009. – № 22/2. – С. 156-164.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]; НААН, ННЦ „Ін-т аграр. економіки; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
13. Шаповал А. І. Еколого-економічні аспекти переходу України до енергозбереження / А. І. Шаповал // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2009. – № 1. – С. 198-205.
14. Porter M.E. On Competition. Updated and Expanded Edition / Michael E. Porter. – Boston: Harvard Business School Publishing, 2008. – 544 p.
15. Rättinger Tomáš. An Assessment of the Differentiated Effects of the Investment Support to Agricultural Modernisation: the Case of the Czech Republic / T. Rättinger, T. Medonos, M. Hruška // Agris on-line Papers in Economics and Informatics. – 2013. – № 4. – P. 153-164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.agris.cz/files/2013/agris_online_2013_4.pdf.
16. Sharpe William F. Investments / William F. Sharpe, Gordon J. Alexander, Jeffery V. Bailey. – New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 1999. – 965 p.
17. Freeman C. The economics of industrial innovation / C. Freeman. – London : Campus Verlag, 1982. – 448 p.

The article has been received 16.09.2015

* * *

УДК 631.173 : 339.13



*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу
ринку матеріально-технічних ресурсів
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Досвід розвитку сільського господарства Польщі

Постановка проблеми. Польські фермери були практично єдиною соціальною групою, яка скептично ставилася до членства країни в Європейському Союзі. У період проведення референдуму, за оцінкою багатьох соціологічних опитувань, проти членства було від 70 до 80% фермерів. Селяни побоювались нових економічних і соціальних умов, оскільки економічний стан сільського господарства на той час був на низькому рівні та не забезпечував задовільного доходу для 4/5 сімей, що брали участь у сільськогосподарському виробництві.

Драматичну ситуацію загострили також пропозиції Європейської Комісії. Був помітний дисбаланс між правами й обов'язками нових країн, що вступали до Європейського Союзу. Країни-кандидати повинні були взяти на себе в галузі сільського господарства всі зобов'язання, що впливають із досягнень Співтовариства на дату членства, тоді як повні права мали бути надані лише після десятирічного перехідного періоду. Такий тривалий період переходу із запропонованими умовами, на думку багатьох, являв реальну загрозу для конкурентних здібностей багатьох польських комерційних ферм, у тому числі економічно сильних.

Але прихильники інтеграції звертали увагу на високу ймовірність прискорених тем-

пів економічного зростання. Саме економічний ріст та якісна зміна підвищення попиту на продукти харчування стала передумовою для довгострокового сталого розвитку сільського господарства і харчової галузі. Членство Польщі в Європейському Союзі, безсумнівно, є фактором прискореного розвитку нових фермерських господарств. За 2003 – 2013 роки зростання валового внутрішнього продукту дало змогу прискорити збільшення внутрішнього споживчого й інвестиційного попиту та розвиток експортного потенціалу. Швидке економічне зростання і доходи населення сприяли поліпшенню якості їжі, тобто удосконаленню структури споживання продуктів харчування, збільшили технологічність та комерційні послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток сільського господарства через поліпшення використання матеріально-технічних ресурсів, державної підтримки сільськогосподарських підприємств, організації методологічних та методичних засад розширеного відтворення основних засобів, що має важливе значення для забезпечення ефективності державних і власних інвестицій, зробили такі вітчизняні вчені, як Г.М. Підлісецький [1, 3, 6, 8], М.І. Герун [1], Я.К. Білоусько [5], В.Л. Товстопят [3], М.М. Могилова [6], С.Г. Мітін [2], В.О. Галушко [5] й зарубіжні [2, 9 – 12].

© О.В. Захарчук, 2015

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо поліпшення матеріально-технічного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств України в контексті європейського розвитку сільського господарства та його державної підтримки.

Виклад основних результатів дослідження. Нинішні опитування громадської думки показують, що після десяти років членства більше ніж 60% фермерів Польщі позитивно сприймають членство в ЄС. На думку поляків, складнішою є спроба надати поглиблену оцінку всього макроекономічного впливу польського членства в ЄС.

Для сільського господарства позитиву більше ніж достатньо. Аналіз показує, що якщо у 1999 році до 100 тис. домогосподарств (приблизно 5% від загального числа) збільшили вартість своїх активів, то у 2013 році вже було майже 300 тис. домогосподарств, або 17% від їхньої загальної кількості та які виробляли близько 70% валової продукції сільського господарства.

Сприятливі зміни відбулися також у технологіях, що використовуються у сільськогосподарському виробництві. За 2002-2010 роки частка домогосподарств із тракторами зросла від 35,9 до 44,6%; з комбайнами – від 4 до 6,5%, обприскувачами – з 15,8 до 21,5%.

Зміни відбулися також у тваринництві та переробній промисловості. На відміну від попередніх періодів, починаючи з 2002 року поголів'я худоби зростало щорічно не менше, ніж на 4 %. Щільність ВРХ на 100 га сільгоспугідь у 2012 році становила 67,4 ум. гол., та як у 2002 році вона була 45. Збільшення поголів'я худоби сприяло підвищенню рівня удобрення ґрунту органічними добривами. Останніми роками також більше використовували гербіцидів, мінеральних добрив, тобто зростала інтенсивність виробництва продукції рослинництва. Внесення мінеральних добрив, виміряних у кілограмах NPK у діючій речовині, у 2013 році збільшилося у 2,3 рази від рівня 2000 року, а відповідний показник внесення гербіцидів – майже у 3,2 рази.

Зростання інтенсивності виробництва рослинницької продукції супроводжувалося

підвищенням урожайності. Тільки за 2004-2013 роки врожай ріпаку збільшився на 48%, цукрових буряків – на 37, пшениці – на 21, а насіння кормових культур – на 15%.

У виробництві тваринницької продукції також поліпшилися показники продуктивності та виходу тварин. Середньорічний темп зростання виробництва молока становив майже 82 л на корову протягом цього ж періоду, а приріст свиней і великої рогатої худоби збільшився у середньому на 2 кг. У результаті цього середньорічний надій на корову становив 4618 л, а виробництво свинини в живій масі – 155,8 кг на голову. Це стало результатом генетичного прогресу в племінництві свиней, раціонах їх харчування, а також поліпшення якості власного та придбаного корму.

Слід також підкреслити, що за 2004-2013 роки збільшився загальний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції. Середньорічне реальне зростання за ці роки становило 1,63%.

Польща виробляє 12,7 млн т молока і є четвертим виробником у країнах ЄС. Виробництво досить стабільне, оскільки збільшення надоїв ще й компенсується спадом чисельності населення. Молоко переробляється в інші види молочної продукції з високою часткою доданої вартості (дозрілі сири, йогурт і т.д.). Чистий експорт молочних продуктів становить 1,3 млн т у перерахунку на молоко та його вартість дорівнює 950 млн євро. Польща стала також великим експортером сиру – 185 тис. т щорічно.

Країна є третім виробником цукру в ЄС. Виробничий потенціал галузі після реструктуризації дещо знизився до 1,9 млн т, але набагато перевищує попит внутрішнього ринку (1,6 млн т). Зниження посівних площ цукрових буряків до 185 тис. га компенсується вищими врожайми – до 630 ц/га. Модернізація цукрової галузі й зростання ресурсної бази фермерських господарств впливає на підвищення ефективності виробництва та переробки цукрових буряків. Цукрова галузь щорічно має можливість експортувати від 200 до 300 тис. т цукру в інші країни ЄС і світу.

З початком XXI ст. виробництво м'яса у Польщі збільшилося майже в три рази – до

1,6 млн т. Споживання м'яса зросло вдвічі, понад 26 кг на людину в рік. Це становить 37% від загального обсягу споживання м'яса. Експорт зріс в одинадцять разів та перевищує 530,0 тис. т, що становить 33% від виробництва. Нині країна є четвертим виробником м'яса птиці в ЄС і третім його експортером. У 2013 році вартість експорту становила близько 1,2 млрд євро. Завойовуються нові ринки збуту в Азії й Африці.

Польща є третім за величиною виробником зернових в ЄС. Останнім десятиліттям середній обсяг урожаю був 27 млн т, хоча і коливався від 21,7 до 29,7 млн т унаслідок природних факторів. Протягом багатьох років Польща була нетто-імпортером зернових та, не враховуючи окремих років, вона, як і раніше, ним залишається. Після вступу в ЄС ситуація в цьому відношенні не змінилася. До вступу екпортувалися у невеликих кількостях лише крупи, після вступу до ЄС незалежно від розміру врожаю експортується, принаймні, 1 млн т у сезон, а часто й понад 2 млн т. Водночас країна імпортує щорічно 1,5–2,5 млн т.

Польща є одним із найбільших європейських виробників, переробників та експортерів ріпаку. Становище великого виробника й експортера ріпаку Польща втратила у 90-ті роки і відновила його після вступу до ЄС. Політика ЄС щодо біопалива дала потужний імпульс для розвитку цієї культури. За 2004–2013 роки валовий збір зріс від 1 млн т – у 2000–2003 роках до 2,1 млн т протягом останніх п'яти років. Зі збільшенням виробництва та повільно зростаючого внутрішнього попиту на ріпакову олію Польща стала стабільним експортером ріпаку. Зі збільшенням експорту ріпакової олії також зростає експорт ріпакового шроту й маргаринів. Вартість експорту ріпакової олії підвищилася за 2004–2013 роки у 6 разів, а імпорту – в 4 рази. Незважаючи на розвиток експорту, Польща, як і інші країни ЄС, залишається постійним імпортером ріпакової олії, й негативне сальдо торгівлі поглиблюється. Це пов'язано з обмеженими можливостями для виробництва олійних культур і швидко зростаючим внутрішнім попитом на біопаливо й корм із високим вмістом білка.

Польща займає четверте місце після Іспанії, Італії та Франції як виробник свіжої

плодоовочевої продукції в країнах розширеної спільноти. Польща в ЄС є найбільшим виробником яблук, вишні, смородини, агрусу, малини й капусти, моркви, буряку та другим виробником у ЄС полуниці, огірків і цибулі. Менш помітним є внутрішнє виробництво специфічних видів овочів, а саме: капусти брокколі, гарбузових, салатів. Польська участь ще не перевищує 5% у ЄС в урожаї цих овочів.

За стабільного виробництва не змінюється та коливається навколо 45 - 50% від виробництва концентрату яблучного соку. Перевищує 50% частка Польщі в ЄС у виробництві заморожених фруктів (полуниця, вишня, малина, смородина, агрус, слива) і концентрованих соків із м'яких фруктів. Вже на другий рік присутності в ЄС Польща стала найбільшим, після бельгійського виробника, продавцем заморожених овочів; також із невеликою зміною частки виробництва в ЄС, найбільшим у Співтоваристві й у Європі виробником квашеної капусти, солоних огірків і сушеної моркви. У загальному обсязі виробництва перероблених фруктів та овочів в ЄС участь Польщі збільшилася з 5% до приєднання до 10% у середньому в період 2010–2012 років.

Польща є найбільшим у світі виробником смородини й агрусу, а останніми роками також додалася малина. Країна на четвертому місці в світі з виробництва яблук і п'ята – полуниці, вишні та моркви. Польща є другим у світі (після Китаю) виробником концентрованого яблучного соку й займає третє місце в світі (після США і Китаю) з виробництва заморожених фруктів та концентрованих соків, виготовлених з м'яких фруктів. Знаходиться в групі з п'яти найбільших у світі виробників заморожених овочів. Перший у світі експортер заморожених фруктів, концентрованих соків з ягід і другий за величиною експортер концентрату яблучного соку. Останніми роками Польща стала другим (після Китаю) експортером яблук (а в сезон 2012/13 МР польський експорт перевищив експорт фруктів із Китаю).

Аналіз потенційних вигод і втрат, пов'язаних із процесом інтеграції Польщі, підкреслив той факт, що загальна сільськогосподарська політика забезпечила сільськогос-

подарським виробникам стабільні виробничі умови у довгостроковій перспективі. Для польських фермерів, на які поширювалися часті зміни у сільськогосподарській політиці, наслідки змін в економічній ситуації на сільськогосподарському ринку, забезпечення стабільності у виробничих умовах, на думку багатьох, повинно бути так само важливо, як і надання фінансової допомоги.

Про акцент на переваги щодо фінансових вигід від вступу Польщі в ЄС зупинимося детальніше. Вважаємо, що обсяг фінансових ресурсів для різних фермерських господарств був вирішальним аргументом для голосування на референдумі про членство в ЄС. Після вступу Польщі до Європейського Союзу лише за 2004-2006 роки вони одержали від ЄС із різних видів підтримки Співтовариства близько 20 млрд євро.

Крім того, сільськогосподарський сектор у період членства країни (за 2004-2013 рр.)

було підтримано з бюджету ЄС-27 на суму майже 30 млрд євро, або понад 120 млрд злотих (табл. 1).

Підтримка сільського господарства коштами ЄС та національними коштами поліпшили ситуацію з доходами польських фермерів в основному за рахунок прямих дотацій.

Після приєднання до Європейського Союзу доходи фермерських господарств були вищими, ніж в інших соціально-економічних груп. У 2004-2013 роки номінальні доходи фермерів збільшилися на 89,7% (у реальному вираженні на 64,3%). Серед чинників, що сприяли вступу в ЄС, переважало зростання сільськогосподарського доходу, з якого значне місце займали різні форми фінансової підтримки в рамках підтримки всього агропродовольчого сектору, домогосподарств фермерів і сільських районів.

1. Бюджетна підтримка аграрного сектору Польщі у 2004-2013 рр., млн євро

Рік	Безпосередні виплати	PROW	Ринкові втручання	Інші трансфери WPR	Разом
2004	0	286,6	10,8	0	297,4
2005	702,7	662,1	166,7	10,6	1542,1
2006	811,6	1149,6	181,9	11,1	2154,2
2007	935,1	1550,9	62,4	5,3	2553,7
2008	1037,6	846,5	134,6	12,4	2031,1
2009	1446,2	1043,8	409,1	14,9	2914,0
2010	1827,7	1571,9	66,4	12,6	3478,6
2011	2395,4	1706,0	142,2	11,6	4255,2
2012	2702,8	2024,8	129,3	11,4	4868,3
2013	3066,0	96,8	1696,0	24,2	4883,0
2004-2013	14925,1	10939,0	2999,4	114,1	28977,6

Джерело: Дані Євростату.

Суттєво знижується різниця між доходами від сільського господарства в Польщі порівняно з доходами в країнах ЄС-27, хоча відмінності все ще дуже великі.

Обстеження бюджетів домашніх господарств показало повільне зменшення невідповідності в доходах між міським та сільським населенням. У період 2004-2013 років дохід міського населення порівняно із сільським знизився з 51,4 до 39,1%.

У сфері сільського господарства результатом інтегрування в ЄС передусім стало значне підвищення цін на засоби виробництва, товарів і послуг фермерів. Ціни на матеріально-технічні засоби в 2013 році були на 40% вищі, ніж у 2000-2002 роках та на

33% вищі, ніж у 2003 році. У період вступу до ЄС стійке зростання закупівель і споживання фермерами мінеральних добрив, гербіцидів, кормів та промислових послуг зупинилося. Але формування реального попиту на обігові засоби виробництва було настільки помірним і навіть трохи нижчим, що зростання цін у сільськогосподарському виробництві давало можливість поліпшити матеріально-технічну базу.

Найважливішим фактором у розвитку агропродовольчого сектору в Польщі був надзвичайно швидкий розвиток експорту продовольства. В країні в період членства в Європейському Союзі також спостерігалось систематичне зростання й поліпшення ре-

зультатів торгівлі агропродовольчою продукцією. Позитивні зміни були вже очевидні в 2003 році, коли Польща вперше за багато років стала нетто-експортером агропродовольчої продукції, щоб мати позитивний баланс у розмірі 454 млн євро і двозначне зростання експорту й імпорту. У рік вступу обсяги польської зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією були майже на 30% вищі, ніж у 2003 році.

Із часу приєднання Польщі до ЄС неухильно зростало позитивне сальдо торгового балансу з агропродовольчої продукції. Винятком став лише 2008 рік, коли профіцит значно скоротився. У 2013 році торговельний баланс зовнішньої групи товарів становив майже 6 млрд євро. Таким чином, динаміка експорту та сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією значно перевищили темпи зростання валового внутрішнього продукту, що доводить про експортний характер розвитку цього сектору в Польщі.

Дослідження впливу державної допомоги для польських фермерів нами проведено для виробництва основних сільськогосподарських культур.

На основі типових технологічних карт вирощування різних сільськогосподарських культур у Польщі розроблено їхні бюджети й розраховано показники ефективності виробництва продукції (табл. 2).

Безумовно, вартість дотацій у Польщі перевищує реальну допомогу українським товаровиробникам із боку держави. Як бачимо з таблиці 2, для вирощування 1 га пшениці щорічно держава доплачує фермерам 100 злотих за використане насіння та 910,87 злотих йде доплата безпосередня. Крім того, податок на додану вартість (7%) теж залишається у фермера. Тобто, на 1 га пшениці польський фермер одержує $(100+910,87+293,58)=1304,45$ злотих, або близько 7500 грн. Аналогічні виплати здійснюються й по інших сільськогосподарських культурах.

2. Калькуляція нормативних витрат і вартості продукції у Польщі, 2015 р., у злотих на 1 га

Витрати	Пшениця		Ячмінь	
	Сума	%	Сума	%
1. Насіння	435,00	9,1	278,80	6,8
2. Мінеральні добрива	1214,15	25,5	1061,41	25,9
3. Засоби захисту рослин	198,50	4,2	118,20	2,9
4. Інше: шпегат	45,00	0,9	30,00	0,7
5. Послуги зі сторони	617,00	12,9	526,50	12,8
6. Власні послуги	734,29	15,4	649,17	15,9
7. Податок	173,20	3,6	173,20	4,2
8. Забезпечення управління	53,85	1,1	34,02	0,8
9. Страхування працівників	3,90	0	3,90	0
Разом прямі витрати	3474,88	72,7	2875,20	70,0
10. Загальновиробничі витрати у т.ч. амортизація	954,26	20,0	954,26	23,2
11. Інша зарплата	350,00	7,3	280,00	6,8
Сума витрат	4779,14	100,00	4109,46	100,00
<i>Вартість продукції, собівартість та прибуток</i>				
Вартість зерна	4194,00	72,0	2835,00	65,6
Повернення ПДВ	293,58	5,0	198,45	4,6
Вартість зерна з ПДВ	4487,58	77,0	3033,45	70,2
Солома	333,94	5,7	277,94	6,4
Доплата за насіння	100,00	1,7	100,00	2,3
Доплата безпосередня	910,87	15,6	910,87	21,1
Вартість продукції – всього	5832,39	100,00	4322,26	100,00
Ціна з ПДВ 1 ц зерна	74,79	X	60,67	X
Собівартість 1 ц зерна	57,24	X	56,41	X
Прибуток	1053,25	X	212,80	X
Zdolnosc odtworzenia majatku gospodarstwa (здатність відтворення капіталу), %	251,68	X	132,31	X

Джерело: www.wip.org.pl.

Заслугує на увагу використання для аналізу фінансового становища польських фермерських господарств такого показника, як здатність відтворення капіталу (*zdolnosc odtworzenia majatku gospodarstwa*), який демонструє можливість вести розширене виробництво за рахунок оновлення та модернізації основних виробничих засобів. Практично це є відношення одержаного прибутку до вартості амортизаційних відрахувань, що відносять на витрати з виробництва тієї чи іншої сільськогосподарської продукції.

Безумовно, він має становити не менше 100%, що означатиме беззбиткове виробництво, тобто нульовий прибуток. Як бачимо,

для пшениці він дорівнює понад 250 %, а для ячменю – 130%.

У таблиці 3 порівнюється цей коефіцієнт для умов вирощування озимої пшениці в Україні та Польщі. Розрахунки основних економічних показників дають підстави стверджувати, що навіть така високорентабельна культура, як пшениця не дає змоги конкурувати щодо можливості придбання основних виробничих засобів порівняно з польськими фермерами. Здатність відтворення капіталу в Україні маже на 100% нижче, ніж у Польщі при рівних умовах амортизаційних відрахувань.

3. Здатність відтворення основного капіталу на прикладі вирощування 1 га озимої пшениці при врожайності 60 ц, 2014 р.

Показник	Україна		Польща	
	грн	%	грн	%
Вартість зерна	10800	78,0	18747	72,0
ПДВ	2160	15,6	1312	5,0
Вартість зерна з ПДВ	12960	93,5	20059	77,0
Крім того: солома	900	6,5	1493	5,7
доплата за насіння	0	0	447	1,7
доплата безпосередня	0	0	4072	15,6
Вартість продукції – всього	13860	100,0	26071	100,0
Ціна з ПДВ 1 ц зерна	216,00	X	334,31	X
Собівартість 1 ц зерна	184,76	X	255,86	X
Прибуток	1874	X	4707	X
Амортизація*	3104	X	3104	X
Zdolnosc odtworzenia majatku gospodarstwa (здатність відтворення капіталу), %	160	X	252	X

Джерело: www.wipr.org.pl та власні розрахунки автора.

*Амортизація прийнята для розрахунку на рівні калькуляції витрат фермерів Польщі.

Фінансове становище сільського господарства впливає також на його забезпеченість основними виробничими засобами та матеріально-технічними ресурсами. Так, фондоозброєність у сільськогосподарській галузі майже вдвісьтеро нижча від середнього рівня в Європейському Союзі. За потужністю двигунів тракторів із розрахунку на 100 га ріллі та кількістю зернозбиральних комбайнів, які припадають на 1000 га посівної площі зернових, Україна поступається Німеччині всемеро, Франції і США – у понад уп'ятеро. Нестача відповідної техніки призводить до значних втрат урожаїв, які останніми роками, за оцінками експертів, становлять 10-11%.

Фактична оснащеність сільського господарства України з розрахунку на одиницю площі значно відстає за цим показником від

ряду інших країн. Так, станом на 1 січня 2013 року вартість основних засобів на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні була менша порівняно з аналогічним показником у Росії в 2,1 раза, в Польщі – у 6,1, у Великобританії – у 20,1 раза.

Необхідність оновлення й розширення матеріально-технічної бази – давня проблема сільськогосподарської галузі, розв'язання якої у найближчому майбутньому буде ускладнене внаслідок зазначених вище фінансових негараздів. Однак, якщо якийсь час можна як – небудь використовувати наявну техніку, то хронічний дефіцит оборотних коштів у виробників, який останнім часом супроводжується різкою девальвацією національної валюти та практичною недоступністю кредитування, неминуче призведе до зниження рівня використання у галузі

також імпортованих ресурсів, насамперед, мін-добрих, насіння й засобів захисту рослин. Ситуація, що склалася з ресурсним забезпеченням господарських формувань, потребує модернізації основних засобів, відновлення втраченого технічного потенціалу та його подальшого розвитку, запровадження досягнень науково-технічного прогресу відповідно до сучасних вимог конкурентоспроможного виробництва.

Висновки. Розвиток польського аграрного сектору економіки демонструє постійне зростання. У цілому соціально-економічний розвиток країни поліпшився, оскільки споживання населенням продуктів харчування та їхня якість суттєво зросли. Водночас

Польща також стала великим експортером продовольства в ЄС та світі. Вирішальну роль відіграла успішна реформаторська політика держави щодо фінансового забезпечення польських фермерських господарств новітніми високопродуктивними сільськогосподарськими машинами й обладнанням для розширеного виробництва.

Україна також має всі потенційні можливості стати європейською державою за умови відповідної державницької позиції із технічної та технологічної модернізації основних виробничих засобів і матеріально-технічних ресурсів у вигляді дотацій та підтримки хоча б на рівні Польщі.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації з обґрунтування нормативної потреби основних засобів на виробництво сільськогосподарської продукції / Г.М. Підлісецький, М.І. Герун, О.В. Вишневецька. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 52 с.
2. Митин С. Г. Состояние и перспективы развития отрасли сельхозмашиностроения / С.Г. Митин // Тракторы и сельскохозяйственные машины. – 2001. – № 6. – С. 2-6.
3. Підлісецький Г.М. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення / Г.М. Підлісецький, В.Л. Товстопят, А.В. Бурилко // Агроінком. – 2008. – № 5-6. – С. 34-39.
4. Підлісецький Г.М. та ін. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК; за ред. Г.М. Підлісецького. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 428 с.
5. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Я.К. Білоусько, В.О. Бурилко, В.О. Галушко та ін.]; за ред. Я.К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
6. Підлісецький Г.М. Удосконалення переоцінки основних засобів аграрного сектору в системі їх відтворення / Г. М. Підлісецький, М. М. Могилова // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 41-47.
7. Кузьмидер Г. Ocena efektywnosci dzialalnosciprodukcyjnej po dokonaniu inwestycji rolnizych (na przykladzie RZD SYYW w Puczniewie). Ekon. org. roln / Warszawa, 1974, 17, d. 23-106.
8. Modern Machines In Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf
9. Modern Machines In Agriculture [Electronic resource]. - Mode of access: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf
10. Private households in Ukraine as of 1 January 2014: the Express edition from 19.03.2014 102/0/06.3вн-14 [Electronic resource]. - Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013 : Roczniki Branżowe – Warszawa, 2014. – 425 s.
12. Środki produkcji w rolnictwie w roku gospodarczym 2012/2013 : informacje i opracowania statystyczne. – Warszawa, 2014. – 77 s.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2015 р.

* * *

УДК 330.837:338.43.02 (477)

*М.М. МОГИЛОВА, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інституціональні аспекти трансформацій амортизаційної політики в сільському господарстві

Постановка проблеми. Сільське господарство України як одна із стратегічно важливих галузей національної економіки потребує суттєвих інвестицій в основний капітал. Це уможливить підвищити рівень матеріально-технічного оснащення аграрного виробництва з метою формування конкурентних переваг вітчизняних сільськогосподарських виробників. Світова практика доводить значимість інституціональних умов функціонування економіки, зокрема амортизаційної політики, в активізації інвестиційних процесів. Саме ефективний тандем інвестиційної, амортизаційної, фіскальної та кредитної політики забезпечує необхідні умови відтворення основних засобів, їх кількісного нарощування та якісного оновлення. В Україні впродовж доволі тривалого періоду існуюча амортизаційна система не забезпечувала необхідних пропорцій відтворення в сільському господарстві, що призвело до невідповідності фондозабезпечення технологічній потребі та рівня розвинутих країн світу. Поступові обґрунтовані трансформації амортизаційної політики позитивно позначилися на інвестиційно-інноваційних процесах в національній економіці. Разом із тим процес реформування амортизаційної системи був надто затяжним, що зумовило недостатній рівень фондооснащення аграрного виробництва, особливо в частині пасивної складової основних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та відтворення основних засобів досліджені Г. М. Підлісецьким [9], В. В. Іванишином [5], Я.К. Білоусько, Ю.Я. Лузаном [1]. І. В. Левицька розглядає роль амортизації в забезпеченні відтворювальних процесів [7]. Концептуальні засади реформування амортизаційної системи в Україні обґрунтовані в роботах Г.Г. Кірейцева [6], О.Ю. Болховітиної, П. Житного [4], В.О. Парнюк [8]. Дослідження М.Я. Дем'яненка присвячені розв'язанню проблеми амортизації в аграрному секторі АПК [3]. В ряді зарубіжних публікацій розкриті управлінські, фінансові та облікові аспекти амортизації [11-13]. Разом із тим, відзначаючи значимість інституціональних чинників у розвитку економіки, недостатньо висвітлено інституціональні аспекти реформування амортизаційної системи для забезпечення активізації інвестиційних процесів.

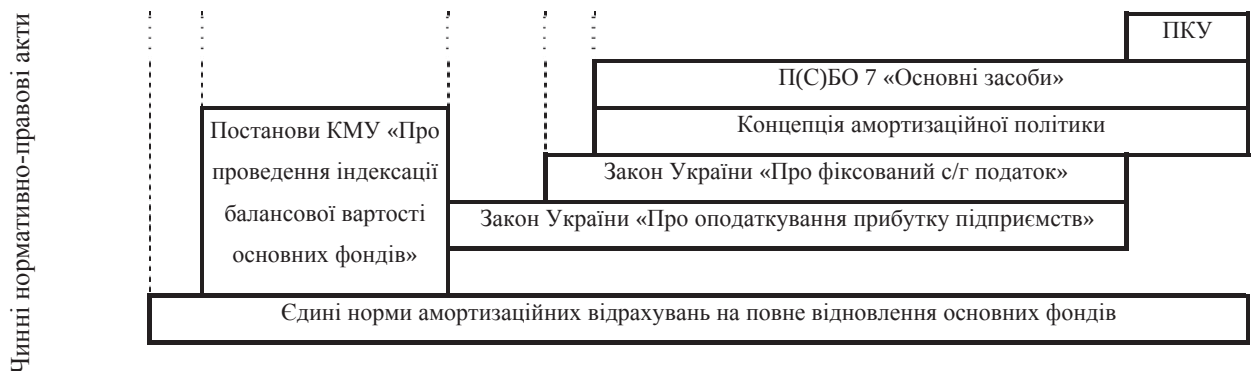
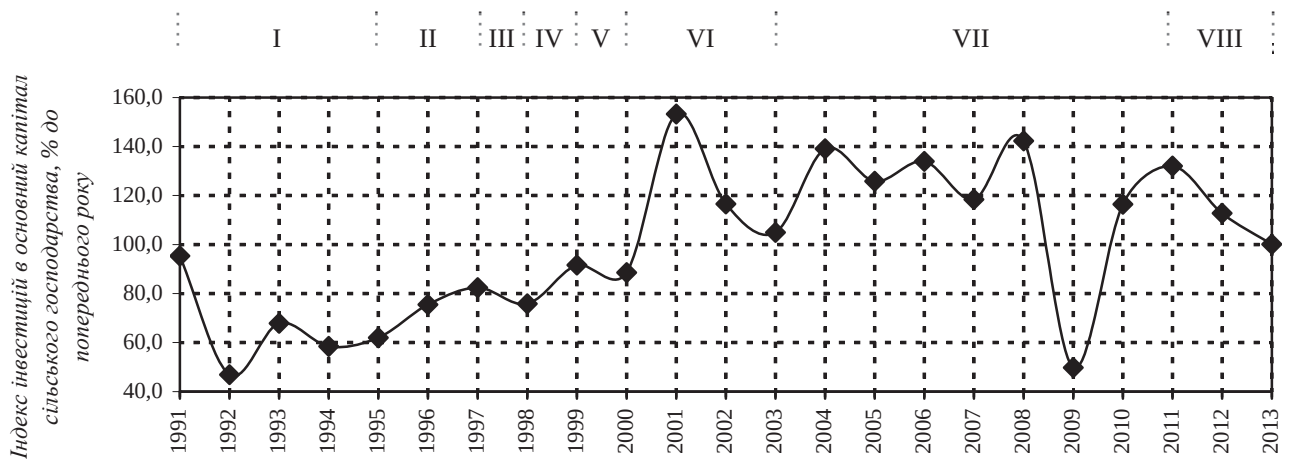
Мета статті – обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення амортизаційної політики в сільському господарстві на підставі дослідження впливу інституціональних змін амортизаційної системи на тенденції відтворення основних засобів аграрного виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах зростаючої конкуренції на світовому й вітчизняному аграрних ринках сільськогосподарське виробництво України потребує техніко-технологічного переоснащення відповідно до рівня інноваційного та капіталозабезпечення передових країн світу. Кількісне нарощування та якісне оновлення

галузових основних засобів здійснюються в процесі їх розширеного відтворення, яке забезпечується активізацією інвестиційної діяльності сільськогосподарських виробників. Характер і тенденції відтворення основного капіталу визначаються рядом зовнішніх та внутрішніх чинників, які можуть відігравати роль стимуляторів або депресантів цього процесу. Значною мірою відтворювальні процеси залежать від державної амортизаційної політики, яка є складовою державної регуляторної політики по створенню інсти-

туціональних умов, сприятливих для забезпечення необхідних пропорцій і темпів відтворення основних засобів на інноваційній основі. Ефективне виконання цієї функції державою здійснюється постійним моніторингом стану й руху основних засобів, об'єктивною оцінкою відтворювальних процесів і відповідним реагуванням на проблеми. З 1991 року амортизаційна система в Україні зазнала ряд змін, які певним чином позначилися на інвестиційних процесах у сільському господарстві (рис.).

Етапи реформування амортизаційної системи



ив реформування амортизаційної системи на інвестиційні процеси в сільському господарстві України

На нашу думку, відповідно до інституціональних трансформацій можна виокремити вісім основних етапів реформування амортизаційної системи в Україні. З 1991 року введені в дію Єдині норми амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних фондів народного господарства колишнього СРСР, які де-факто діяли до 1994 року. Цим документом були відмінені попередньо встановлені норми, які передбачали також відрахування на капітальний ремонт, і встановлені норми лише на повне відновлення.

Порівняно з попередніми в більшості випадків норми були знижені. Так, по сільськогосподарських тракторах вони зменшені з 17,6-19,5 до 9,1-12,5 %, по зернозбиральних комбайнах – з 14,2-16,6 до 10 %, а по виробничих будівлях та спорудах – з 3,1-7,0 до 1,7-5,0 %. Характерною особливістю цих норм була розширена видова класифікація саме основних технічних засобів сільського господарства (з 8 до 66 груп) з відповідною диференціацією норм амортизації. В основі групування сільськогосподарських машин і

обладнання – їхня функціональна та галузева приналежність (рослинництво, тваринництво, кормовиробництво тощо). Як показала практика, зниження норм амортизації не завжди було виправданим. Звісно, технічні засоби нового покоління були стійкіші до фізичного зносу. Але враховувати лише фактор фізичного зносу, тоді як у світі здійснювалися масштабні капіталовкладення в розвиток високопродуктивних засобів праці, виявилось недостатньо обґрунтованим.

Саме в період 50–90-х років ХХ ст. в більшості розвинутих країн світу амортизаційна політика забезпечувала прискорене оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва в напрямі науково-технічного прогресу. Зокрема, у Великобританії податковим законодавством передбачено можливість списання 55 % вартості обладнання в перший рік його експлуатації, і 75 % – у перші три роки. У Франції в 50-ті роки ХХ ст. запроваджена система комбінованої прискореної амортизації, за якою амортизацію нових заводів, машин та обладнання, введених в експлуатацію з 1952 року, можна було здійснювати в скорочений термін при застосуванні в перший рік експлуатації об'єкта норми амортизації в 40 % від вартості об'єкта. Активізація капітальних вкладень у стратегічно важливі галузі в США з 1940-х років також забезпечувалась амортизаційною політикою інвестиційного спрямування застосуванням норм прискореної амортизації та скорочення строків амортизації. З 1981 року як складову податкової було введено систему прискореної амортизації, результатом удосконалення якої стала розробка і запровадження Модифікованої системи прискореної амортизації (MACRS – Modified Accelerated Cost Recovery System – Модифікована система прискореного відшкодування витрат). MACRS була зорієнтована на більш швидкий, порівняно з фізичним, моральний знос основних засобів у зв'язку з посиленням внутрішньої й міжнародної конкуренції

У розробку амортизаційних норм в Україні у 70-90-ті роки ХХ ст. теж закладали технічні строки служби різних видів основних засобів, але розраховували їх прямолінійним методом, що передбачає рівномірне

списання вартості засобів праці. Амортизаційна політика здійснювалася у напрямі, що враховував технічні характеристики та планові строки експлуатації засобів виробництва. Амортизаційні механізми цього періоду були пристосовані до потреб недостатньо розвиненої економіки, не стимулювали інтенсивне використання і прискорене відтворення основних засобів. Негативні наслідки мало й формування централізованого амортизаційного фонду, який є проявом порушення концептуальних інституціональних засад економічного розвитку, оскільки за таких умов сільськогосподарські підприємства де-факто не були власниками своїх ресурсів.

Після проголошення незалежності України і вибору нею ринкового курсу розвитку розпочалося реформування в усіх сферах економіки. У 1994 році з прийняттям Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» амортизаційна система із суто економічної трансформувалася переважно у фіскальну. Відповідно до основних положень цього Закону застосовуються диференційовані норми амортизаційних відрахувань за різними групами основних засобів із можливістю їх подвоєння для активної частини основних засобів.

Загальне утвердження як пріоритетної у застосуванні податкової схеми нарахування амортизації пов'язане із внесенням змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» у 1997 році. Відповідно до цих змін основні фонди поділяють на три групи: 1 – будівлі, споруди, їх структурні підрозділи та передавальні пристрої; 2 – транспортні засоби, включаючи вантажні й легкові автомобілі, меблі, конторське (офісне) обладнання, побутові електромеханічні прилади та інструменти, інформаційні системи, включаючи електронно-обчислювальні й інші машини для автоматичного оброблення інформації; 3 – інші основні фонди, що не ввійшли до груп 1 і 2, включаючи сільськогосподарські машини та знаряддя, робочу і продуктивну худобу та багаторічні насадження. Річні норми амортизаційних відрахувань від балансової залишкової вартості об'єктів для цих груп встановлені на такому рівні: перша – 5 %, друга – 25, третя

– 15 %. Також із цього часу запроваджується методика індексації вартості основних фондів з використанням зниженого коефіцієнта інфляції.

Із 1998 року положеннями Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» уточнені класифікаційні групи основних фондів і норми амортизаційних відрахувань для них. Із цього часу вводяться не річні, а квартальні норми амортизаційних відрахувань від балансової вартості основних засобів для першої групи (будівлі, споруди та їх структурні компоненти, передавальні пристрої, у тому числі житлові приміщення й їхні частини) – 1,25 %; для другої – (автомобільний транспорт і вузли та запасні частини, меблі, побутові електронні, оптичні, електромеханічні прилади й інструменти, включаючи ЕОМ, інші машини для автоматичної обробки інформації, інформаційні системи, телефони, мікрофони і рації, інше офісне обладнання, пристрої та приладдя до них) – 6,25 %; для третьої групи – будь-які інші основні фонди, що не увійшли до групи 1 і 2 – 3,75 %. Також дозволялося застосовувати прискорену амортизацію основних фондів групи 3, за винятком тих платників податку на прибуток, що випускають ту продукцію (роботи, послуги), ціни (тарифи) на яку встановлюються (регулюються) державою, або тих, що визнані монополістами на ринку.

Протягом 90-х років ХХ ст. внаслідок амортизаційної політики, підпорядкованої податковим цілям, втрачено об'єктивну основу для виміру споживання основного капіталу й тієї його частини, яка відшкодовується амортизацією. Це ті інфляційні процеси, які відбуваються до цього часу, призвели до того, що у сільському господарстві амортизаційні відрахування майже повністю втратили своє основне призначення і не стали головним джерелом навіть простого відтворення основних засобів. Нині на практиці в основному всі сільськогосподарські підприємства нараховують амортизацію за податковими методами.

Запровадження та домінування податково-амортизаційної політики в 1997 – 2014 роках призвели до втрати амортизацією основної функції й значних деформацій у відтворюва-

льних процесах, особливо в 1997-2000 роках. Цей період характеризується постійним щорічним зменшенням обсягів інвестування в основний капітал сільського господарства (на 8-24 %). Від такої помилкової, на наш погляд, амортизаційної політики суттєво постраждала матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств. Причин кілька. По-перше, балансова залишкова вартість не відповідала відновній тому, що попередні індексації основних фондів (1992, 1993, 1995 і 1996 років) не доводили облікової вартості основних фондів до реальної. Результатом стало зменшення бази для нарахування амортизації. З 1997 року загальнодержавна індексація не проводиться, а здійснюється за податковою схемою. Порядок індексації, визначений нормами податкового законодавства, суттєво занижує балансову вартість основних фондів порівняно з відновною вартістю через коригування індексу інфляції й передбачає застосування загального скоригованого індексу інфляції без урахування зростання цін на різні види основних засобів. По-друге, податкові норми амортизації та їхня прив'язка до балансової залишкової вартості значно збільшували амортизаційні терміни корисного використання основних фондів порівняно з раціональними. Розрахунки за податковою схемою нарахування амортизації призводили до невідповідності строків амортизації (технічно і економічно доцільним).

Необхідність стимулювання розвитку сільського господарства зумовила введення з 1999 року спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських виробників. На платників фіксованого сільськогосподарського податку норми Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», у тому числі й стосовно нарахування амортизації, не поширюються. Але, як показують дослідження, навіть платники фіксованого сільськогосподарського податку не відмовилися від практики нарахування амортизації за групами і нормами податкового законодавства. Амортизаційна політика як важлива складова управління відтворенням основних засобів залишилася поза увагою сільськогосподарських підприємств із двох основних причин. По-перше, в умовах збиткової діяльності та фінансової неспроможності сіль-

ськогогосподарських товаровиробників можливість трансформації амортизаційних відрахувань в оборотні активи, а потім у джерело реальних інвестицій для відтворення основного капіталу є проблематичним, або й неможливим. По-друге, дослідження економічних проблем із позицій інституціональної економіки дає можливість зробити висновок про вплив менталітету українського селянства і стійких традицій, що сформувалися за часів командно-адміністративної системи, на економічну поведінку суб'єктів економічної діяльності, що проявляється в звичці дотримувати регламентовані законодавчою базою норми. І оскільки Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок» не були встановлені вимоги до нарахування амортизації, в практиці за традицією продовжували застосовувати чітко регламентовані податкові норми.

Через загострення проблеми оновлення основних засобів на державному рівні постало питання реформування амортизаційної системи з метою активізації амортизаційних чинників інвестування. Основні напрями й механізми нової амортизаційної політики були визначені Концепцією амортизаційної політики, схваленою Указом Президента України в 2001 році. Принциповими концептуальними положеннями даного документа були обмеження державного регулювання у сфері амортизаційної політики, стимулювання суб'єктів господарювання до застосування прискореної амортизації і до інвестиційного використання коштів амортизаційного фонду, закріплення за суб'єктом господарювання права на використання коштів амортизаційного фонду з відповідною забороною на їх централізоване вилучення. Разом із тим, на нашу думку, недоліком Концепції було розмежування нарахування амортизації за її економічною та фіскальною функцією, оскільки, як показує світова практика, в процесах відтворення ключову роль відіграє фіскальна функція амортизації. І у випадку невідповідності обсягів нарахованої амортизації за податковою схемою потребам простого відтворення основних засобів у майбутньому, що забезпечується реалізацією економічної функції, навіть при необхідних облікових розмірах амортизаційних відрахувань відтворення

набуває звуженого характеру. В цьому плані Концепція потребує удосконалення в напрямі того, що фіскальна роль амортизації повинна забезпечувати як мінімум просте відтворення основних засобів з урахуванням зростання цін на них. Незважаючи на певні недоліки, принципові положення Концепції відповідають потребам економіки у амортизаційній системі інвестиційного спрямування.

Позитивні зрушення в умовах для формування амортизаційної системи інвестиційного спрямування пов'язані також з прийняттям у 2000 році Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» (П(С)БО 7), з нормами якого було поступово уніфіковане й податкове законодавство. Взагалі, прийняття Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок», П(С)БО 7 і Концепції амортизаційної політики сприяли суттєвому зростанню з 2001 року інвестицій в основний капітал сільського господарства. Стандартом надається можливість застосування альтернативних методів нарахування амортизації із самостійним обранням найбільш прийнятних відповідно до особливостей об'єкта основних засобів та очікуваних економічних вигід від його використання. З прийняттям П(С)БО 7 були сформовані передумови основних засад державної амортизаційної політики, здатної врегулювати процес відтворення основних засобів. Проте повною мірою на мікрорівні не відбулося усвідомлення значимості формування обґрунтованої облікової амортизаційної політики. Така позиція управлінських структур сільськогосподарських підприємств пов'язана з існуючою до 2015 року неузгодженістю норм бухгалтерського й податкового законодавства. І оскільки користувачами звітності підприємств у більшості випадків є державні контролюючі органи, то немає потреби, а головне необхідності, у застосуванні інших підходів до нарахування амортизації, крім встановлених нормативно-правовими актами в сфері оподаткування. У сукупності вказані фактори створюють перешкоди на шляху формування сільськогосподарськими підприємствами обґрунтованої амортизаційної політики. Оскільки де-факто пріоритетними при застосуванні залишалися подат-

кові норми амортизації та методика індексації вартості основних засобів.

Водночас позитивом П(С)БО 7 було затвердження методологічних засад нарахування відповідних реальному зносу амортизаційних відрахувань як базисних положень відтворювальної амортизаційної політики при їх запровадженні в майбутньому в податкове законодавство. На жаль, процес внесення необхідних змін до податкових правил амортизації основних засобів у контексті їх адаптації до П(С)БО 7 був досить затяжним, майже 15 років. Упродовж цього періоду розроблено ряд нововведень, першочергові з яких не відповідали нормативно-правовим актам бухгалтерського обліку. Ці зміни стосувалися запровадження нових груп основних засобів і норм їх амортизації. З 2003 року замість трьох вводяться чотири групи основних фондів, для яких встановлюються підвищені порівняно з попередніми річні норми амортизації відповідно в 2, 10, 6 та 15 %, що де-юре й де-факто діяли до прийняття Податкового кодексу України. Паралельно зі звичайною підприємствам надане право застосування бонусної та прискореної амортизації окремих економічно значимих видів основних засобів, як приклад, нового обладнання, що працює на альтернативних видах палива, й устаткування для виробництва альтернативних видів палива. Як результат – у 2004 році спостерігається зростання інвестицій в основний капітал сільського господарства.

Взагалі підвищення податкових норм амортизації розцінюємо як позитивний чинник процесів відтворення та оновлення основних засобів національної економіки. І у світовій, і у вітчизняній практиці фіскальна амортизаційна політика є важливим фактором формування попиту на певні види основних засобів, стимулюючи інвестиційні процеси.

Поступовий процес адаптації податкового законодавства до норм П(С)БО 7, яким були закладені базисні передумови амортизаційної системи інвестиційного характеру, розпочався з введенням у дію Податкового кодексу України. Основні засоби, що підлягають амортизації, їх класифікаційні групи та методи нарахування амортизації були

уніфіковані з унормованими П(С)БО 7. На відміну від норм бухгалтерського законодавства статтею 145 Податкового кодексу України були визначені граничні мінімально допустимі строки амортизації по відповідних групах основних засобів. Крім того, були уточнені дозволені до застосування по окремих групах основних засобів методи нарахування амортизації. Зокрема, метод прискореного зменшення залишкової вартості можна застосовувати лише для амортизації машин та обладнання і транспортних засобів. Із 1 січня 2015 року нарахування амортизації з метою оподаткування підприємств здійснюється всіма методами, передбаченими національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку й міжнародними стандартами фінансової звітності, за виключенням виробничого методу. Особливістю податкового регулювання нарахування амортизації залишилися обмеження в строках амортизації різних класифікаційних груп основних засобів. У цілому прийняття Податкового кодексу України з відповідними змінами суттєво вплинули на реформування макроекономічної амортизаційної системи.

Висновки. Оцінка процесу формування та розвитку амортизаційної системи в Україні, підходів до нарахування і використання амортизаційних відрахувань дає підстави для висновку про довгочасну несприятливість амортизаційної політики для активізації інвестиційно-інноваційних процесів, наслідки якої залишаються відчутними й нині за поступової адаптації амортизаційної системи до потреб розширеного відтворення. З нашого погляду, не завжди реформування амортизаційної системи було виправданим, оскільки значний період часу амортизаційна політика була суто фіскальною, за якої амортизація не виконувала своєї основної функції. Проведені дослідження доводять значимість амортизаційної політики у процесах відтворення основних засобів. Так, формування інституціональних умов амортизаційної політики інвестиційного спрямування утвердженням її концептуальних засад, підвищенням податкових норм амортизації, запровадженням прискореної амортизації, уніфікації норм бухгалтерського і податко-

вого законодавства сприяло активізації інвестиційних процесів. На нинішній час відкритим залишається питання запровадження

цілого ряду стимулів по цільовому використанню коштів амортизаційного фонду.

Список використаних джерел

1. Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К. Білоусько, Ю.Я. Лузан, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 29-33.
2. Блейк Д. Европейский бухгалтерский учет. Справочник, пер. с англ. / Д. Блейк, О. Алат. – М.: Информ.-изд. дом «Филинъ», 1997. – 396 с.
3. Дем'яненко М. Я. Проблеми амортизації в аграрному секторі АПК (обліково-фінансовий аспект): моногр. / М. Я. Дем'яненко, С. М. Євтушенко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 178 с.
4. Житний П. Концепція формування амортизаційної політики в умовах ринкової економіки / П. Житний // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 3. – С. 13 – 17.
5. Іванишин В. В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва: моногр. / В. В. Іванишин. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
6. Кірейцев Г. Г. Формування нової системи амортизації в Україні / Г. Г. Кірейцев // Облік і фінанси АПК. – 2004. – № 1. – С. 23–30.
7. Левицька І. В. Відтворення основних засобів: теорія і практика: моногр. / І. В. Левицька. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 272 с.
8. Парнюк В. О. Про головні напрями реформування амортизаційної політики / В. О. Парнюк // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С. 93–104.
9. Підлісецький Г. М. Економічні проблеми відтворення основних засобів у сільському господарстві / Г. М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 184–185.
10. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні; за ред. доктора екон. наук Б. Є. Кваснюка. – К.: Ін-т екон. прогнозів. Х.: Форт, 2003. – 424 с.
11. Mairesse J. L'evaluation du capital fixe productif. – Paris, 1972. – 185 p.
12. Tomas D. Accelerated amortization // The New York, September 6, 1995.
13. Ward Keith. Strategic Management According. – Butterworth-Heinemann Ltd Linacre House, Jordan Hill, Oxford OX28DP, 1993. – 307 p.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2015 р.

* * *

Новини АПК

Необхідно забезпечити прогнозовані площі посіву озимих культур майбутнього урожаю

В Україні достатньо динамічно проводиться збиральна кампанія. Вже намолочено 41 млн т зерна, про що повідомив заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Володимир Лапа під час селекторної наради з питань проведення сівби озимих культур під урожай 2016 року.

Певне занепокоєння викликає динаміка проведення посівних робіт під урожай 2016 року. «Незадовільні темпи проведення посівної кампанії спричинені перш за все аномальними погодними умовами на більшості території України. Існує суттєвий недосів площ озимого ріпаку. Наше головне завдання – забезпечення прогнозованої площі посіву озимих культур під урожай майбутнього року та своєчасне проведення збирання культур пізньої групи», – повідомив він.

Директор Департаменту землеробства та технічної політики в АПК Володимир Топчій зазначив, що посів озимих зернових при прогнозі 7,4 млн га проведено на площі 3,3 млн га, або 44%. Головна причина повільних темпів сівби – надто посушливі серпень і вересень, рекордно високі температури повітря по всій території України, відсутність продуктивних опадів та вологи в посівному шарі ґрунту», – повідомив Володимир Топчій.

Володимир Лапа наголосив, що у цьому році ми відчуваємо напругу у забезпеченні житом. «Необхідно максимально розширити площі посіву цієї культури, яка так необхідна для випікання різних сортів хліба», – зауважив заступник Мністра. Він наголосив, що в Міністерстві активно проводиться робота щодо розширення експортних ринків збуту не тільки товарної продукції, а й насіння. Адже Україна за результатами аудиту експертами Гендиректорату Європейської Комісії «Охорона здоров'я та права споживачів» («САНКО») отримала позитивні висновки щодо відповідності офіційного контролю та сертифікації насіння зернових культур, їх еквівалентності до вимог Європейського Союзу. Після отримання офіційного рішення Єврокомісії Україна матиме можливість вийти на європейський ринок з насінням, вирощеним в Україні, конкуренція на ринку насіння буде ще більшою», – наголосив заступник Міністра.

Прес-служба Мінагрополітики України

UDS 631.1+330

*R.V. MELNIKIENE, doctor of social sciences, director
D.V. VIDICKIENE, doctor of social sciences,
chief researcher
Lithuanian Institute of Agrarian Economics*

The role of systems and evolutionary approaches to agricultural and rural policy measures: lessons from Lithuania



Scientific problem. When European countries started to cooperate economically in 1951, only Belgium, Germany, France, Italy, Luxembourg and the Netherlands participated. Over time, more and more countries decided to join. In 2013 the European Union (EU) reached its current size of 28 member countries with the accession of Croatia. The admission of a new Member State poses a major challenge for the single EU economic policy makers since they need to take account of the national specificity of such Member State. The need to adapt to the specificities of the new Member States became particularly apparent after a considerable number of countries, which had no market relations or experienced major limitations of the planned economy, joined the EU. The needs of those countries were quite different from those of the old Member States and required a new approach towards the economic development. The efforts to coordinate the agrarian sector development policies in all Member States gave rise

to particularly big challenges since the differences between the socio-economic indicators for rural areas in the EU-15 and the new Member States were striking [11]. Furthermore, reforms in the agricultural sector require more time than in the industrial or service sectors due to the economic and social relations in the rural areas that are more difficult to transform than in the cities.

Created as an instrument to address the problem of food shortages in Europe after the Second World War, the EU Common Agricultural Policy (CAP) has been subject to significant changes with new aims and objectives responding to the actual situation. To integrate new countries into the continuously evolving system of governmental support for agriculture and rural development, there was a need to define a theoretical framework of the key rural policy ideas, to demonstrate how and why the focus of the rural policy and the main features of the implementation of political decisions were changing, and to find ways to assess

© R.V. Melnikiene, D.V. Vidickiene, 2015

whether the proposed policy measures were relevant to the new Member States.

Analysis of recent researches and publications. The efforts to find the best solutions to define the CAP and the rural policy of the enlarged EU revealed a lack of theoretical approach. There are no holistic concepts or methods that would allow taking into consideration the differences between the new and old Member States, while agrarian policy decisions take into account only the factors affecting agriculture. In the meantime, the systems approach, which sees an analysed object as a system representing a part of a larger system [1] and requires to evaluate the role of the agricultural sector and its potential to affect the economy of a Member State or the EU, is rarely referred to. Although the emergence of new ideas and their integration into practical decisions of the rural policy are closely related to the changes in the general economic development theory and practice, there are quite small numbers of published works, where the analysis of rural policy ideas is based on the systems approach. This approach earned most attention at the initial phase of the CAP implementation, when urban economy and rural economy were clearly distinguished pursuant to the dual economy model proposed by W. A. Lewis in 1954 [15]. As a result, the rural development concept started playing the most prominent role in the general development theory [3], while rural policy became a separate sector of public management in developed countries with its own budget and specific management motives, aims, and measures. The dual economy model suggested by W. A. Lewis was improved in 1964 by G. Ranis and J. Fei [7]. The improved dual economy model focuses on the mechanism of economic development and specifies methods and resources (surplus labour in the traditional sector, savings of agricultural workers, on the one hand, and agricultural machinery produced by the industry, on the other hand) that could speed up the development process. The efforts to reduce rural-urban migration often had recourse to Harris-Todaro model, which explains migration through income differentials between rural and urban areas [12]. Furthermore, major contributions to the investigations of the agricultural impact on the overall economic system

were made by B. J. Johnston and J. Mellor [14]. Since the 1960s, when economy development models started assuming an increasingly complex character, developed countries extended the regulation concept that was used in other sectors of the economy and urban areas to the agrarian sector and rural areas and, consequently, the aim of improving competitiveness was brought to the fore. Pursuant to M. Porter, who claimed that "competitiveness is a bottom-up process in which many individuals, companies, and institutions take responsibility" [17, p. 24], rural policy, just like general economic and regional policy, highlighted the importance of cooperation between rural citizens and the authorities and paid increasing attention to improving the capacities of an individual farm to export their products.

As the 21st century dawned, mankind was increasingly confronted with different crises: natural disasters and climate change, a financial crisis and a global economic recession, a food and fuel crisis. While people were trying to find a way out of those crises, the concept of sustainable development policy has been increasingly used. Although the concept of sustainable development emerged in the 1970s, its content in the theory of the development policy was not clearly defined. At that time practical decisions of economic policy mostly focused on sustainability in the narrow sense of the word. At the level of national economy, the environmental dimension of sustainability was emphasised, while the rural policy also highlighted farm and rural household sustainability focused on the economic and social dimensions of sustainability.

Recently, the theory of rural development pays increasing attention to the evolutionary approach that allows comparing the rural policy objectives and their implementing measures relevant to the stage in the evolution of the agrarian sector of the old and new Member States. However, research in this field is scarce. The situation is aggravated by the fact that some of the publications are in the national languages of the new Member States and thus they are not accessible to a wider readership. The latest works based on the evolutionary approach that need mentioning are [2; 4; 5; 6; 8; 9; 10; 13; 16; 18; 19].

The objective of the article is to analyse the main challenges and to evaluate the impact of the EU agrarian policy measures to agrarian sector development of Lithuania taking systems and evolutionary approaches.

Statement of the main results of the study.

The Lithuania became the member of the EU in 2004. From the perspective of the agricultural sector, the decade of the membership in the EU was rather erratic, characterised by climate change challenges and financial difficulties caused by the global crisis. The EU support under the Common Agricultural Policy (CAP) helped Lithuanian producers and processors of agricultural products to deal with new risks and to pursue their business activities. Although agriculture had been identified as a priority branch of the country's national economy and received support from the national budget already before Lithuania became a member of the EU, neither the scope nor the diversity of measures of the national aid could compare to the support that became available after the accession. Lithuanian farmers and entities engaged in farming activities started receiving support through direct payments and measures of rural development programmes financed by the EU. Compared to the support available till then, the farmers could avail themselves of huge amounts of money. In 2004 through 2014, the amount of the EU direct payments came up to EUR 2,641 million. A further EUR 777 million was contributed by the national budget of Lithuania. Another support measure – support for rural development – was of crucial importance not only to farmers but also to rural population in general and over the period from 2004 to 2014 it amounted to EUR 2,286 million (from the EU and Lithuanian national budget).

The EU support gained special relevance in the light of the new farm structure prevailing after the re-establishment of Lithuania's independence. The Soviet farming system was fully transformed by means of land restitution. In a very challenging environment, new Lithuanian farmers had to go the whole length of farm establishment and organisation despite their lack of financial resources and business management knowledge. The land reform launched following the declaration of independence not only introduced major changes in the ownership structure,

but also substantially slimmed down the basic agricultural infrastructure of the past. The reform resulted in reduced arable areas, decreased numbers of livestock, and lower volumes of agricultural output. Due to low incomes, agriculture came to be economically unattractive when compared to other economic activities. The EU membership provided the national Lithuanian agricultural policy with CAP resources and experience of implementation.

Since the start of the implementation of the EU agricultural policy instruments in the Lithuanian agricultural sector in 2004, Lithuania has seen an emerging problem of the compatibility of the CAP and national objectives as perceived by the farmers and agricultural policy makers. Throughout the life of the CAP, the objectives of the policy have been changing in the light of the challenges in agriculture and the need to have the CAP objectives matched with public expectations. Since CAP changes represent the result of multilateral negotiations between different interest groups, this process was characterised by inconsistency resulting from political compromises. Both scientists and the policymakers find it difficult to break the CAP into stages and to identify when one stage ends and another starts. Nevertheless, the European Commission (EC) maintains that three stages can be distinguished with respect of the main objectives of this policy: improvement in productivity, promotion of competitiveness, and sustainable development (Figure 1).

By their nature, the CAP objectives were evolutionary. Created in response to food shortages in Europe after the Second World War, the aim of the first CAP stage was to increase the volumes of agricultural output and to improve productivity. The growth in productivity not only guaranteed food self-sufficiency, but also led to an increase in the farmers' income and absorbed the fast reduction in the numbers of persons employed in agriculture consequent on the migration of population from rural to urban areas.

The CAP objectives of the EU agricultural competitiveness were adopted in response to the problems caused by the support measures of the earlier period. The focus on growth of agricultural output prompted the problem of overproduction in the EU, which put the farmers in danger of bankruptcy. This situation was tack-

led within the framework of export promotion measures, which encouraged disposal of agricultural surpluses to third countries and an increase of agricultural output prices in the domestic market, and market regulation instruments such as intervention buying and private storage. The latter increased the food prices in the domestic market and consequently the users were forced to use their private money to pay for this policy again. Furthermore, the trans-

formation process was promoted by changes in the structure of rural population employment. Industrialisation of agriculture drastically reduced the numbers of persons engaged in agricultural activities. Therefore rural policy measures, which gave access to support to all rural population rather than the farmers only, were applied in parallel with direct payments and market regulation measures intended to support agriculture.

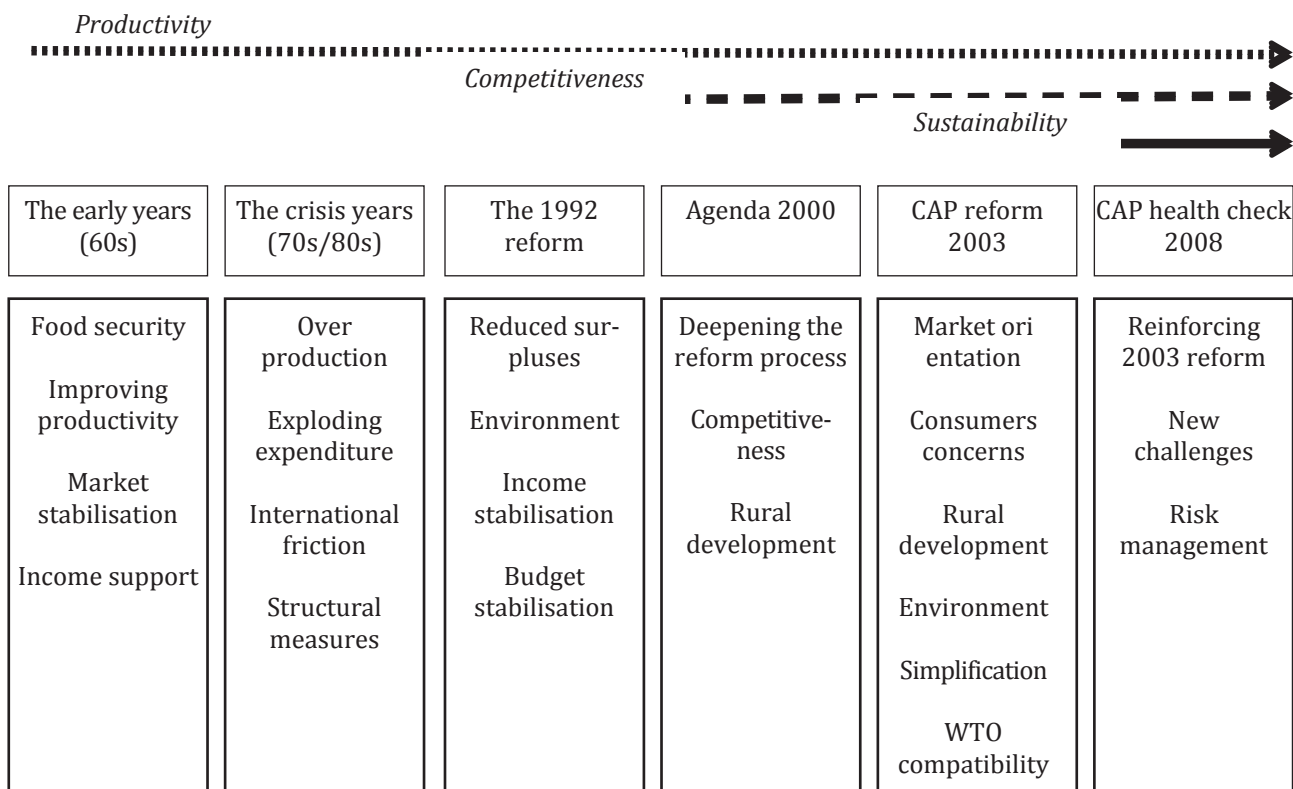


Figure 1. Evolution of the CAP

Source: European Commission Agricultural and Rural Development. 2011. The CAP in Perspective: from Market Intervention to Policy Innovation. Agricultural Policy Perspectives Brief No 1, January 2011 [Interactive]. Available from Internet <http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/01_en.pdf>.

The emergence of sustainable development ideas in the agricultural and rural policy was driven to a large extent by public expectations of safe and clean environment and preservation of natural resources for future generations. The industrialised and monocultural agriculture oriented toward increase of productivity and reduction of production costs came to be a source of chemical pollution posing a risk to biodiversity and the danger of soil erosion. Furthermore, social problems in the EU rural areas became equally important. Owing to shrinking levels of employment in agriculture and difficult conditions for starting alternative businesses in rural areas, the migration outflows

from more remote rural areas into urban areas remained large. The migration of rural population damages the vitality of communities and most importantly becomes a threat to agricultural activities: some regions have increasing areas of abandoned land. In the light of increased risks associated with globalisation and climate change, which pose threats to farm viability, diversification of activities and other risk management measures became essential in effort to increase the sustainability of farming activities.

The arsenal of the CAP support instruments allowed Lithuania to pursue the objectives that had been implemented by the old EU countries

in the earlier policy stages. That is one of the reasons why throughout all programming periods since 2004 Lithuania has been seeking to use a wider set of support measures while at the same time the old Member States of the EU were concentrated on the priorities of sustainable development of agriculture. The 10th anniversary of Lithuanian membership in the EU provides a great opportunity to review the achievements in agriculture in an effort to achieve the objectives of productivity, competitiveness, and sustainable development by the use of support instruments.

Productivity. The issue of food security has never been a serious concern in independent Lithuania. According to the Department of Statistics, in 2004, the output in Lithuanian agricultural sector exceeded the domestic consumption. Per capita agricultural production included 864 kg of grain, 112 kg of vegetables, 302 kg of potatoes, 547 kg of natural milk, 255 eggs, and 65 kg of meat (carcasses). In the above year, one Lithuanian citizen consumed 127 kg of cereal products, 99 kg of vegetables, 124 kg of potatoes, 302 kg of milk and milk products, and 215 eggs. At the beginning of the EU membership, only meat and meat product consumption (71 kg per person) exceeded the production because the meat production volumes shrank due to the reduction in the animal numbers. Therefore, after the Lithuanian accession to the EU, the objective of improvements to agricultural output was set for reasons not due to a need to address the problem of food shortages unlike in other EU countries at the start of the CAP.

The policy orientation toward improvements to agricultural output was driven by the understanding of Lithuanian farmers that larger production volumes meet the needs of the society and generate higher incomes for the farmers. In 2004, most of the farming experience had been gained by the farmers in the period of planned economy under the conditions of persisting deficit of food products and fixed agricultural output buying-in prices. Therefore, the problem of price decrease due to overproduction, e.g. when an export market closes, was hardly known to them. In the allocation of the EU funds for improvements to agricultural output, the priority was given to supporting invest-

ments intended to provide farms with capital. As a result, over the period from 2004 to 2014, the gross output and the prices in agriculture, forestry, and fisheries increased more than two-fold, from EUR 1,608.4 million to EUR 3,363.2 million (national accounts data). Some of this growth came from the rising agricultural output prices. According to Eurostat data on agricultural accounts, the growth of the agricultural output in response to the increase in prices in 2004 through 2013 accounted for 80.7%. That represented more than one third of the increase in the agricultural output value over this period. The gross value added generated in agriculture, forestry and fisheries was also growing. In 2004 through 2014, it climbed from EUR 760.3 million to EUR 1,133.9 million or by 49.1%.

Income support measures (direct payments and compensation aid) represented a working capital facility for the farmers, who could consequently buy modern farm machinery and use more intensive technologies. Those processes were reflected by higher intermediate consumption expenditure in agriculture. According to Eurostat data on agricultural accounts, over the period from 2004 to 2014 the intermediate consumption expenditure per 1 ha of agricultural land increased twofold. The growth of expenditure on fertilisers/soil improvers and plant protection products (2.3 and 2.5 times, respectively) was faster than the average. Due to increased farm equipment fleets their repair and maintenance costs swell 3.1 times. During the analysed period, the key growth item was agricultural production costs, which are not classified in the group of material costs: other goods and services increased even 3.8 times (this cost group covers a very broad range of goods and services: lease of industrial buildings and long-term assets, salaries for consultants, surveyors, and accountants, communications and transportation costs, insurance premiums, bank charges and costs of financial intermediation services, permit and licence fees, cooperative and trade union membership fees, etc.).

Modern technologies gave rise to an increase in the technical efficiency of agriculture and consequently agricultural output. In 2004 through 2014, the yield of cereal rose by 22.5%, sugar beet for processing by 53.9%,

field vegetables by 24.5%, and potatoes by 33.3%. In the livestock sector, the milk yield per cow demonstrated a growing trend. In 2014, this indicator increased by 35.7% over 2004 – from 4,176 kg to 5,665 kg. The data of economic accounts for agriculture show that owing to higher crop and livestock yields the value of agricultural output per 1 ha of agricultural land grew from EUR 475 to EUR 859 or by 80.6%.

Over the period from 2004 to 2014, the gross value added (GVA) of agriculture (excluding direct payments) per one agricultural worker in full time unit grew up 2.8 times – from EUR 3.4 thousand to EUR 9.4 thousand. Thanks to improved labour productivity, Lithuania was able to reduce the disparity of this indicator with the EU-15 average and to successfully outstrip the levels in EU-12. The value added per capita created in Lithuanian agricultural sector in 2004 accounted for only 11.9% of the average labour productivity in EU-15 and 91.9% of the average in the new Member States. In 2014, it was 30.4% and 154.1%, respectively. Just as in the old EU Member States, industrialisation of agriculture in Lithuania became the cause of reduced employment in this sector. According to Eurostat data, in 2004 through 2014 the numbers of employees in agriculture, forestry, and fisheries decreased from 165.4 thousand employees in full time unit to 147.0 thousand or by 11.1%.

Competitiveness. The issue of competitiveness in agriculture was particularly relevant in Lithuania, which produced more agricultural products and foodstuffs than it consumed. Foreign trade was strongly influenced by the Lithuanian membership in the EU, which opened up the opportunity of free trade in the common market. After accession, export subsidies from the EU budget became available to Lithuania. Those payments were made to improve the competitiveness of Lithuanian products in the EU Member States in third-country markets.

Compared with the export levels in other sectors, in 2004 through 2014 the exports of agricultural products and foodstuffs were experiencing exceptional growth. In 2004, it came up to EUR 856 million or 11.5% of the total exports. Over the period from 2004 to 2014, the export volumes of those products increased

5.4 times and in 2014 reached EUR 4,662 million or 19.1% of the national export structure. From the perspective of the contribution of Lithuanian agriculture and food industry, there was a clear trend that the growth of the export levels of agricultural products and foodstuffs was driven not only by the growth of exports of products originating in Lithuania, but also by increased volumes of re-export. In 2004, re-exports of agricultural products and foodstuffs came up to EUR 114.2 million, compared to EUR 1,621.3 million in 2014 – more than 14 times up.

Sector specialisation based on the comparative advantage has a particularly strong impact on the export structure of Lithuanian agricultural products and foodstuffs. The competitiveness of the agricultural sector and its contribution to the national trade balance and economic growth in general depends on the choice of products that should dominate in the Lithuanian agricultural structure and the availability of the best alternative resources for their production and other competitive advantages. At the time Lithuania became independent and later, all strategy documents guiding the rural policy (Priority 4 of the Single Programming Document (SPD) of Lithuania for 2004–2006, Rural Development Programme (RDP) for 2007–2013) identified livestock farming as a priority. However, since accession, the structure of the Lithuanian agricultural output has been consistently changing in favour of crop growing. In the first years of independence, the decline in the numbers of animals resulted from the new farm structure that emerged after the land restitution and privatization of the agriculture.

After accession, this process was also attributable to the use of the EU support. With the view of a larger dairy farm, which in 2004 was only 2.6 cows, rural citizens approaching retirement, who had a small number of cows, were suggested to transfer their holdings, in return for a consideration, to larger and thus more competitive farms. However the successors usually changed the farm operations from livestock to cereal and rapeseed production. Upon Lithuanian accession, EU institutions established a model of direct payments from the Lithuanian budget based on the expectation that it would not lead to an increase in the produc-

tion volumes or surplus problems but would rather motivate the farmers to be flexible and to make their own choices of what to produce with regard of the market needs. Therefore the amount payable to a farm was not specifically tied to the production volumes or output types. The support amount depended on the number of agricultural land hectares the farmer declared. However, this support model failed to eliminate an impact on the output structure. Greater support was received by farms with less capital and labour intensive production per one hectare of agricultural land. Because of this support model, Lithuanian farmers opted for growing cereals and rapeseeds. Over the period from 2004 to 2014, the structure of the agricultural output changed in favour of crop growing.

Agricultural producers' determination to reduce animal numbers and to increase cereal and rape areas shaped the changes in the export structure. After the restitution of the independence, the key exports of Lithuanian agricultural and food sector were milk and dairy products. After accession, those products have retained their leading position, although their share in total exports of Lithuanian origin has been steadily decreasing – from 30.2% in 2004 to 19% in 2014 – despite the fact that over the decade its value increased 2.4 times. Cereals also kept increasing their exports share. Furthermore, this growth was supported by the shrinking feed grain demand in the domestic market, which was caused by the decreasing animal numbers. According to the data of the Department of Statistics, in 2004, cereals accounted for 9.2% of Lithuanian agricultural exports. Over the ten-year period this share came up to 19.2%. With growing rapeseed crop areas their export also increased. In 2014, the export of oilseeds, straw and fodder increased 4.3 times over 2004. Although cereal and rapeseed export is profitable for economic entities and exporters, selling cereals in foreign markets means that Lithuania brings out a raw material, i.e. a product with the lowest value added. Changes in the structure of agricultural exports reflect a shift from livestock to cereal and rapeseed production in the long-standing orientation of the Lithuanian agriculture, which was best suited for natural conditions. In effort to reverse this process, in 2010 Lithuania started paying

some of the direct payments to beef cattle, sheep and goat breeders. In view of the negative experience, when the support strengthened large farms only, the payments were differentiated, taking account of the number of animals kept on a farm, and consequently smaller farms received bigger livestock aid.

Changes in the specialisation of agriculture gave rise to the growth of imports of raw materials for the food industry. Owing to the increasing export potential and decreasing animal numbers, some of the Lithuanian agricultural production volumes became insufficient to satisfy the need of raw materials for food industry, which led to a fast growth of their imports. According to the data of the Department of Statistics, from 2005, when raw milk imports started, to 2014 its imports increased 10.7 times – from 39.5 to 421.9 thousand tons, while its average price went up 1.2 times – from EUR 275.3 to EUR 332.2 per tonne). Already in 2004 Lithuania was importing small quantities of meat existed, however from 2004 to 2014 meat imports were growing very fast and the imported meat value increased 3.2 times. Pork imports experienced exceptional growth and in 2014 it was 3.6 times up from 2004. Statistical data show that in the same period live animal imports were also increasing. In 2014, the imports of bovine animals accounted for EUR 2.6 million, compared to EUR 0.9 million in 2004; the imports of pigs came up to EUR 19.7 million and EUR 1.4 million, respectively.

Sustainability. Upon Lithuanian accession, the CAP was putting increasing emphasis on the importance of sustainable development in agriculture. In agricultural policy, sustainable development meant a shift from the objectives of productivity and competitiveness to the priorities of improving farm viability and reduction of farming risks. The agricultural sector ranks among higher risk businesses since apart from commercial and financial risk factors agricultural performance is also affected by natural conditions. In order to reduce risks, the CAP proposed risk management techniques including diversification and insurance of activities, loan guarantees, etc. However, in Lithuania there was only a marginal use of those tools compared to the productivity and competitiveness promotion measures. For instance, a new

system of managing farmers' economic risks resulting from natural causes was launched in 2007. Farmers were encouraged to earmark a percentage of their revenues for insurance so that they could get coverage in the event of a loss. Furthermore, they were entitled to have their insurance premiums partly covered by the State. However, in 2013–2014, insured crops accounted for only 212 thousand ha or 7.6% of the total declared crop area in 2014. The low degree of the use of risk management measures among the farmers was influenced by the fact that the payments received by the farmers substantially reduced income fluctuations, catered for sustained farm revenues, and turned agriculture into a profitable business even in an unfavourable year. The business risk reducing policy role strengthened in 2004, as the launch of the EU support instruments in Lithuania triggered a rapid growth in different payments from the EU and national funds to agricultural entities. According to the data on agricultural accounts, in 2004 through 2014, the annual amount of payments went up from EUR 174.3 million to EUR 449.2 million or 2.6 times. In 2004 through 2014, the growth rate of agricultural factor income (a macroeconomic indicator of the total of agribusiness revenue, wage costs, and payments) in Lithuania was way ahead of the average growth of this indicator in EU-27 (the comparison includes only the states, which were the EU members in 2004). According to Eurostat data, the average growth of this indicator in EU-27 over the said period was only 10%. Lithuania had the fastest-growing agricultural factor income in the EU – even 2.3 times. Similar trends were also observed in other new EU states, e.g. in Estonia and the Czech Republic the factor income increased 1.8 times, in Poland – 1.9 times, and in Slovakia – 1.6 times. The rapid growth in the new Member States can be explained by extremely low farmers' income levels before the accession. Factor income per one agricultural worker in full time unit grew even faster – 2.6 times. Only Estonia enjoyed a faster growth rate. Here the factor income per worker increased 3.2 times. In Lithuania the growth of this indicator was driven by the drop in agricultural employment. According to Eurostat data, in 2004 the average number of agri-

cultural workers came up to 165.4 thousand, whereas in 2014 this number dropped to 88.8% of the number of workers in the year of accession, i.e. to 147.0 thousand.

Alongside the economic dimension of the sustainability, an important task of the CAP is to contribute to finding solutions to environmental and social challenges in rural areas. The EU regulations placed particular emphasis on environmental issues, including possibilities to support environmentally friendly methods of farming and measures to protect biodiversity, and compensatory payments for lost income. An extensive list of environmental measures was included in the programmes implemented in Lithuania. However, in 2004 through 2014, the most notable progress in the implementation of the European environmental protection objectives was made through promotion of organic farms and increase of agricultural land areas for organic farming. One of the main reasons why this measure proved to be so popular among farmers was its consistency with the objectives of the growth of organic output and promotion of competitiveness – the support boosted the comparative advantages of organic production over traditional farming. This led to a significant increase in large farm involvement in the process of organic farming. In 2014, the average organic farm size was 68.3 ha, compared to 36.5 ha in 2004. The numbers of organic farms and areas certified in organic farming were experiencing exceptional growth. In 2014, Lithuania had 2,457 organic farms – 2.1 times up from 2004, when 1,178 farms, including fish farms, were engaged in organic farming on 43 thousand hectares. This was a 2.1-time increase in the number of farms and a 3.9-time increase in the farm area, which came up to 167.5 thousand ha.

Sustainable development in agriculture is not possible without new developments in the farming community. The social dimension of sustainable development in agricultural policy became highly relevant due to the demographic challenges in the rural areas. Therefore measures for encouraging the younger generation to get involved in the agricultural sector were included in the CAP. Young farmers were also strongly supported in Lithuania. The data of the agricultural census of 2003 and farm structure

analysis of 2013 allow for an analysis of the changes in the demographic structure of the farmer population over the decade and the achievement of the objectives of sustainable development in agriculture from the social perspective. The comparison of the structure of the farmer population in full time unit in 2003 and 2013 reveals that the share of persons under 44 in the total number of workers increased from 45.9% to 48.6%; however, the numbers of young farmers followed the decrease in the absolute number of workers. Over the 10-year period, the number of workers under 44 reduced by more than a fifth or 21.5%. One of the reasons behind this process was the fact that the support received by some small and medium commercial farms was insufficient to upgrade the production cycle and to boost viability. Due to the support model promoting income stratification, the CAP measures only had a limited impact on poverty reduction among rural population. The data of the Department of Statistics show that a rapid increase in the volumes of direct payments, which serve as a measure of farmers' income support, the poverty indicators in rural areas went much higher than the average in Lithuania. In 2013, the poverty risk gap in rural areas was 26.3%, compared to 28% in 2007. In 2013, the at-risk-of-poverty rate before social transfers (pensions excluded) was 42%, compared to 38.5% in 2007. Since agriculture remains to be an important employer for rural population, the poverty indicators show that the EU support has spread very unevenly among rural households and it had only a limited impact on sustainable social development in agriculture.

Conclusions.

1. Research shows that the evolutionary approach towards the development of the society, where it is viewed as a life cycle consisting of inevitable development stages, would have eliminated many of speculative and fruitless discussions when an agrarian or rural policy idea is taken out of the context and proposed without taking account of the subject that is/will be using it or the specific features of the time period. Subject to accession to the EU or any other international organisation with a single agrarian and rural policy, each country has to evaluate its stage of evolution and to com-

pare it to other countries. Such assessment helps to adapt to the single policy model applied in the organisation and to achieve greater success in using the support for development of the agrarian sector and improvement of life quality in rural areas, which may be offered by such organisation. Furthermore, it will eliminate side effects, which emerge when a country introduces rural policy measures it is not ready for.

2. The researches and agrarian policy makers from other new Member States came to similar conclusions and therefore in 2020 the EU is launching an updated CAP and rural policy model with enhanced requirements for the Member States to implement economic, social and environmental risk mitigation measures. Furthermore, the CAP has given the countries more responsibility in choosing the most suitable support measures for these objectives to be achieved.

3. The Lithuanian experience of the first decade of the EU support in agriculture showed that in choosing support measures greater emphasis should be placed on the systems approach. In the first instance, it is important to assess the impact of each planned agrarian policy measure not only on an individual family farm, but also on a larger system – the agrarian sector. In the same vein, rural policy measures should be assessed regarding their impact on transformations in the income levels and life quality not only on the inhabitants in the rural regions, but also on the country, and the EU. It is equally important to align the rural development policy decisions made by the national government according the recommendations of the international organisation with the actual trends in the general economic development in the country. Analysis of the development of agrarian and rural policy ideas and measures using the systems approach helps reveal a lot of new aspects that are important in setting policy objectives and targets, selecting specific support measures, assessing the impact of policy decisions and looking for ways to improve them.

4. The lessons learned by Lithuania show that the systems approach is very helpful for the evaluation of the impact of the agrarian and rural policy measures on the specialisation of the

national agrarian sector. Analysis of the achievements of the agricultural sector in the framework of the objectives of the CAP over the decade of the Lithuanian membership revealed that in this period there was shift in the orientation of the Lithuanian agriculture: in the output structure the share of livestock production kept shrinking and the share of crop production, cereal and rape in particular, was increasing. Unfortunately, the new orientation in specialisation was not based on the comparative

advantages of Lithuania but rather evolved as an additional support effect, since the model of direct payments implemented in Lithuania in 2007 through 2013 prompted agricultural producers to opt for less capital and labour intensive production per one hectare of agricultural land. Consequently, the income of agricultural producers and exports of foodstuffs became dependant on the support model and the business risk increased.

References

1. Abnor, I., Bjerke B. Methodology for creating business knowledge – London: Sage, 1997.
2. Alm, R., Campbell, H. Rethinking agricultural policy regimes: food security, climate change and the future resilience of global agriculture (Vol. 18). Emerald Group Publishing, 2012.
3. Behera, M. C. Globalising Rural Development: Competing Paradigms and Emerging Realities. – Sage Publications, 2006.
4. Cockfield, G., Botterill, L. C. The evolution of rural policy: The Antipodean experience / *Policy and Society* – 2012, Vol. 31(4), p. 343-353.
5. Dax, T. The evolution of European Rural Policy / Territorial Cohesion in Rural Europe: The Relational Turn in Rural Development (eds. Copus, A. K., de Lima, P.) – Routledge. 2014, p. 35-49.
6. Dax T.; Petri Kahila P.; Hörnström L., The evolution of EU Rural Policy: linkages of Cohesion Policy and Rural Development policy Regional Studies Association Annual International Conference, April 2011, Newcastle upon Tyne, UK.
7. Fei, J. C.H.; Ranis G. Development of the Labor Surplus Economy. – Homewood, IL: Irwin, 1964.
8. Ferrer J. N. The Evolution and Impact of EU Regional and Rural Policy / FAO Investment Centre/World Bank Working Paper, September 2008.
9. Freshwater D. The evolution of rural policy and agricultural policy in North America / World Bank conference on The Challenge of Rural Development in the EU Accession Process, – Sofia, Bulgaria, June, 2000.
10. Gay, S. H., Osterburg, B., Baldock, D., & Zdanowicz, A. Recent evolution of the EU Common Agricultural Policy (CAP): state of play and environmental potential. MEACAP WP6, D4b, Federal Agricultural Research Centre, Braunschweig and Institute for European Environmental Policy, London, 2005.
11. Gorton, M.; Hubbard C.; Hubbard L. The folly of European Union policy transfer: why the Common Agricultural Policy (CAP) does not fit Central and Eastern Europe? / *Regional Studies* – 2009, Vol. 43.10, p. 1305-1317.
12. Harris, J. R.; Todaro, M. P. Migration, Unemployment and Development: a Two-Sector Analysis / *The American Economic Review*. – 1970, Vol., 60(1), p. 126–42.
13. Hodge, I.; Midmore, P. 2006. Evaluation Approaches to Rural Development / Paper presented to joint Société Française d'Économie Rurale and Agricultural Economics Society Conference on Rural Development, Paris: <http://www.rerc.ac.uk/findings/documents_strategies/SE11Evaluationandrural%20development.pdf>.
14. Johnston, B. F.; Mellor, J. W. The Role of Agriculture in Economic Development / *American Economic Review* – 1961. Vol. 51(4), p. 566-593.
15. Lewis, W.A. Economic development with unlimited supply of labour / *The Manchester School*, 1954, Vol. 22: p. 139-191.
16. O'Connor, D. (Ed.). *Driving rural development: policy and practice in seven EU countries*. Uitgeverij Van Gorcum, 2006.
17. Porter, M. The Competitive Advantage of Nations, States and Regions. Harvard Business School, Advanced Management Program – 2009.
18. Râmniceanu, I., & Ackrill, R. EU rural development policy in the new member states: Promoting multifunctionality?. *Journal of rural studies*, 23(4), 2007, p. 416-429.
19. Vidickienė D., Melnikienė R., Kaimo politikos evoliucija: monografija. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2014.

The article has been received 07.09.2015

* * *

Особливості аналізу сприйняття споживачами екологічно сертифікованої сільськогосподарської продукції

Постановка проблеми. У процесі динамічного розвитку суспільства відбуваються як кількісні, так і якісні зміни системи потреб та ціннісних орієнтирів сучасних, екологічно свідомих споживачів. Потреби їх стають одним із визначальних чинників, що впливають на визначення векторів розвитку виробництва й збуту продукції. Ефективна діяльність на сучасному ринку потребує не лише задоволення потреб споживачів, але й прогнозування еволюційних процесів, що пов'язані з цими потребами, визначення їхнього відношення до нових, у тому числі й екологічно сертифікованих, товарів. Зазначимо, що проведення аналізу передбачає поетапне дослідження закономірностей розвитку ринку на основі врахування впливу факторів макро- та мікросередовища, аналізу купівельних переваг споживачів і товарної пропозиції, а також конкурентних позицій ринку з метою планування та прогнозування ринкової ситуації на довго- й короткострокову перспективу. Очевидно, що проведення аналізу будь-якого споживчого ринку, в тому числі екологічно сертифікованої продукції, необхідне для створення передумов для ефективного функціонування учасників ринку, а саме: для споживачів повного задоволення потреб у якісній та безпечній продукції, а для товаровиробників – одержання прибутку, який би забезпечив розширене відтворення.

Методологія проведення оцінки стану й розвитку ринку екологічно сертифікованої продукції має складну структуру і не є стандартизованою, що вимагає узагальнення підходів та обґрунтування алгоритму дослідження ринку з метою встановлення існуючих тенденцій його розвитку й прогнозування зміни купівельних переваг споживачів, визначення диспропорцій та невикористаних можливостей у його розвитку. Вищезначене є актуальним для вітчизняного ринку сертифікованої продукції, який, з одного боку, останніми роками набув зростаючої динаміки як із позиції пропозиції, так і попиту, а з другого – зниження купівельної спроможності споживачів зумовлює необхідність пошуку адаптаційних програм його стабілізації та росту, а також виходу товаровиробників на зовнішній ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи економічних досліджень у сільському господарстві буди закладені І. В. Поповичем [13]. Теоретико-методологічні основи кількісних та якісних досліджень поведінки індивідуальних споживачів вивчені О.В. Прокопенком і М. Ю. Трояном [14]. В. Н. Наумов та В. І. Соловійов розглянули підходи до вивчення поведінки споживачів за допомогою моделювання процесів прийняття рішень про купівлю [12; 16]. Можливість досягнення вищих стандартів якості життя й задоволення зростаючих потреб споживачів за допомогою продукції екологічно сертифікованого виробництва було вивчено Т. Джексоном і Дж. Гоуді [5; 4]. М. Макс-Ніф дослідив розвиток потреб суспільства на засадах сталого розвитку [7; 8].

* Науковий керівник – Н.В. Зіновчук, доктор економічних наук, професор.
© О.В. Чайкін, 2015

Проте окремі аспекти дослідження методологічних особливостей аналізу відношення до екологічно сертифікованої сільськогосподарської продукції та задоволення екологічних потреб споживачів потребують додаткового вивчення.

Однак у вищенаведених працях авторів не знайшли достатньо глибокого відображення питання оцінки стану й розвитку ринку екологічно сертифікованої продукції з урахуванням інтересів споживача, специфічних споживчих властивостей продукції та їх впливу на прийняття купівельних рішень, а також питання оцінки рівня задоволеності потреб населення у сертифікованій продукції, що і дає змогу всебічно та якісно провести дослідження його стану й розвитку. Саме удосконалення методичних підходів до дослідження ринку продукції, що містить екологічну складову й відповідає сучасним умовам діяльності суб'єктів ринку, виявлення еволюційних екологічних потреб споживачів та аналіз відношення їх до запропонованої продукції стають пріоритетними спрямуваннями діяльності успішних сільськогосподарських підприємств.

Мета статті – вивчення особливостей ставлення до екологічно сертифікованої сільськогосподарської продукції й процесу задоволення зростаючих екологічних потреб сучасних споживачів.

Об'єктом дослідження є процес задоволення екологічних потреб суспільства продуктами екологічно сертифікованого сільськогосподарського виробництва. У процесі дослідження застосовано низку методів, зокрема: абстрактно-логічний (при проектуванні матриці задоволення потреб в екологічно сертифікованій продукції); соціологічного опитування (при одержанні інформації щодо попиту на сертифіковану продукцію); математичного моделювання (для аналізу відношення споживачів до сертифікованої продукції); графічний (при аналізі результатів підсумкової оцінки відношення споживачів до екологічно сертифікованої сільськогосподарської продукції).

Виклад основних результатів дослідження. Сучасні світові тенденції показують, що із поступовим зростанням рівня життя населення, що дає змогу споживачам звер-

тати більше уваги на якість, ніж на ціну, значно зросли вимоги до екологічної безпечності продукції. Покупців дедалі більше турбує якість та екологічна складова продукту й наявність екологічного сертифіката, які стають одними з першочергових мотивів при виборі продукції [9, р. 77]. Досліджуючи розвиток потреб суспільства на засадах сталого розвитку, М. Макс-Ніф відокремив екзистенціальні засади та аксіологічні категорії потреб, проте дослідником не були враховані екологічні потреби споживачів [7, р.198]. Саме тому доцільним є дослідження й прогнозування сценаріїв задоволення екологічних потреб індивідуальних споживачів у екологічно сертифікованій сільськогосподарській продукції (табл. 1).

За даними анкетування споживачів м. Житомира для більшості респондентів (51%) є дуже важливою якість продуктів харчування, які вони споживають, для 44 % – важливою, і всього для 5 % – не важливою. Результати опитування показують, що 40 % респондентів вважають якісною екологічно сертифіковану продукцію та є її споживачами, ще 44 % – важко відповісти на це запитання і вони можуть стати потенційними споживачами. Важливо зазначити, що на сучасному етапі вітчизняні сільськогосподарські виробники виявилися не готовими задовольнити зростаючі потреби в екологічно безпечних товарах у повному обсязі. Наприклад, понад 80% сирого молока в Україні виробляється в домогосподарствах, які неспроможні забезпечити відповідність своєї продукції високим вимогам законодавства ЄС у сфері СФЗ. Одним із засобів розв'язання цієї проблеми є збільшення екологічно сертифікованих виробництв, що вимагатиме часу, інвестицій та вмотивованого бажання самих виробників [11, с. 32].

Одним із найзначніших методів мотивації виробництва екологічно сертифікованих товарів є пред'явлення попиту на екологічно безпечні товари і відмова від традиційних. Виробник завжди прагне випускати тільки таку продукцію, яка користується платоспроможним попитом. Для кожного підприємства важливо мати уявлення не тільки про ступінь обізнаності покупців про продукцію, яку воно виробляє, але й про те, які

відчуття проявляються при цьому споживачами та чому [16, с. 258]. Симпатії й антипатії споживачів називають відношенням їх,

або, іншими словами, відношення являє собою сумарну оцінку об'єкта.

1. Матриця сценаріїв задоволення екологічних потреб індивідуальних споживачів екологічно сертифікованою сільськогосподарською продукцією

		Екзистенціальні категорії потреб			
		Існування (буття)	Володіння	Дія	Взаємодія
Аксіологічні категорії потреб	Існування	Здоров'я	Екологічно безпечна їжа	Споживання екологічно сертифікованої продукції	Навколишнє природне середовище, сільськогосподарські виробники, споживачі
	Безпека	Екологічно безпечне НПС	Захист від низькоякісної та екологічно небезпечної продукції	Попит на екологічно сертифіковану продукцію	НПС, середовище існування, соціум, держава
	Належність	Соціально та екологічно відповідальні	Екологічно безпечні товари й послуги	Екологічно свідоме споживання	Соціальні групи екологічно відповідальних споживачів
	Розуміння	Екологічна свідомість і відповідальність	Екологічно орієнтовна філософія споживання	Попит на екологічно дружню продукцію	Сім'я, навчальні заклади усіх рівнів, громадськість
	Участь	«Екологічний» стиль життя та споживання	Екологічно безпечні товари та послуги	Екологічно свідоме споживання, підтримка екологічно сертифікованих виробників	Споживачі, громадськість, виробники, держава
	Відпочинок	Зелений сільський туризм	Садиби, ферми, заповідники, лісові й водні рекреаційні зони	Дбайливе ставлення до наявних рекреаційних природних ресурсів	Сільське населення, фермери, споживачі
	Творчість	Ярмарки, еко-фестивалі, презентації тощо	Предмети творчості, музичні твори, кінофільми, кліпи тощо	Екологічно зорієнтована творчість	Споживачі, творча інтелігенція, виробники
	Самовизначення	Самоповага, відчуття приналежності до статусної групи	«Екологічний» стиль життя, попит на екологічно сертифіковану продукцію та послуги	Споживання продукції, яка відповідає принципам сталого розвитку	Споживачі, соціальні групи
	Воля	Реалізація права споживання екологічно безпечної продукції	Рівність і справедливість з урахуванням інтересів майбутніх поколінь	Реалізація конституційних прав і свобод	Навколишнє природне середовище, споживачі та держава

Джерело: Власні дослідження.

Відношення відіграє визначальну роль у формуванні поведінки споживачів. Саме воно є первинним етапом у процесі вибору товару чи послуги. Вивчення відношення споживачів доцільно проводити за допомогою багатофакторних моделей, які фокусуються на думках споживачів про різні показники продукту. Такі моделі можна застосовувати в діагностичних цілях. Вони дають змогу глибше проникнути в причини, які стоять за споживчим вибором, ніж вимірювання загальних оцінок і тенденцій поведінки. Ці моделі також можуть підказати, які стратегії змін відношення споживачів є потенційно найвигоднішими [12, 56].

При застосуванні методу «ідеальної точки» вимір відношення до товару ґрунтується на зіставленні властивостей товару, що до-

сліджується, з властивостями «ідеального» товару. Цей метод має унікальну властивість – він уможливорює одержати інформацію як про «ідеальний товар», так і думку споживачів про наявні на ринку товари. Дана модель також може підказати, які стратегії змін відношення споживачів є потенційно найвигоднішими та найперспективнішими для виробників. Математична модель визначення відношення споживачів до екологічно сертифікованої сільськогосподарської продукції має вигляд:

$$A_c = \sum_{i=1}^n W_i \left(\frac{I_i + X_i}{I_i} \right) \\ X_i \rightarrow \min,$$

де A_c – ставлення споживачів до продукції;

W_i – важливість i -го атрибута продукції,
 $W \in [0; 1]$;

I_i – «ідеальне» значення i -го атрибута продукції;

X_i – оцінка споживачем фактичної величини i -го атрибута продукції;

n – число значимих атрибутів продукції.

Необхідно зазначити, що при використанні методу «ідеальної» точки вищим вважається менший результат, тобто найкраще значення відношення, яке могло б характеризувати товар, дорівнює нулю – його показники точно відповідають уявленням споживачів про «ідеальний» набір характеристик даної продукції.

Із метою одержання інформації щодо «ідеальної продукції», а також відношення споживачів до традиційної й екологічно сертифікованої продукції, було проведено анкетування респондентів, яке мало випадковий характер. Як цільову сукупність респондентів, думку яких вивчали, обрано 271 300 осіб. Одиницями сукупності визначено респондентів, що проживають у м. Житомир і частіше від інших членів родини здійснюють покупки продуктів харчування. З метою екстраполяції результатів опитування на всю генеральну сукупність респондентів розрахунком довірчого інтервалу виявлено обсяг вибірки, тобто репрезентативними будуть дані опитування 383 респондентів. Однак, враховуючи значний розмір генеральної сукупності, чисельність респондентів було збільшено до 400 осіб. За допомогою методу моделі «ідеальної точки» визначено продукцію, яка найбільше задовольняє потреби споживачів та значення атрибутів якої максимально наближені до ідеальних значень (табл. 2).

2. Зведена таблиця оцінки відношень споживачів до сільськогосподарської продукції

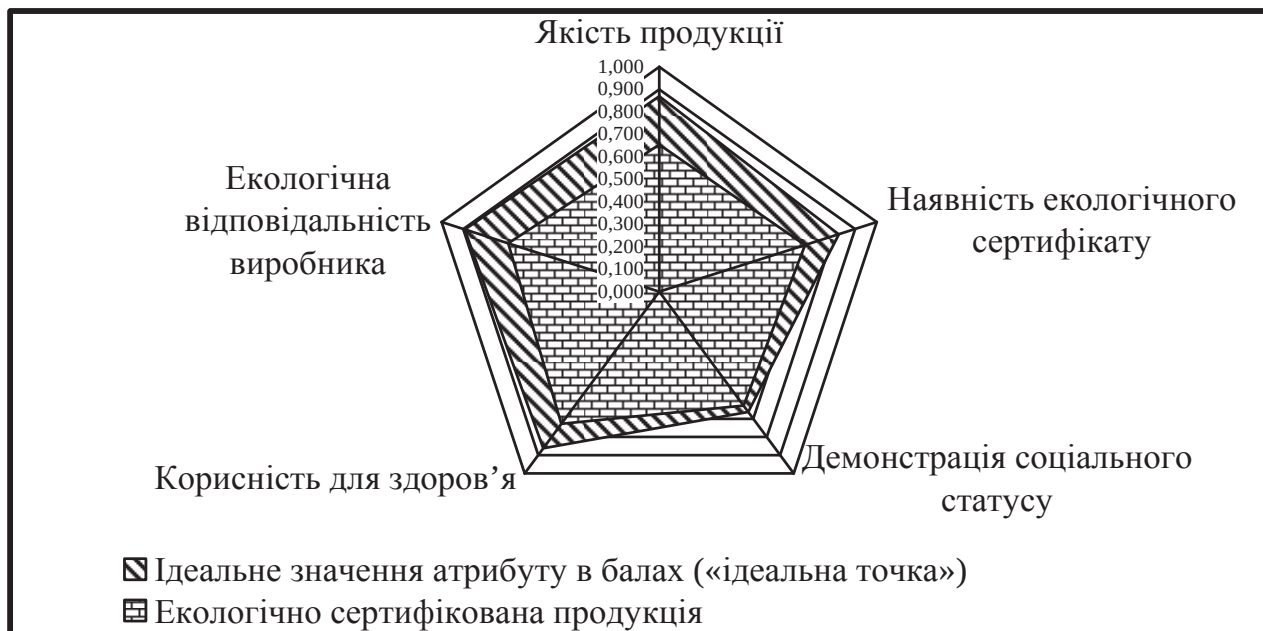
Атрибути продукції	Вагомість атрибута, W_i	Ідеальне значення атрибута в балах («ідеальна точка»), I_i	Оцінка присутності атрибута у виді продукції, X_i	
			традиційна, X_1	екологічно сертифікована, X_2
Якість	0,885	0,869	0,616	0,654
Наявність екологічного сертифіката	0,768	0,825	0,612	0,671
Демонстрація соціального статусу	0,575	0,662	0,611	0,627
Корисність для здоров'я	0,856	0,861	0,681	0,727
Екологічна відповідальність виробника	0,767	0,894	0,635	0,694
Підсумкова оцінка відношення споживачів до продукції (A_c)			0,902	0,697

Джерело: Власні дослідження.

Одержані результати доводять, що показник оцінки присутності атрибута саме екологічно сертифікованої продукції (X_2) є найбільш наближеним до «0». Проаналізуємо результати оцінки присутності вагомих атрибутів екологічно сертифікованої продукції по відношенню до «ідеального» уявлення споживачів про сільськогосподарську продукцію (рис.). Необхідно зазначити, що особисте сприйняття може не відповідати логічній істині, але суб'єктивні судження споживачів є більш цінними, ніж інформація про реальні характеристики. Таке суб'єктивне оцінювання не тільки демон-

струє відношення споживачів до екологічно сертифікованого товару, але й дає змогу робити достатньо точні висновки щодо вірогідності купівлі саме цього товару.

Отже, результати проведеного дослідження показують, що саме екологічно сертифікована продукція відповідає потребам сучасних споживачів і користуватиметься попитом у довгостроковій перспективі. За таких умов досягнути успіху зможуть ті підприємства, що відповідатимуть світовим стандартам і приділятимуть увагу екологічній складовій продукції.



Відношення споживачів до екологічно сертифікованої продукції

Джерело: Власні дослідження.

Висновки. Зі зростанням прибутків споживачі прагнуть досягти вищих стандартів життя, активніше турбуються про навколишнє природне середовище, частіше робитимуть вибір на користь екологічно чистої продукції. Поділивши потреби споживачів на дві категорії (екзистенціальні та аксіологічні), можна розробити матрицю сценаріїв задоволення екологічних потреб індивідуальних споживачів екологічно сертифікованою сільськогосподарською продукцією. Оцінка суб'єктивного ставлення не тільки демонструє відношення споживачів до екологічно сертифікованого товару, але й дає змогу робити висновки щодо вірогідності купівлі саме цього товару.

Одержані дані уможливають поглибити розуміння стану та тенденцій розвитку ринку екологічно сертифікованої продукції й на основі їх результатів визначити найраціональніші управлінські рішення для всіх учасників ринку: для споживача – задоволення потреб у якісній та безпечній продукції; товаровиробника – удосконалення й диверси-

фікація виробничої діяльності, що сприятиме одержанню достатнього розміру прибутку з метою забезпечення розширеного відтворення; регіональних органів влади – визначити точки росту для сільськогосподарського виробництва на основі реалізації нових інвестиційних проектів.

Запропоновані підходи до удосконалення дослідження ринку екологічно сертифікованої продукції, що передбачають вивчення особливостей купівельної поведінки споживачів і специфічних особливостей продукції на основі даних, одержаних у результаті анкетування споживачів, показують, що екологічно сертифікована продукція відповідає потребам сучасних споживачів та користуватиметься попитом як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Саме тому вітчизняне сільськогосподарське виробництво потребує суттєвої модернізації виробничих процесів, особливо їх екологічних аспектів, доведення їх до відповідності міжнародним вимогам та стандартам.

Список використаних джерел

1. Akehurst G. Re-examining green purchase behaviour and the green consumer profile: new evidences / Gary Akehurst, Carolina Afonso, Helena Martins Gonçalves // *Management decision*, Vol. 50, № 5, Emerald. UK. 2012. – P. 972–988.
2. Blackman A., Rivera J. The Evidence Base for Environmental and Socioeconomic Impacts of “Sustainable” Certification / Allen Blackman and Jorge Rivera // *Resources for the Future*, 10 (17), USA. 2010. – 34 p.
3. Cherian J. Green marketing: A study of consumers attitude towards environment friendly products / Cherian Jacob, Jacob Jolly // *Asian social science. Canadian center of science and education*, № 8(12), Canada. 2012. – P.117–127.

4. Gowdy J. Reformulating the Foundations of Consumer Choice Theory and Environmental Valuation / John Gowdy, Kozo Mayumi // *Ecological Economics*, Vol. 39. Elsevier. Butterworth Heinemann, Oxford, UK. 2001. – p. 223–237.
5. Jackson T. Beyond Insatiability: Needs Theory, Consumption and Sustainability / Tim Jackson, Wander Jager, Sigrid Stagl // *Centre for Environmental Strategy*. Guildford, United Kingdom. 2004. – 34 p.
6. Kumar P. A Study on Consumer Behavior towards Eco-Friendly Paper / P. Kishore Kumar, Byram Anand // *Global Journal of Management and Business Research*, Vol. 13, № 11. Global Journals Inc. USA. 2013. – p. 9 – 14.
7. Max-Neef M. Development and Human Needs / Manfred Max-Neef // *Real Life Economics*. Routledge: London. UK. 1992. – p. 197 – 214.
8. Max-Neef M. Human Scale Development: conception, application and further reflections / Manfred Max-Neef // *New York: Apex Press*. USA. 1989. – 113 p.
9. Shil P. Evolution and Future of Environmental Marketing / Parag Shil // *Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review*, Vol. 1, # 3. New Delhi, India. 2012. – p. 74 – 81.
10. Yazdanifard R. The Impact of Green Marketing on Consumer Satisfaction and Environmental Safety / Rashad Yazdanifard, Igbazua Mercy // *International Conference on Computer Communications and Management*, Vol. 5, 2011. IACSIT Press, Singapore. 2011. – p. 637 – 641.
11. Аналітичний звіт «Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління». – К.: Ін-т екон. досліджень та політичних консультацій, 2014. – 140 с.
12. Наумов В.Н. Модели поведения потребителей в маркетинговых системах: учеб. пособие / В.Н. Наумов, Г.Л. Багиева. – СПб.: СПбГУЭФ, 2009. – 240 с.
13. Попович И.В. Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: учеб. пособие / И.В. Попович. – М.: Экономика, 1968. – 230 с.
14. Прокопенко О.В. Поведінка споживачів / О.В. Прокопенко, М.Ю. Троян: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
15. Скрипчук П.М. Соціо-еколого-економічні засади природокористування: інновації, інвестиції та механізм реалізації / П.М. Скрипчук, Н.І. Строченко, В.В. Рибак та ін.: моногр. – Рівне: НУВГП, 2014. – 454 с.
16. Соловьев В.И. Методы оптимальных решений: учеб. пособие / В.И. Соловьев. – М.: Финансовый университет, 2012. – 364 с.
17. Сюсель Ю.В. Нові прояви у споживачьких практиках українців: критичний підхід / Ю.В. Сюсель // Міжнар. наук. форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013.– Вип. 14.– С. 114–121.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2015 р.

*

УДК 338.24.021.8:336.221.24(477)

М.В. КОРИТНИК, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Адміністрування земельної реформи в Україні та її фінансове забезпечення

Постановка проблеми. У сучасних умовах упорядкування земельних відносин в Україні є надзвичайно актуальним, адже від цього значною мірою залежить розвиток аграрного сектору економіки. Зважаючи, що Україна є розвинутою індустріальною державою з великим невикористаним аграрним потенціалом і має одні з найкращих за родючістю землі у світі, ще більше актуалізується питання створення дієвого механізму земе-

льних відносин, який стимулював би до максимально ефективного використання та збереження земельних угідь. По суті, це і є основним завданням земельної реформи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовими дослідженнями щодо питань розвитку земельних відносин є праці зарубіжних та вітчизняних учених: В. Андрійчука [1], П. Саблука [5], Н. Бурлаки, П. Гайдучького, А. Данкевича, Д. Добряка, Б. Пасхавера, Й. Дороша [2], О. Шпичака [10,11,9], М. Ібатулліна, А. Третьяка [6], О. Ходаківської [8], М. Хвесика [7], В. Мазлоєва,

* Науковий керівник – О.М. Шпичак, доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України.
© М.В. Коритник, 2015

4. Gowdy J. Reformulating the Foundations of Consumer Choice Theory and Environmental Valuation / John Gowdy, Kozo Mayumi // *Ecological Economics*, Vol. 39. Elsevier. Butterworth Heinemann, Oxford, UK. 2001. – p. 223–237.
5. Jackson T. Beyond Insatiability: Needs Theory, Consumption and Sustainability / Tim Jackson, Wander Jager, Sigrid Stagl // *Centre for Environmental Strategy*. Guildford, United Kingdom. 2004. – 34 p.
6. Kumar P. A Study on Consumer Behavior towards Eco-Friendly Paper / P. Kishore Kumar, Byram Anand // *Global Journal of Management and Business Research*, Vol. 13, № 11. Global Journals Inc. USA. 2013. – p. 9 – 14.
7. Max-Neef M. Development and Human Needs / Manfred Max-Neef // *Real Life Economics*. Routledge: London. UK. 1992. – p. 197 – 214.
8. Max-Neef M. Human Scale Development: conception, application and further reflections / Manfred Max-Neef // *New York: Apex Press*. USA. 1989. – 113 p.
9. Shil P. Evolution and Future of Environmental Marketing / Parag Shil // *Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review*, Vol. 1, # 3. New Delhi, India. 2012. – p. 74 – 81.
10. Yazdanifard R. The Impact of Green Marketing on Consumer Satisfaction and Environmental Safety / Rashad Yazdanifard, Igbazua Mercy // *International Conference on Computer Communications and Management*, Vol. 5, 2011. IACSIT Press, Singapore. 2011. – p. 637 – 641.
11. Аналітичний звіт «Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління». – К.: Ін-т екон. досліджень та політичних консультацій, 2014. – 140 с.
12. Наумов В.Н. Модели поведения потребителей в маркетинговых системах: учеб. пособие / В.Н. Наумов, Г.Л. Багиева. – СПб.: СПбГУЭФ, 2009. – 240 с.
13. Попович И.В. Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: учеб. пособие / И.В. Попович. – М.: Экономика, 1968. – 230 с.
14. Прокопенко О.В. Поведінка споживачів / О.В. Прокопенко, М.Ю. Троян: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
15. Скрипчук П.М. Соціо-еколого-економічні засади природокористування: інновації, інвестиції та механізм реалізації / П.М. Скрипчук, Н.І. Строченко, В.В. Рибак та ін.: моногр. – Рівне: НУВГП, 2014. – 454 с.
16. Соловьев В.И. Методы оптимальных решений: учеб. пособие / В.И. Соловьев. – М.: Финансовый университет, 2012. – 364 с.
17. Сюсель Ю.В. Нові прояви у споживачьких практиках українців: критичний підхід / Ю.В. Сюсель // *Міжнар. наук. форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. – 2013.– Вип. 14.– С. 114–121.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2015 р.

*

УДК 338.24.021.8:336.221.24(477)

М.В. КОРИТНИК, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Адміністрування земельної реформи в Україні та її фінансове забезпечення

Постановка проблеми. У сучасних умовах упорядкування земельних відносин в Україні є надзвичайно актуальним, адже від цього значною мірою залежить розвиток аграрного сектору економіки. Зважаючи, що Україна є розвинутою індустріальною державою з великим невикористаним аграрним потенціалом і має одні з найкращих за родючістю землі у світі, ще більше актуалізується питання створення дієвого механізму земе-

льних відносин, який стимулював би до максимально ефективного використання та збереження земельних угідь. По суті, це і є основним завданням земельної реформи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовими дослідженнями щодо питань розвитку земельних відносин є праці зарубіжних та вітчизняних учених: В. Андрійчука [1], П. Саблука [5], Н. Бурлаки, П. Гайдучького, А. Данкевича, Д. Добряка, Б. Пасхавера, Й. Дороша [2], О. Шпичака [10,11,9], М. Ібатулліна, А. Третьяка [6], О. Ходаківської [8], М. Хвесика [7], В. Мазлоєва,

* Науковий керівник – О.М. Шпичак, доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України.
© М.В. Коритник, 2015

О. Назаренка, О. Онищенко, Дж. Робінсона, О. Роевка, М. Федорова, В. Ярового й ін.

Саме на основі праць зазначених дослідників було розроблено соціально-економічні та нормативно-правові засади оренди землі. Водночас в умовах земельної реформи потребують подальшого дослідження питання розвитку орендних земельних відносин щодо формування ринкової вартості землі як дієвого фактора економічного розвитку, відпрацювання взаємовигідних правил гри між орендарями й власниками землі, встановлення оптимального розміру орендної плати, форм її виплати, термінів оренди і т. д.

Мета статті – проаналізувати стан заходів по основних напрямках земельної реформи в Україні, виявити найгостріші проблеми земельного реформування, розробити пропозиції щодо його удосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. З набуттям Україною незалежності та започаткуванням ринкових трансформацій виникла об’єктивна необхідність у здійсненні земельної реформи, яка є однією з центральних ланок економічної реформи, що провадиться в нашій державі. Земельна реформа — це комплекс правових, соціально-економічних, технічних і організаційних заходів спрямованих на перебудову земельних відносин через роздержавлення земель, утвердження різних форм власності на неї та розвиток ефективних організаційних форм господарювання на селі, що функціонують на приватній власності.

Земельна реформа є однією з ключових у програмі економічних перетворень, запропонованих урядом. Трансформації у сфері земельних відносин розпочалися разом із незалежністю України й тривають уже понад 20 років, але, на жаль, досі багато проблем так і залишилися нерозв’язаними.

Перше питання, якому потрібно приділити увагу, – це *завершальний етап земельної реформи в Україні та як фінансово забезпечується підготовка і здійснення заходів, спрямованих на ведення й функціонування Державного земельного кадастру, підготовку лотів до проведення земельних торгів, інвентаризацію тощо.*

Головним завданням Держгеокадастру/Держземагентства України в сучасних

умовах ринкової економіки є завершення земельної реформи і вирішення наболілих питань у цій важливій сфері, пріоритетними серед яких є:

інвентаризація земель;

підготовка лотів до проведення земельних торгів у формі аукціону щодо продажу прав (оренди, суперфіцію, емфітевзису) на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної форми власності, виплата винагороди виконавцю земельних торгів, оприлюднення результатів земельних торгів;

ведення, функціонування, адміністрування (здійснення заходів щодо створення та супроводження програмного забезпечення, технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист відомостей) Державного земельного кадастру;

введення комфортного обслуговування громадян з реєстрації й видачі витягів із Державного земельного кадастру.

Завершальним етапом земельної реформи стане зняття мораторію і введення ринку земель сільськогосподарського призначення. Реалізація земельної реформи триває багато років та відповідно до умов нормативно-правових актів повинна завершитися до кінця 2015 року.

В Україні протягом 2011-2013 років на заходи, що передбачені земельною реформою, фактично використано 156,5 млн грн, основним джерелом фінансування їх є кошти державного бюджету (рис. 1).

Із наведених показників у діаграмі видно, що з кожним роком обсяг фактичного фінансування за бюджетною програмою збільшується. Так, за аналізовані роки він зріс на 109,3 млн грн, що доводить про значущість даного заходу для економіки АПК і держави в цілому, а також у зв’язку із прискоренням роботи щодо завершення земельної реформи. Але однією з основних проблем упродовж цих років та особливо на нинішній час є невиконання передбачуваних заходів, які визначені планом до земельної реформи. Тобто, гострою проблемою є збільшення кредиторської заборгованості Держземагентства України, яка спричинена значним недофінансуванням із Державного бюджету України. Питомо вага співвідношення кредиторської заборгованості до фактично виплачених коштів

упродовж трьох років у системі Держземагентства України становить від 59,5 до 40,5% відповідно, що є неприйнятним і стримувальним фактором земельної реформи в країні. Особливо гостро дане питання стоїть нині, у період нестабільної економічної ситуації в країні. Так, відповідно до показників фінансових звітів територіальних органів Держзем-

агентства України (ф7) за 1 квартал 2014 року кредиторська заборгованість становила 168,8 млн грн, що в рази більше від загального обсягу фінансування (3,6 млн грн). Дана ситуація потребує термінового законодавчого вирішення, оскільки суттєво впливає на державні підприємства.

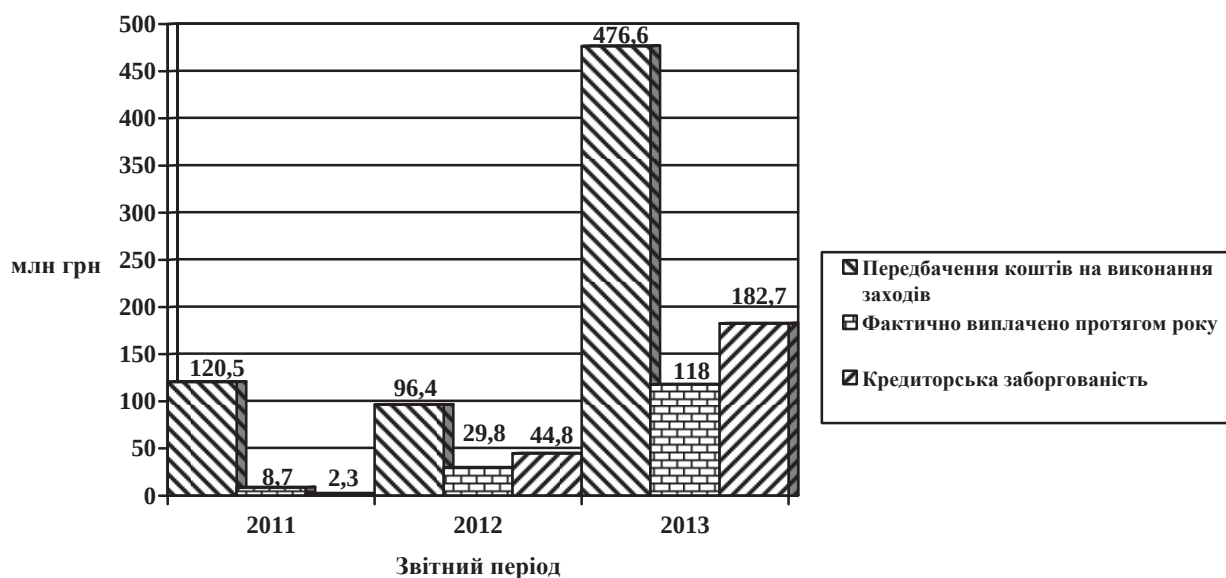


Рис. 1. Обсяг фінансування Держземагентства України з 2011 по 2013 рік за бюджетною програмою КПКВК 2803030 "Проведення земельної реформи"

Джерело: Статистичні звіти Держземагентства України.

Другою важливою проблемою є *фінансовий стан державних підприємств, які належать до сфери управління Держгеокадастру/Держземагентства України та є головними виконавцями робіт по земельній реформі в Україні*. До сфери управління Держгеокадастру/Держземагентства України належить 59 державних підприємств (ДП «Центр ДЗК», ДП «Укрспецзем», ДП «Пансіонат «Горний», ДП «Землевпорядний вісник», ДП «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою» і 25 його регіональних інститутів землеустрою, 29 державних топографо-геодезичних підприємств (у т.ч. державне науково-виробниче підприємство «Аерогеодезія», яке не проводить виробничу діяльність).

Зазначені підприємства розміщені майже в кожному обласному та районному центрах нашої країни, головними завданнями їхньої роботи є проведення робіт із землеустрою, ведення державного земельного кадастру,

топогеодезії, картографії й виконання робіт, передбачених земельною реформою. Крім своєї основної діяльності, державні підприємства відповідно до вимог чинного законодавства беруть участь у виконанні робіт, передбачених у планах заходів земельної реформи та сприяють у прискоренні її проведення. Зважаючи на виконання державними підприємствами завдань держави щодо реалізації земельної реформи, розглянемо показники їхньої фінансово-господарської діяльності (рис. 2).

Передусім слід зазначити, що відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2012 року № 263-р «Про віднесення цілісних майнових комплексів державних підприємств до сфери управління Державного агентства земельних ресурсів України» до сфери його управління віднесено 30 державних топографо-геодезичних і картографічних підприємств. Тобто, лише з 2012 року в системі Держзем-

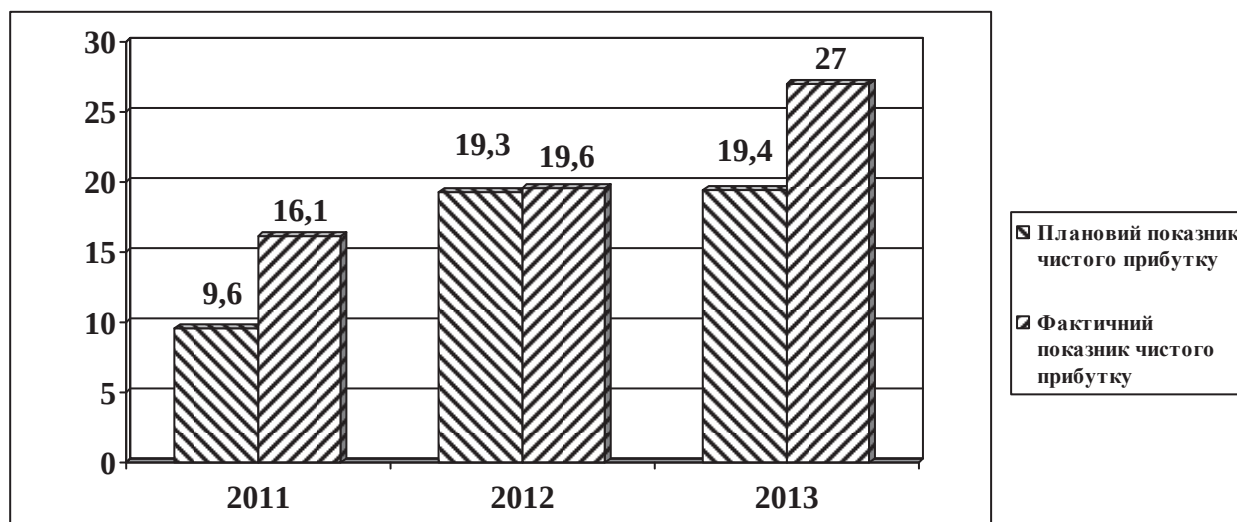


Рис. 2. Загальний показник чистого прибутку державних підприємств, що належать до сфери управління Держземагентства України, з 2011 по 2013 рік

Джерело: Статистичні звіти Держземагентства України.

Відповідно до наведених на рисунку 2 показників чистого прибутку спостерігається значний приріст виконання державними підприємствами планових показників. Порівнюючи фактичний показник чистого прибутку 2011 і 2013 років, спостерігаємо значне його підвищення майже на 11 млн грн та перевиконання планового показника в середньому за три роки на 36%, що є значущим і позитивним показником у діяльності системи Держземагентства України.

Незважаючи на такі доволі позитивні показники, існує досить болюча проблема погашення дебіторської заборгованості, в частині якої існує заборгованість державного бюджету. Відповідно до статистичних звітів Управління фінансового забезпечення Держгеокадастру **станом на 01.01.2014 року територіальні органи Держгеокадастру/Держземагентства України не виплатили державним підприємствам Держземагентства за виконані роботи й надані послуги (які передбачені планом заходів по земельній реформі) майже 148 млн грн.** Дана ситуація головним чином спричинена у зв'язку зі значною сумою недофінансування Держземагентства України з державного бюджету.

Також слід зазначити, що за останні три роки в державному бюджеті не передбачалося виділення коштів на науково-дослідні та проектно – розвідувальні роботи для державних підприємств, які належать до сфери

управління Держгеокадастру/ Держземагентства України, що є невиправданим фактом.

Крім того, слід зазначити, що протягом 2014 року й планом 2015 року не передбачено видатків на проведення робіт у межах бюджетної програми «Проведення земельної реформи».

Третім і не менш актуальним питанням є ***економне та ефективне використання державних коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення повноважень Держгеокадастру/ Держземагентства України, а також контроль за їхнім використанням.***

Постановою Кабінету Міністрів України від 9 березня 2011 року № 219 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із проведення земельної реформи» (далі – Порядок) визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті Мінагрополітики України за програмою «Проведення земельної реформи». Держземагентство України в своїй діяльності щодо реалізації плану заходів земельної реформи безпосередньо й неухильно керується затвердженим Порядком і здійснює всі можливі заходи щодо дотримання даного Порядку його територіальними органами.

Крім того, у зв'язку зі складним фінансовим станом, стабілізацією економічної ситу-

ації в державі та економним і раціональним використанням державних коштів, Кабінетом Міністрів України постановою від 1 березня 2014 року № 65 було прийнято рішення про затвердження заходів щодо економного й раціонального використання державних коштів, передбачених для утримання органів державної влади та інших державних органів, утворених органами державної влади підприємств, установ і організацій, які використовують кошти державного бюджету. Держзем-агентство України на виконання вищезазначеної постанови розробило План заходів щодо економного та раціонального використання бюджетних коштів і в межах своїх повноважень сприяє економії цих коштів.

Висновки. Фінансове й матеріально-технічне забезпечення заходів щодо земельної реформи здійснюється відповідно до Законів України „Про Державний бюджет України” на відповідний рік, Земельного кодексу України, Законів України “Про землеустрій”, “Про оцінку земель”, “Про охорону земель”, інших законодавчих актів.

Видатки для виконання заходів здійснюються за рахунок коштів, передбачених у державному бюджеті на відповідний рік, кредитів банків, коштів інвесторів та інших джерел.

Необхідність фінансового забезпечення земельної реформи в Україні досить гостро стоїть на нинішній час, оскільки у 2016 році Уряд України знову розглядатиме можливість зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні. Постійно з розглядом питання щодо належного функціонування та відкриття ринку земель в Україні фахівці у сфері земельних відносин постають перед питанням: чи всі землі в Україні проінвентаризовані? Яка ціна землі повинна бути в сучасних економічних умовах країни? і т. п. Розв’язання зазначених проблем та низки інших передбачено в планах заходів щодо проведення земельної реформи. Водночас належне фінансове забезпечення земельної реформи в Україні дасть можливість:

розв’язати завдання земельної реформи щодо трансформації земельних відносин до європейських вимог, включаючи розширення видів прав на землю в економічних кооперативних і корпоративних відносинах із метою підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки використання суспільством земельних ресурсів;

зняти мораторій на купівлю-продаж землі, тобто запровадити повноцінний обіг земель сільськогосподарського призначення з метою створення умов для одержання землевласниками іпотечного кредиту;

підвищити ефективність оренди землі в сільському господарстві;

поліпшити екологічну ситуацію, особливо в сільській місцевості;

збільшити рівень інвестицій у сільське господарство й у розвиток сільських територій.

Крім того, одним із важливих заходів, який потрібно здійснити з метою належного функціонування державних підприємств Держгеокадастру, є їх реорганізація злиттям в одній територіальній одиниці (області). Даний захід дасть можливість створити потужне землевпорядне та топографо-геодезичне підприємство в регіоні з розвинутою мережею (філій) у кожному районному центрі й об’єднати виробничі потужності підприємств задля ефективнішого надання послуг.

На законодавчому рівні необхідно розв’язати проблему податкового навантаження державних підприємств Держгеокадастру, оскільки вони не можуть конкурувати з приватними землевпорядними організаціями, які є платниками єдиного податку. В середньому підприємства Держгеокадастру сплачують понад 50% податків від свого доходу в Державний бюджет України, що є неприпустимим і потребує негайного вирішення. Проблема податкового навантаження розв’язується переведенням державних підприємств на спрощену систему оподаткування.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3-9.
2. Дорош Й.М. Еколого-економічні імперативи реформування земельних відносин в умовах ринку / Й. Дорош, О. Дорош // Землевпоряд. вісн. – 2012. – № 3. – С. 30-33.
3. Кириленко І.Г. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні / І.Г. Кириленко, В.П. Кравчук // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 26-29.

4. *Месель-Веселяк В.Я.* Вирівнювання економічних умов господарювання на землях різної якості / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 97-102.
5. *Саблук П.Т.* Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук: зб. наук. праць Харківського нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва / ХНАУ. – Харків, 2006. – Вип. № 9. – С. 3-10.
6. *Третяк А.М.* Парадигма розвитку сучасного землеустрою як інструменту управління земельними ресурсами в Україні / Третяк А.М. // Земельне право України. – 2012. – № 6. – С. 6-13.
7. *Хвесик М.А.* Інституціональні трансформації та фінансово- економічне регулювання землекористування в Україні [моногр.] / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак. – Луцький держ. техн. ун-т. – К.: Кондор, 2008. – 522 с. – С. 43.
8. *Ходаківська О.В.* Ринкові ціни земель сільськогосподарського призначення та орендна плата у країнах Європейського Союзу / О.В. Ходаківська // Землеустрій і кадастр. – 2012. – № 1. – С. 65-70.
9. *Шпичак О.М.* Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 3-9.
10. *Шпичак О.М.* Науково-організаційна та координаційна діяльність Відділення аграрної економіки і земельних відносин УААН за 2004 рік / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 142-147.
11. *Шпичак О.М.* Проблеми земельної реформи і ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". Вип. 168. Ч. 1 : зб. наук. праць ; редкол. Д. О. Мельничук. – К.: НУБІПУ, 2011. – С. 10-17.
12. *Cheshire P. Sheppard S.* 2004. *Land markets and land market regulation: progress towards understanding.* Regional Science and Urban Economics 34 (2004) 619–637.
13. *De Soto H.* 2000. *The Mystery of Capital.* Bantam Press.
14. Mekong Economics, 2004. *The Impact of Land Market Processes on the Poor “Implementing de Soto” – The Case in North Vietnam.* Asian Development Bank, RICS 2002. *Property in business – a waste of space?* RICS, London RICS (in press). *Land markets and the modern economy.* RICS, London.
15. *Simpson S.R.* 1976. *Land Law and Registration.* Cambridge University Press.
16. UNECE, 2005. *Land Administration in the UNECE Region - Development Trends and Main Principles.* Geneva Van der Molen P. 2006 *Tenure and Tools, two aspects of innovative land administration.*
17. Background paper ‘evening lecture’ RICS 13 December 2006 London UK.
18. Управление земельными ресурсами в Европе: тенденции развития и основные тенденции. Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк – Женева, 2005. – 148 с.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2015 р.

*

УДК 005.31.512

*К.О. КУХТА, здобувач
Л.О. ДОРОГАНЬ-ПИСАРЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент, професор кафедри
Полтавська державна аграрна академія*

ДЕА-аналіз як метод оцінки ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Серед численних проблем, пов'язаних із виходом із кризового стану аграрного сектору економіки країни, одна з центральних на сучасному етапі – підвищення ефективності виробництва. Тому й виникає необхідність вивчити сутність поняття ефективності виробництва в ринкових умовах функціонування сільськогосподарських товаровиробників та систематизу-

вати наукові дослідження із зазначеної проблеми в аграрній сфері. Вирішувати питання підвищення ефективності діяльності виробництва неможливо без комплексного оцінювання її рівня. Одним із дієвих методів такого оцінювання є Data envelopment analysis. Теоретичному дослідженню методу ДЕА-аналізу присвячена стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти застосування сучасних методів економічного

© К.О. Кухта, Л.О. Дорогань-Писаренко, 2015

4. *Месель-Веселяк В.Я.* Вирівнювання економічних умов господарювання на землях різної якості / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 97-102.
5. *Саблук П.Т.* Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук: зб. наук. праць Харківського нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва / ХНАУ. – Харків, 2006. – Вип. № 9. – С. 3-10.
6. *Третяк А.М.* Парадигма розвитку сучасного землеустрою як інструменту управління земельними ресурсами в Україні / Третяк А.М. // Земельне право України. – 2012. – № 6. – С. 6-13.
7. *Хвесик М.А.* Інституціональні трансформації та фінансово- економічне регулювання землекористування в Україні [моногр.] / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак. – Луцький держ. техн. ун-т. – К.: Кондор, 2008. – 522 с. – С. 43.
8. *Ходаківська О.В.* Ринкові ціни земель сільськогосподарського призначення та орендна плата у країнах Європейського Союзу / О.В. Ходаківська // Землеустрій і кадастр. – 2012. – № 1. – С. 65-70.
9. *Шпичак О.М.* Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 3-9.
10. *Шпичак О.М.* Науково-організаційна та координаційна діяльність Відділення аграрної економіки і земельних відносин УААН за 2004 рік / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 142-147.
11. *Шпичак О.М.* Проблеми земельної реформи і ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". Вип. 168. Ч. 1 : зб. наук. праць ; редкол. Д. О. Мельничук. – К.: НУБІПУ, 2011. – С. 10-17.
12. *Cheshire P. Sheppard S.* 2004. *Land markets and land market regulation: progress towards understanding.* Regional Science and Urban Economics 34 (2004) 619–637.
13. *De Soto H.* 2000. *The Mystery of Capital.* Bantam Press.
14. Mekong Economics, 2004. *The Impact of Land Market Processes on the Poor “Implementing de Soto” – The Case in North Vietnam.* Asian Development Bank, RICS 2002. *Property in business – a waste of space?* RICS, London RICS (in press). *Land markets and the modern economy.* RICS, London.
15. *Simpson S.R.* 1976. *Land Law and Registration.* Cambridge University Press.
16. UNECE, 2005. *Land Administration in the UNECE Region - Development Trends and Main Principles.* Geneva Van der Molen P. 2006 *Tenure and Tools, two aspects of innovative land administration.*
17. Background paper ‘evening lecture’ RICS 13 December 2006 London UK.
18. Управление земельными ресурсами в Европе: тенденции развития и основные тенденции. Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк – Женева, 2005. – 148 с.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2015 р.

*

УДК 005.31.512

*К.О. КУХТА, здобувач
Л.О. ДОРОГАНЬ-ПИСАРЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент, професор кафедри
Полтавська державна аграрна академія*

ДЕА-аналіз як метод оцінки ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Серед численних проблем, пов'язаних із виходом із кризового стану аграрного сектору економіки країни, одна з центральних на сучасному етапі – підвищення ефективності виробництва. Тому й виникає необхідність вивчити сутність поняття ефективності виробництва в ринкових умовах функціонування сільськогосподарських товаровиробників та систематизу-

вати наукові дослідження із зазначеної проблеми в аграрній сфері. Вирішувати питання підвищення ефективності діяльності виробництва неможливо без комплексного оцінювання її рівня. Одним із дієвих методів такого оцінювання є Data envelopment analysis. Теоретичному дослідженню методу ДЕА-аналізу присвячена стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти застосування сучасних методів економічного

© К.О. Кухта, Л.О. Дорогань-Писаренко, 2015

аналізу діяльності підприємств знайшли своє відображення у численних працях [2, 5, 8, 10, 9, 13] науковців. Водночас у світовій науці набуло інтенсивного розвитку потужне відгалуження теорії й практики ефективності, яке впливає з теоретичного вчення Вольфреда Паретто (1843-1923) про ефективність. Він стверджував, що ефективність – це такий стан економіки, за якого неможливо поліпшити становище хоча б одного суб'єкта, не погіршуючи при цьому становища інших. Поглиблюючи це положення стосовно виробництва, Паретто визначав економічну ситуацію ефективною, коли неможливо збільшити виробництво одного будь-якого продукту, не скорочуючи виробництво інших, або ж, що рівнозначно, коли за певної технології та оснащеності ресурсами неможливо зберегти виробництво в тій самій кількості одних продуктів за збільшення виробництва якогось іншого продукту. Такий стан економіки часто називають оптимумом Паретто, або оптимальністю за Паретто.

Першу вдалу спробу практичної реалізації теоретичної концепції В. Паретто було зроблено М. Фарреллом [9, с. 253-281]. Саме йому належить ідея розробки методу DEA. Нині цей метод, кардинально вдосконалений, набув широкого застосування в усіх сферах економіки країн Заходу, особливо в сільському господарстві [10]. В Україні для умов аграрного виробництва цьому методу присвячено лише кілька публікацій [1,2,5,7,8].

Мета статті – оцінити метод DEA-аналізу як метод прийняття альтернативних управлінських рішень і визначення ступеня ефективності, обґрунтувати важливість методу аналізу оболонки даних для визначення ефективності виробництва.

Для досягнення мети було поставлено такі *завдання*: обґрунтувати доцільність та можливість використання методу DEA-аналізу для оцінки ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств, узагальнити результати досліджень щодо теоретичного й історичного походження цього методу.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є наукові положення сучасної

економічної теорії, економіки підприємств, наукові праці й розробки провідних вітчизняних і зарубіжних учених із проблем визначення ступеня та критерію ефективності виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. За твердженням О. Ліссітси і Т. Бабічевої, суть методу DEA в сучасному трактуванні полягає в порівнянні фактичного показника ефективності через показник виходу продукції з максимально можливим за такої кількості ресурсів. При цьому за еталон беруть підприємства, що забезпечують найбільший (максимальний) рівень виробництва продукції на одиницю ресурсів, та з ними порівнюють усі інші підприємства. За допомогою розробленого математичного апарату на базі цих кращих підприємств будують так звану *оболонку даних*, яка задає «межу виробничих можливостей», тобто, максимально можливий за даних умов вихід продукції за будь-якої комбінації ресурсів [8].

Згадані вчені визначили, що критерієм для виявлення ефективності за допомогою DEA є досягнення оптимуму Паретто, за якого стосовно сільськогосподарських підприємств вважається, що вони лише тоді можуть бути ефективними на 100%, коли, по-перше, виробництво будь-якого продукту (вихідного параметра) не може бути збільшеним без зростання одного або кількох факторів виробництва (вхідних параметрів) або зменшення виробництва інших продуктів (зниження інших параметрів); по-друге, будь-який фактор виробництва (вхідний параметр) не може знижуватися без зменшення одного або кількох продуктів (вихідних параметрів) або ж підвищення інших вхідних факторів. Проте, як зазначають А. Ліссітса і Т. Бабічева, це визначення є прийнятним лише до поняття відносної ефективності (за Фарреллом М.), яка варіює в межах від 0 до 1 [8].

Методологія та методика застосування методу DEA передбачає визначення за кожним суб'єктом господарювання продуктивності й окремо ефективності виробництва, тобто ці два поняття розглядаються як самостійні з притаманним для кожного з них відповідним економічним змістом. Продуктивність сільськогосподарського виробництва

ва в західній економічній літературі, в тому числі для потреб методу DEA, визначають через співвідношення певного кінцевого продукту (англ. output) до вхідного фактора (англ. input), що використаний для його виробництва. Розрізняють загальну продуктивність факторів (англ. total factor productivity) і часткову продуктивність (англ. partial factor productivity). Першу з них розраховують відношенням усіх кінцевих продуктів до суми всіх витрачених факторів, а другу (часткову) – відношенням певного виду кінцевого продукту до одного вхідного фактора. В DEA цей показник розраховується як співвідношення середнього продукту з виразу:

$$TFP = \frac{\frac{y^{t+1}}{x^{t+1}}}{\frac{y^t}{x^t}}, \quad (1)$$

де y – результат; x – фактор-ресурс.

У разі використання багатьох видів ресурсів для одержання відповідного результату показник загальної продуктивності факторів виробництва визначається завдяки використанню функції відстані (distance functions), яка є зворотною до показника технічної ефективності й розраховується з виразу:

$$D_i = 1/TE, \quad (2)$$

де TE – технічна ефективність. За допомогою показника D_i визначають індекс загальної продуктивності факторів (M_i), так званий Малмквіст-індекс [1].

За допомогою DEA визначають три види ефективності: технічну, аллокативну (розподілу ресурсів) та загальну економічну ефективність. Фаррелл визначає технічну ефективність як спроможність аграрного підприємства досягти за вказаної кількості факторів максимального обсягу виробництва продукції, що задається граничною функцією виробництва.

Економічний зміст технічної ефективності полягає в тому, що вона вказує, на скільки можна зменшити використання факторів виробництва для виробництва того самого обсягу продукції. Якщо такої межі досягнуто, то технічна ефективність дорівнюватиме 1. Аллокативна ефективність (ефективність

розподілу ресурсів) досягає свого максимуму (одиниці) в тому разі, коли підприємство вибирає ресурси для виробництва продукції за відомих цін на них із мінімальними витратами. Що ж стосується різновидів ефективності, що визначаються за методом DEA, – технічної, аллокативної й загальної економічної, – то вважаємо виправданим розглядати їх як своєрідні форми існування економічної ефективності. Такий висновок є логічним з огляду на ту теоретико-методологічну і методичну базу, яка покладена в основу їх визначення [4].

Розглянуті вище визначення сутності категорії «ефективність» дають підстави стверджувати, що із її основною характеристикою тісно пов'язані два основні співставні між собою елементи:

- 1) досягнутий результат (ефект) діяльності (виробництва);
- 2) витрати (у вартісній або натуральній формі), що обумовлюють цей результат (ефект).

Ця «оболонка даних» задає межу виробничих можливостей, тобто максимально можливий вихід продукції за будь-якої комбінації ресурсів. Задум моделі DEA, як зазначалося, належить Фарреллу, який спробував виміряти ефективність однієї одиниці кінцевої продукції на прикладі з одним вихідним фактором (англ. input) та одним вихідним параметром (англ. output). Він застосував цю модель для вимірювання ефективності сільськогосподарства США порівняно з іншими країнами, але йому не вдалося знайти спосіб об'єднання всіх різноманітних вхідних і вихідних параметрів в один віртуальний input та output. У подальшому цю ідею розвинули Чарнс, Купер і Родес, які втілили її через математичне програмування.

Визначення ефективності за допомогою DEA-аналізу є виміром відстані від досліджуваних input/output комбінацій до input/output комбінацій на межі ефективності. Наступна класифікація даного методу передбачає відповідно вимір цієї відстані [3].

1. Орієнтовані моделі. В даному випадку модель спрямована на потенціал економії в input при незмінному output, або навпаки. При таких моделях, передусім, йдеться про пропорційний потенціал зростання чи еко-

номії. Вони поділяються на output та input орієнтовані моделі.

При output орієнтованій DEA моделі односторонньо розглядаються підвищення потенціалу в output, причому вхідні чинники повинні розглядатись як мало змінні (наприклад, основний капітал, земля). Якщо це так, то необхідним завданням для DEA, з погляду рентабельності, є максимізування вихідних чинників на основі заданих вхідних параметрів.

Input орієнтована DEA модель може бути раціональною при розгляді вихідних чинників як незмінних.

2. Додаткові DEA моделі. Головна їх ідея полягає у своєчасному пошуку економії можливого потенціалу для вхідних чинників і підвищення потенціалу вихідних параметрів. Пропорційності між вхідними та вихідними чинниками не повинно бути.

Зазначений метод можна застосовувати й для визначення ефективності диверсифікації, у процесі якої спостерігається як залучення додаткових ресурсів, так і випуск додаткової, мало або зовсім не пов'язаної з основним виробництвом продукції.

До основних переваг методу DEA можна віднести: можливість оцінки ефективності підприємства з урахуванням використання різних видів ресурсів та випуску продукції, що дає змогу уникнути одноваріантності розрахунків; можливість визначення оптимальної кількості необхідних ресурсів і/або обсягу виробництва продукції, яких необхідно досягти для одержання максимальної ефек-

тивності за різних варіантів виробничої діяльності (за даних умов). Водночас методу DEA-аналізу притаманний цілий ряд недоліків, що суттєво обмежують його використання, а саме: високий ступінь спотворення результатів через помилковість чи неточність статистичної інформації та специфіку набору параметрів оцінювання; значні похибки щодо достовірності оцінок у разі формування невеликої кількості об'єктів спостереження і/або великого масиву параметрів, за якими здійснюється оцінювання.

Висновки. Результати дослідження дають підстави для висновку, що метод DEA-аналізу є одним із дієвих методів для оцінки ефективності діяльності підприємства в цілому. Методологія та методика застосування цього методу передбачає визначення за кожним суб'єктом господарювання продуктивності й окремо ефективності виробництва.

Продуктивність сільськогосподарського виробництва визначається через співвідношення певного кінцевого продукту (англ. output) до вхідного фактора (англ. input), що використовуються для його виробництва.

Вагомою перевагою DEA-аналізу є й та ознака, що за результатами input-орієнтованої DEA-моделі одержують у розрізі кожного підприємства інформацію про те, на скільки процентів кожне підприємство в змозі знизити обсяг використаних ресурсів, і на скільки необхідно зменшити або збільшити обсяг виробництва відповідного ресурсу та яким повинен бути його бажаний обсяг.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Болюх М.А. Економічний аналіз: навч. посіб. / М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, М.І. Горбаток та ін.; ред. М.Г. Чумаченко. – К.: Київ. нац. екон. ун-т, 2001. – 540 с.
3. Галушко В. Ефективність сільськогосподарських підприємств і зростання продуктивності в сільському господарстві / В. Галушко, С. Дем'яненко, Б. Брюммер. – К.: Ін-т екон. досліджень і політ. консультацій в Україні, 2004. – 25 с.
4. Макаруч О.Г. DEA-аналіз як метод прийняття альтернативних управлінських рішень / О.Г. Макаруч [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/15850/1/12bog.pdf>.
5. Мних Є.В. Економічний аналіз / Є.В. Мних, І.Д. Ференц. – Л.: Армія України, 2000. – 144 с.
6. Пасічник Т. Вимірювання економічної ефективності виробництва на підприємствах Львівської області методом DEA / Т. Пасічник, Р. Хіріківський, О. Панасюк. – Аграрна економіка – 2014. – № 1-2. – С. 153-158.
7. Рябчик І.В. Нові підходи до аналізу ефективності сільськогосподарських підприємств / І.В. Рябчик, В.В. Галушко // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 101-108.
8. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. / Г.В. Савицька. – 3-тє вид., виправл. і доповн. – К.: Знання, 2007. – 668 с.
9. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / В.К. Савчук. – К.: Урожай, 1995. – 328 с.

10. Кочуров Е.В. Оценка эффективности деятельности лечебно-профилактических учреждений: сравнительный анализ методов и моделей [Электронный ресурс] / Е.В. Кочуров // Вестник СПбГУ. – 2008. – Вип. 3. – С. 110-128. – Режим доступа : <http://vestnikmanagement.spbpu.ru>.

11. Лисситса А. Анализ оболочки данных (DEA) предприятий / А. Лисситса, Т. Бабишева. – Halle : Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 32 с.

12. Лисситса А. Теоретические основы анализа продуктивности и эффективности сельскохозяйственных предприятий / А. Лисситса, Т. Бабишева. – Halle : Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 34 с.

13. Farrell M.J. The measurement of productive efficiency / M.J. Farrell // Journal of the Royal Statistical Society, Series A., 120. – 1957. – P. 253-281.

14. Centre for Efficiency and Productivity Analysis [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.uq.edu.au/economics/cepa/software.php>.

15. Coelli T. An introduction to efficiency and productivity analysis // Coelli T., Rao D. S.P., George E. Battese. Centre of Efficiency and Productivity Analysis, University of New England, Armidale, N.S.W. – Australia : Kluwer Academic Publishers, 1998. – 456 p.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2015 р.

*

УДК 631.147

Я.П. МЕЛЬНИЧУК, аспірант*
*Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Організаційні аспекти ведення органічного землеробства

Постановка проблеми. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва із застосуванням підвищених норм синтетичних мінеральних добрив для забезпечення поживного режиму, пестицидів для захисту рослин від бур'янів, шкідників і хвороб призвела до значного екологічного дисбалансу в землеробстві, забруднення ґрунтів і виробленої продукції пестицидами та їхніми метаболітами, нітратами та нітритами, хімічними речовинами. Однак вона не сприяла підвищенню врожайності сільськогосподарських культур і збільшенню валового виробництва сільськогосподарської продукції, як планувалося [4, с.236].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню ефективності органічного виробництва у своїх дослідженнях приділяли увагу ряд вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків: В.В. Бальковський [4],

М.М. Городній [5], Д.О. Мельничук [5], В.В. Сінтинський [4], О.О. Созінов [3], І.А. Шувар [4], Дж. Хофман [5] та інші.

Мета статті – дослідження ефективності органічного землеробства та його організаційно-економічні передумови формування в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Останніми роками розвиток органічного землеробства набуває значного поширення в Україні та у світі, адже існує сталий попит на органічну продукцію, що є не тільки корисною для здоров'я, але й не шкодить навколишньому середовищу. Нині країни Європейського Союзу (ЄС) є найбільшим ринком споживання продукції органічного походження, та оскільки Україна обрала напрям інтеграції в ЄС, прогнозованим є збільшення числа виробників органічної продукції. Органічне землеробство має історичні передумови в Україні – наші пращури при виробництві сільськогосподарської продукції керувалися принципами збереження до-

* Науковий керівник – М.М. Коцупатрий, кандидат економічних наук.

© Я.П. Мельничук, 2015

10. Кочуров Е.В. Оценка эффективности деятельности лечебно-профилактических учреждений: сравнительный анализ методов и моделей [Электронный ресурс] / Е.В. Кочуров // Вестник СПбГУ. – 2008. – Вип. 3. – С. 110-128. – Режим доступа : <http://vestnikmanagement.spbpu.ru>.

11. Лисситса А. Анализ оболочки данных (DEA) предприятий / А. Лисситса, Т. Бабишева. – Halle : Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 32 с.

12. Лисситса А. Теоретические основы анализа продуктивности и эффективности сельскохозяйственных предприятий / А. Лисситса, Т. Бабишева. – Halle : Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 34 с.

13. Farrell M.J. The measurement of productive efficiency / M.J. Farrell // Journal of the Royal Statistical Society, Series A., 120. – 1957. – P. 253-281.

14. Centre for Efficiency and Productivity Analysis [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.uq.edu.au/economics/cepa/software.php>.

15. Coelli T. An introduction to efficiency and productivity analysis // Coelli T., Rao D. S.P., George E. Battese. Centre of Efficiency and Productivity Analysis, University of New England, Armidale, N.S.W. – Australia : Kluwer Academic Publishers, 1998. – 456 p.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2015 р.

*

УДК 631.147

Я.П. МЕЛЬНИЧУК, аспірант*
*Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Організаційні аспекти ведення органічного землеробства

Постановка проблеми. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва із застосуванням підвищених норм синтетичних мінеральних добрив для забезпечення поживного режиму, пестицидів для захисту рослин від бур'янів, шкідників і хвороб призвела до значного екологічного дисбалансу в землеробстві, забруднення ґрунтів і виробленої продукції пестицидами та їхніми метаболітами, нітратами та нітритами, хімічними речовинами. Однак вона не сприяла підвищенню врожайності сільськогосподарських культур і збільшенню валового виробництва сільськогосподарської продукції, як планувалося [4, с.236].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню ефективності органічного виробництва у своїх дослідженнях приділяли увагу ряд вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків: В.В. Бальковський [4],

М.М. Городній [5], Д.О. Мельничук [5], В.В. Сінтинський [4], О.О. Созінов [3], І.А. Шувар [4], Дж. Хофман [5] та інші.

Мета статті – дослідження ефективності органічного землеробства та його організаційно-економічні передумови формування в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Останніми роками розвиток органічного землеробства набуває значного поширення в Україні та у світі, адже існує сталий попит на органічну продукцію, що є не тільки корисною для здоров'я, але й не шкодить навколишньому середовищу. Нині країни Європейського Союзу (ЄС) є найбільшим ринком споживання продукції органічного походження, та оскільки Україна обрала напрям інтеграції в ЄС, прогнозованим є збільшення числа виробників органічної продукції. Органічне землеробство має історичні передумови в Україні – наші пращури при виробництві сільськогосподарської продукції керувалися принципами збереження до-

* Науковий керівник – М.М. Коцупатрий, кандидат економічних наук.

© Я.П. Мельничук, 2015

вкілля, що ґрунтувалися на бережливому ставленні до природи.

Наразі доведено, що органічне землеробство є економічно вигіднішим порівняно з інтенсивним. Це пов'язано з вилученням витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у замкнутому циклі виробництва, зокрема, на мінеральні добрива, засоби захисту рослин. Водночас для розвитку органічного землеробства необхідна державна підтримка, адже саме завдяки дотуванню агровиробників, які переходять на органічні технології, ринок органічної продукції в зарубіжних країнах розвивається швидкими темпами.

За деякими даними, в Україні залишилося чотири невеликих регіони, де ґрунти ще не забруднені до небезпечних меж і де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів: Північно-Полтавський, Вінницько-Прикарпатський, Південно-Подільський, Північно-східно-Луганський [3].

Основні засади організаційно-економічного механізму в органічному виробництві відбуваються на двох рівнях: вищий – державними органами влади (Міністерством аграрної політики та продовольства України й відповідними департаментами, санітарно-епідеміологічною і карантинною службами та іншими), центральними й регіональними законодавчими та виконавчими органами влади і нижчий – виробниками органічної сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами, експортерами й імпортерами, споживачами органічної продукції.

Законодавство України у сфері органічного виробництва складається з Конституції України, Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», інших законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них.

Згідно із Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», виробництво органічної продукції (сировини) – виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб

(у тому числі з вирощування й переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи і правила для одержання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів [2].

Основні особливості органічного землеробства:

- внесення синтетичних хімічних речовин заборонене;

- використання водорозчинних азотних і фосфатних добрив заборонене;

- розчинні сульфати калію та мікроелементів можна використовувати для поповнення задокументованого у результаті аналізів дефіциту;

- фосфати й інші природні мінерали з низькою розчинністю використовувати дозволено;

- бур'яни виполюються або знищуються при механічних обробках або за допомогою полум'я;

- запроваджуються розширені сівозміни, тоді як монокультура заборонена;

- використання синтетичних пестицидів заборонене;

- використання сортів і порід, виведених у результаті «генної інженерії», недопустиме [5, с.384].

Виробники органічної продукції зобов'язані дотримувати принципів виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини). Загальні й специфічні принципи встановлюються Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Так, фізичні або юридичні особи, яким надано право на виробництво органічної продукції (сировини), зобов'язані дотримувати принципів виробництва, зберігання, перевезення й реалізації органічної продукції (рис.).

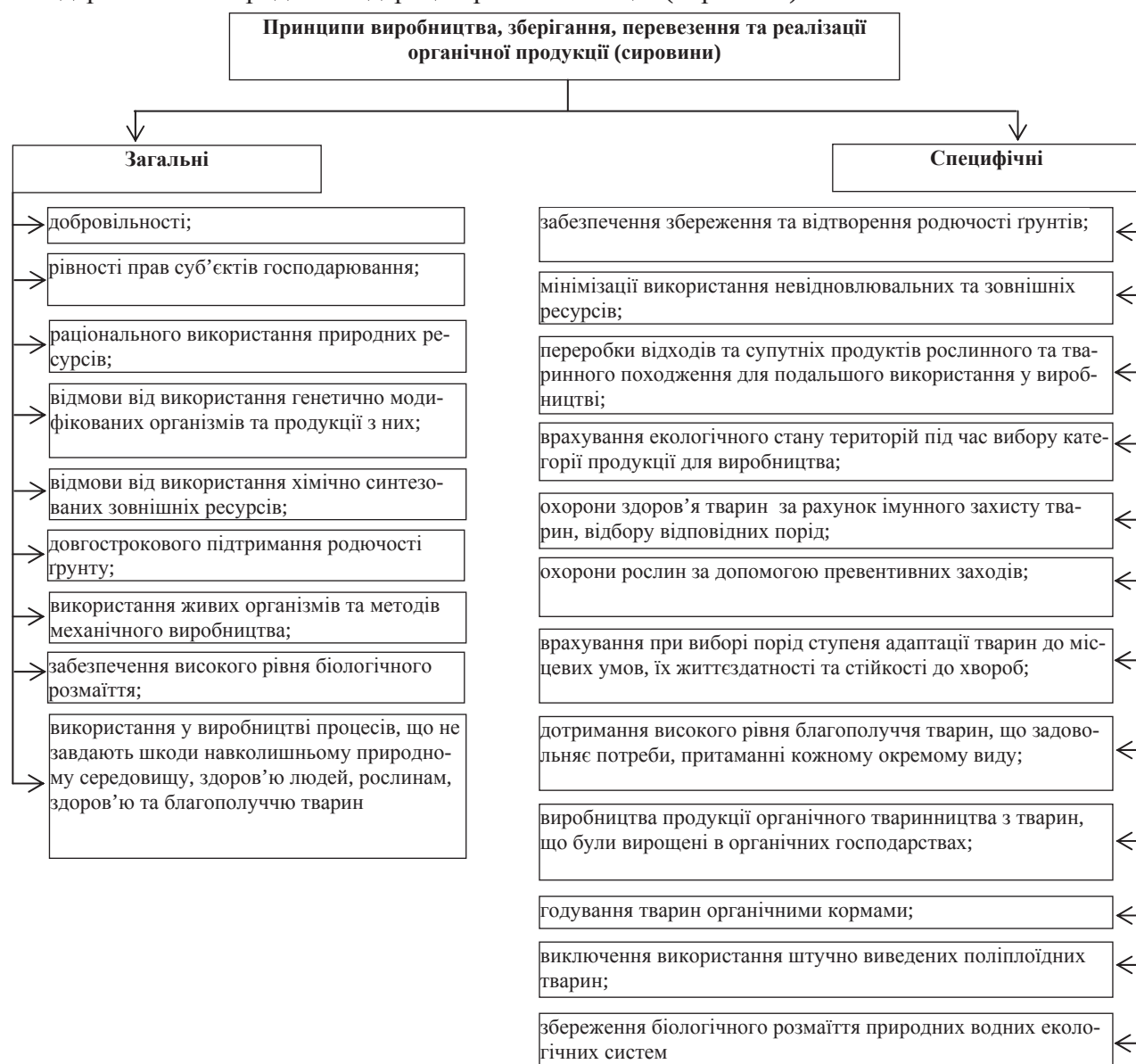
У регулюванні розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції важливу роль відіграє міжнародний досвід сертифікації підприємств відповідно до стандартів. Базовими для розробки національних стандартів органічного агровиробництва є стандарти Міжнародної Федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), в

яких визначені вимоги до органічного виробництва. Міжнародні стандарти відображають сучасний рівень органічного виробництва і містять вимоги щодо виробництва, переробки зберігання та реалізації органічної сільськогосподарської продукції [1].

Щодо системи інспекції органічної продукції, то в більшості країн ЄС вона є змішаною: державно-приватною. Державні органи здійснюють акредитацію приватних сертифікаційних установ і нагляд за їхньою діяльністю. Ті, у свою чергу, контролюють виробників сільгосппродукції та переробні підприємства й сертифікують їхню продукцію згідно з тими або іншими «органічними» стандартами, що повинні бути узгоджені з базовими стандартами Міжнародної Федерації органіч-

ного сільськогосподарського руху IFOAM. Експорт органічної продукції в ЄС з інших країн передбачає обов'язкову наявність сертифіката, виданого акредитованою в ЄС сертифікаційною установою. Для споживача на упаковку товару наноситься відповідне маркування згідно зі стандартами та інформація про орган, що сертифікує.

Здійснювати виробництво органічної продукції (сировини) має право фізична чи юридична особа будь-якої організаційно-правової форми і будь-якої форми власності, яка: пройшла оцінку відповідності виробництва органічної продукції (сировини); одержала сертифікат відповідності; включена до Реєстру виробників органічної продукції (сировини).



Принципи виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини) [2]

В Україні сертифікаційним органом вважається ТОВ «Органік стандарт», проте він проводить лише інспекцію підприємств, а сертифікацію здійснює Інститут екологічного маркетингу (ІМО, Швейцарія). Також в Україні проводять сертифікацію ще близько 15 іноземних компаній, наприклад, Control Union (Нідерланди), ЕТКО (Туреччина), Austria Bio Garantie (Австрія), ICEA (Італія), Bioagricert (Італія), Biokontoll Hungaria (Угорщина), BCS (Німеччина), Ecosert (Франція) тощо. Лише дві з них мають представництва в Україні, але це не гарантує вітчизняним та іноземним споживачам (куди експортується органічна продукція з України), що продукти виробляються у повній відповідності з органічними стандартами, тому потрібен також державний нагляд за органами сертифікації. Серед державних підприємств "Укрметртестстандарт" орган сертифікації органічної продукції в країні, що має свої власні лабораторії: хроматографічну, радіологічну, бактеріологічну, хіміко-аналітичну, лабораторію молекулярно-генетичних досліджень. Саме ДП "Укрметртестстандарт" один із перших без залучення державних коштів створив лабораторію з визначення вмісту ГМО у харчових продуктах.

Оцінка відповідності виробництва органічної продукції (сировини) проводиться органом з оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини) згідно з правилами процедури підтвердження відповідності та з технічними регламентами відповідно до законодавства про підтвердження відповідності. Органічна продукція й сировина повинні відповідати показникам якості та безпеки, встановленим технічними регламентами. Оцінювання виробництва органічної продукції та/або сировини здійснюється один раз на два роки. Для проведення оцінювання особа подає заяву про перехід на виробництво органічної продукції до органу з оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини). Оцінювання проводять аудитор із сертифікації та спеціаліст органу з оцінки відповідності згідно з планом і програмою оцінювання, в якій визначені об'єкти та дати проведення оцінювання.

Із дня подання заяви встановленого зразка про перехід на виробництво органічної продукції (сировини) розпочинається перехідний період. На осіб, які вирішили перейти до виробництва органічної продукції (сировини), поширюються такі вимоги:

під час перехідного періоду застосовуються вимоги, встановлені Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»;

тривалість перехідного періоду залежить від виду діяльності, що підлягає оцінюванню й підтвердженню відповідності, узгоджується з попереднім використанням землі, екологічною ситуацією, виробничим досвідом виробника та для кожної особи встановлюється індивідуально в плані про перехід на виробництво органічної продукції (сировини);

продукція однорічних культур вважається органічною у разі, якщо до початку їх вегетації завершився перехідний період тривалістю не менше 12 місяців;

у разі, якщо перехідний період триває більше за встановлений строк для перехідного періоду, дозволяється маркування продукції як «продукт на стадії переходу до органічного виробництва»;

продукцію, вироблену під час перехідного періоду, забороняється реалізовувати як органічну з відповідним маркуванням і логотипом.

Видача сертифіката відповідності на основі рішення, яке приймається після проведення відповідних процедур оцінки відповідності, є підтвердженням відповідності виробництва органічної продукції (сировини). Таке підтвердження здійснюється органом з оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини), який призначає комісію з оцінки відповідності. Комісія впродовж місяця з дня одержання висновку (звіту) аудитора із сертифікації або спеціаліста органу з оцінки відповідності зобов'язана прийняти рішення про видачу або відмову у видачі сертифіката відповідності. Підставою для відмови є:

встановлення за результатами перевірки невідповідності виробництва вимогам Закону України «Про виробництво та обіг орга-

нічної сільськогосподарської продукції та сировини» і технічним регламентам;

виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих на оцінювання та підтвердження відповідності.

У разі прийняття рішення про видачу сертифіката відповідності особі видається сертифікат установленого зразка у триденний термін із дня прийняття такого рішення, а продукція може маркуватися як органічний продукт. Сертифікат видається у разі, якщо всі інгредієнти живої або не переробленої сільськогосподарської продукції є органічними та їх вироблено відповідно до вимог, встановлених Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Сертифікат видається у разі, якщо перероблена сільськогосподарська продукція повністю була виготовлена відповідно до вимог зазначеного закону та не менше 95% її інгредієнтів є органічними.

Після одержання сертифіката особу включають до Реєстру виробників органічної продукції (сировини), який публікується в засобах масової інформації. Фізичні або юридичні особи, що не занесені до Реєстру виробників органічної продукції (сировини), не мають права здійснювати виробництво органічної продукції та/або сировини.

До основних факторів, що гальмують розвиток органічного сільського господарства в Україні, можна віднести: недосконалу законодавчу базу у сфері органічного виробництва і як наслідок – відсутність національної системи сертифікації, стандартів та фінансової підтримки виробників відповідної продукції; сертифікацію української органічної продукції іноземними фірмами, що підвищує кінцеву її ціну у зв'язку з високою вартістю відповідних послуг; доволі витратний перехід на органічний спосіб господарювання для малих господарств порівняно з великими агропідприємствами широкої спеціалізації; початкову стадію розвитку органічного тваринництва; низький рівень вітчизняних і зарубіжних інвестицій в органічне виробництво України через недостатнє законодавче регулювання; нестачу сховищ, баз для зберігання овочів та фруктів відпо-

відно до вимог Держстандарту; відсутність чітко налагодженої мережі ринків органічної продукції.

Можна припустити, що органічне землеробство в наших умовах не обов'язково має бути жорстко регламентованим (сертифікованим). Допустимі м'якші варіанти, коли, наприклад, заборонені тільки пестициди, але не мінеральні добрива. Така модель вже практикувалася закордоном і показала необхідну ефективність. Її можна також використовувати в приміських зонах, на присадибних ділянках. Також необхідна організація інформаційного центру з органічного землеробства з відповідними базами даних та знань для полегшення ведення такого бізнесу, для виробників, дистриб'юторів і покупців.

Залишається незрозумілим питання про маркування органічної продукції, оскільки сертифікувати свою діяльність може не кожне підприємство, адже це несе за собою великі витрати. Проте є ряд підприємств, що виробляють органічну продукцію, але не мають змоги довести це. Тобто, потрібно створити неупереджений державний орган, який би за невисоку платню оцінював якість продукції та ступінь хімізації ґрунту й у кінцевому результаті сертифікував би виробників органічної продукції. Для створення такого органу необхідні інвестиції та зацікавленість уряду в цьому питанні. В наших силах інформувати населення про користь органічної продукції й перспективи, які очікують Україну при масовому експорті вітчизняної органічної продукції в світі.

Основу продажу органічної продукції становлять: крупи, соки, дитяче харчування, інші продукти бакалії. Висока частка споживання високоякісних продуктів дитячого харчування підтверджує готовність українців платити за них більше. Овочі та фрукти поряд зі свіжими м'ясом і птицею є традиційно основною категорією. Асортимент органічної продукції на нинішній час визначається скоріше не запитами споживачів, а готовністю ріелторів без значних додаткових витрат та ризиків поповни ринок органічною продукцією. Відтак, у Європі існує ще додатковий ринок для певних еко-продуктів

вузької сфери споживання. Наприклад, є попит на сухофрукти, горіхи, мед або алкогольні напої екологічного виробництва. Але можливості виробництва сухофруктів в Україні обмежені й ринок їх вже інтенсивно забезпечується турецькими виробниками.

Висновки. Можна стверджувати, що нині ринок органічного виробництва знаходиться на початковій стадії. Розвиток органічного землеробства в Україні стримує ряд факторів:

недостатня обізнаність у здійсненні організації органічного землеробства виробниками;

недосконала законодавча база з питань органічного землеробства. Хоча Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» був прийнятий, він не дає повного уявлення, яким чином здійснювати перехід на виробництво органічної продукції;

велика тривалість перехідного періоду для сільськогосподарських виробників. Зрозуміло, що справа стосується ґрунтів і їхнього очищення від хімікатів, у цьому випадку – чим довше, тим краще. Але для виробників період переходу, який триває близько трьох років, завдає збитків від зниження врожайності, тому доцільно було б здійснювати компенсацію цих збитків державою;

як наслідок вищевказаних факторів, ціна на органічну продукцію набагато вища, що стримує покупців від вибору на користь такої продукції. Щоб змінити попит на неї, необхідно здійснювати матеріальне стимулювання сільськогосподарських виробників органічної продукції;

щоб розв'язати існуючі проблеми у сфері органічного землеробства необхідно об'єднати зусилля організацій екологічного спрямування з метою залучення широких верств населення для розв'язання глобальних проблем у галузі екології, харчування і здоров'я суспільства;

активізувати заходи державного стимулювання виробників харчової органічної продукції, тим самим підтримувати рух фермерських господарств щодо впровадження агротехнічних прийомів і методів органічного землеробства в сільськогосподарське

виробництво. Також доцільним є залучення інвестицій усередині країни та з закордону для розвитку органічного землеробства в Україні.

Виробництво органічної продукції (сировини) – виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб, під час якої виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, ГМО, консервантів тощо, і на всіх етапах виробництва застосовуються методи, принципи та правила для одержання натуральної продукції, а також збереження й відновлення природних ресурсів.

Виробники органічної продукції зобов'язані дотримувати принципів виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини). Загальні й специфічні принципи встановлюються Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини».

Основні засади організаційно-економічного механізму в органічному виробництві відбуваються на двох рівнях: вищий – державними органами влади і нижчий – виробниками органічної сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами, експортерами й імпортерами, споживачами органічної продукції.

Здійснювати виробництво органічної продукції (сировини) має право фізична чи юридична особа будь-якої організаційно-правової форми та будь-якої форми власності, що пройшла оцінку відповідності виробництва органічної продукції (сировини), одержала сертифікат відповідності, включена до Реєстру виробників органічної продукції (сировини).

До основних факторів, що гальмують розвиток органічного сільського господарства в Україні, можна віднести: недосконалий законодавчу базу у сфері органічного виробництва, недостатню обізнаність у здійсненні організації органічного землеробства виробниками, тривалий перехідний період і, як наслідок, висока вартість органічної продукції.

Список використаних джерел

1. International Federation of Organic Agriculture Movements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifoam.org>.
2. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини [Електронний ресурс]: Закон України [прийнято Верховною Радою України 3 верес. 2013 р. № 425-VII]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
3. *Созінов О.О.* Агросфера України у XXI столітті / О.О. Созінов // Вісн. НАНУ. – 2001. – № 10.
4. *Шувар І.А.* Екологічні основи збалансованого природокористування: навч. посіб. / І.А. Шувар, В.В. Сінтинський, В.В. Бальковський. – Львів – Чернівці: Книги – XXI, 2011. – 760 с.
5. Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення; за ред. Д.О. Мельничука, Дж. Хофман, М.М. Городнього. – К.: Арістей, 2004. – 488 с.
6. Agroecology: The Scientific Basis of Alternative Agriculture. Miguel Altieri. Westview Press. Boulder, CO. 1987. 160 p.
7. Organic Farming. Nicolas Lampkin. Farming Press. Ipswich, U.K. 1990. 720 p.
8. Organic Field Crop Handbook. Second edition. Ed. Janet Wallace. Canadian Organic Growers, Ottawa. 2001. 292 p.
9. You Can Farm: The Entrepreneur's Guide to Start and Succeed in Farming Enterprises. Joel Salatin. Polyface, Inc. Swoope, Virginia. 1998. 480 p.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2015 р.

* * *

Новини АПК

Уряд схвалив Концепцію розвитку сільських територій

Кабінет Міністрів України розглянув та прийняв постанову “Про схвалення Концепції розвитку сільських територій”. Метою розробки Концепції є затвердження консолідованих пріоритетних напрямів реалізації державної політики до 2025 року у сфері розвитку сільських територій.

Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило проект Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015 – 2020 роки, яка вирішуватиме реальні потреби галузі через всеохоплюючий процес консультацій із зацікавленими сторонами, зокрема представниками громадянського суспільства, бізнесу, а також донорами. Одним з етапів роботи над стратегією стало прийняття Концепції розвитку сільських територій.

Стосовно цього Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко зазначив: «Доцільність розробки Концепції розвитку сільських територій викликана завершенням строку реалізації Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158. Крім того, з 2016 року втрачають чинність положення Закону України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року”, а відтак є необхідність прийняття нового програмного документа, яким буде врегульовано питання щодо визначення основних напрямів державної аграрної політики, зокрема у сфері розвитку сільських територій, та напрямів їх реалізації».

Концепцією визначено шляхи створення умов, необхідних для розвитку сільських територій, через формування диверсифікованої сільської економіки, якісного середовища проживання на основі нарощування людського і соціального капіталів та розвитку партнерства держави, бізнесу, громад. На думку очільника Міністерства, впровадження Концепції сприятиме підвищенню конкурентоздатності сільського господарства і розвитку сільських територій на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів та залученню інвестиції у галузь.

«Затвердження цього концептуального документа значно покращить можливості Уряду України в залученні коштів Європейського Союзу для вирішення питань розвитку сільських територій, оскільки міжнародні партнери матимуть підтвердження того, що цей напрям є пріоритетним для політики української держави», – наголосив Олексій Павленко. «Крім того, схвалена Концепція розвитку сільських територій слугуватиме орієнтиром для місцевих органів влади при визначенні пріоритетних напрямів розвитку регіонів», – додав Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

Фундаментальний внесок у теорію і практику економічної науки

У вітчизняному академічному середовищі ведеться недостатньо дискусій щодо стану й розвитку обліково-інформаційної складової економічної науки. Не акцентується увага на тому, що в розвинутих країнах і на підприємствах України серед фахівців економічного спрямування переважають фінансові директори, інформаційні менеджери, в основі фаховості яких лежать знання обліку, аналізу і контролю. Сьогодні бухгалтери є чи не єдиними представниками економічної професії й на переважній більшості сільськогосподарських підприємств. Отже, багато у чому ефективність економічної роботи залежить саме від цієї спеціалізації. Відтак, наукове забезпечення її розвитку є ключовим завданням як академічної, так і вузівської науки. Настав час системніше розглядати економічну науку, розуміючи, що бухгалтерська складова розширює і поглиблює її вагомість у нинішньому соціально-економічному просторі.

У сучасній Україні економічна теорія відчуває дефіцит фундаментальних напрацювань з бухгалтерського обліку. Тим більше приємно, що саме в системі академічної науки у 2013 році з'явилася праця доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента НААН Жука Валерія Миколайовича «Основы институциональной теории бухгалтерского учета»¹. Монографія видана в Україні та Російській Федерації. У світ цю працю рекомендували рецензенти з України – доктор економічних наук, професор, академік НААН Гайдучий П.І.; Росії – доктор економічних наук, професор Хоружий Л.І.; Польщі – доктор економічних наук, професор Васілевський М.

Дане дослідження збагатило економічну теорію, зокрема її інституціональну наукову школу та відкрило новий етап розвитку теорії облікової науки і практики. Оцінка останнього є справою бухгалтерів, які од-

нотайно зазначають, що ця праця є певною науковою революцією і відкриває для професії нові орієнтири розвитку.

Для нас важливішим є системний погляд автора на сучасну економічну науку і практику. Автор розглянув діалектику облікового сегменту економічної науки не тільки в історичній ретроспективі, але і у прогностичному аспекті. Використовуючи закони філософії, він переконливо доводить, що інституалізація системи бухгалтерського обліку перетворює обмежену систему в глобальний і провідний соціально-економічний інститут. Система обліку виросла із сервісної функції управління і стала інститутом, який забезпечує порозуміння, довіру і керованість у соціально-економічному просторі. Цей інститут, як доводить автор, функціонує не тільки в середині, але і зовні суб'єктів господарювання. Бухгалтерська звітність, як своєрідна мова бізнесу, має пріоритетний вплив на прийняття рішень у корпоративній, державній та глобальній соціально-економічній політиці. Роль обліку в сучасній економічній науці та практиці зростає в геометричній прогресії з огляду на масові запити на обліково-фінансову інформацію та більші можливості їх задоволення із застосуванням інжинірингових підходів.

Запропонована професором В.М. Жуком теорія дає можливість розширити й поглибити предмет, об'єкти, функції обліку, сформулювати основи нового економічного явища, яке автор назвав «бухгалтерським імперіалізмом». Бухгалтерський імперіалізм, інжиніринг, як елементи нової ідеології і практики, створюють фундамент для взяття обліком більшої міри відповідальності за подальший розвиток економічної науки та практики.

Можливості нової інституціональної теорії бухгалтерського обліку автор розкриває на прикладі вирішення проблем інформаційної асиметрії та глобальної політики нав'язування цінностей, що в основному й

¹ Жук В.Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета / В.Н. Жук. – К.: «Аграрна наука», 2013. – 408 с.

призводять до глобальних і локальних економічних криз.

Оцінка є ключовим елементом методології та методів бухгалтерського обліку. В.М. Жук доводить, що монопольний вплив інституцій транснаціональних корпорацій на стандартизацію фінансової звітності є основою суб'єктивізму в оцінці, а відтак викривленого представлення бізнесу в соціально-економічному просторі.

Справедлива оцінка активів, капіталу, зобов'язань, як доводить автор, має ґрунтуватися на методології закону єдності та боротьби протилежностей. Такий фундаментальний посыл автор спрямовує Мінфіну України для роботи з Комітетом по міжнародних стандартах фінансової звітності. Водночас, важливим завданням економічної науки є капіталізація вітчизняних активів міжнародного значення – землі, біологічних активів, новацій в енергетиці, авіації і т.д. Останнє є базовим для ефективності національної інвестиційної та фінансової політики в глобальному світі.

Беззаперечним є і внесок автора у розв'язання проблеми зменшення непродуктивних трансакційних витрат сучасного господарювання. Дійсно, інституціональна теорія зробила великий крок у розумінні сутності витрат, збагативши науку поняттям трансформаційних і трансакційних витрат. Відомо, що останні пов'язані з реакцією на середовище, в якому функціонує бізнес. Запропоновані у монографії методологія і методика обчислення таких витрат мають неабияке практичне значення для посилення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Один із розділів монографії присвячено проблемі становлення інституту професійних бухгалтерів. Автор доводить, що облік, як і власне професія, функціонує давно, але інститутом, що здатний впливати на соці-

льно-економічний розвиток, облік стає лише за умови формування класу професійних бухгалтерів. Останній і формує відповідний професійний громадянський інститут. Дослідник доводить, що це різні бухгалтери, які по-різному освоюють нову ідеологію, нові інноваційні облікові технології, а, відтак, і забезпечують різну ефективність обліку. Похвально, що це обґрунтовується дослідженнями на межі економічної та соціальної наук.

Монографія В.М. Жука «Основы институциональной теории бухгалтерского учета» містить й іншу новизну, яка збагачує предмет і завдання економічної науки.

Разом із тим видана праця має і дискусійні положення. Зокрема, автор стверджує, що облік є вершиною економічної науки. Докази на користь такого, безперечно, важливі для розвитку теорії і практики бухгалтерського обліку, але є сумнівними з погляду економічної теорії. Втім, такі зауваження є добрим приводом розвивати теорію в інших сегментах економічної науки, а істина з'ясується в наукових дискусіях та на практиці. У підсумку, головним є те, що в нашій країні, в академічній науці, на щастя, з'являються фундаментальні дослідження в теорії бухгалтерського обліку.

Рецензована монографія є надзвичайно актуальною на тлі сучасних змін у суспільно-політичному житті країни. Слід позитивно оцінити дослідження відомого вченого, доктора економічних наук, професора В.М. Жука, воно виконане на високому науковому рівні та є вагомим внеском в інституціональну теорію і практику бухгалтерського обліку. Вважаємо, що наукове видання буде корисним для вчених, фахівців державних і регіональних органів управління, економістів, науково-педагогічних працівників, а також тих, хто цікавиться новітнім рухом економічної думки.

**Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор**

**М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, завідувач відділення соціально-економічних
проблем розвитку сільських територій**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

* * *